

**Նիկոլայ Հովհաննիսյան, Աշոտ Ղուկասյան,
Հարություն Ալեքսանյան, Արսեն Ղուկասյան,
Արմեն Ղուկասյան, Արմինե Նարիմանյան**

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Ց-ԲԴ ԴԱՍԱՐԱՆ

ԷԴԻՏ ՊՐԻՆՏ
հրատարակչություն



EDIT PRINT
Publishing House

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ



ԱՐԳՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԴՐԱ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՇՐՋԱՓՈՒԼԵՐԸ: ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԸ ՆՈՐ ԴԱՐԵՐՈՒՄ

8-րդ դասարանում դուք կուսումնասիրեք համաշխարհային պատմության նոր փուլը՝ Նոր դարերի պատմությունը: Ժամանակագրական առումով նոր պատմությունը սկսվում է XVII դարից՝ անգլիական բուրժուական հեղափոխությամբ և ավարտվում Առաջին համաշխարհային պատերազմով: Նոր պատմությունը, որի բովանդակությունը արդյունաբերական հասարակության (կապիտալիզմի) առաջացումը, հաստատումը և զարգացումն է, բաժանվում է երկու մեծ շրջափուլի: Առաջին շրջափուլն ընդգրկում է XVII դարի կեսերից մինչև XIX դարի կեսերն ընկած ժամանակահատվածը, իսկ երկրորդ շրջափուլը՝ XIX դարի կեսերից մինչև 1918թ. վերջերը:

ԱՐԳՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՓՈՒԼԵՐԸ

Առաջին շրջափուլը իր հերթին բաժանվում է երկու ժամանակաշրջանի՝ մանուֆակտուրային արդյունաբերության և մեքենայական արդյունաբերության՝ իրենց բնորոշ հասարակական-քաղաքական գործընթացներով:

Մանուֆակտուրային արտադրության փուլում, որին բնորոշ են ձեռքի աշխատանքը և աշխատանքի բաժանումը, տեղի է ունենում կապիտալի նախակգրնական կուտակում: Առևտուրը, գաղութային զավթումները, ստրկավաճառությունը և պատերազմները հնարավորություն են տալիս բուրժուական խավի ներկայացուցիչներին իրենց ձեռքում կենտրոնացնել հսկայական դրամագույլս՝ կապիտալ: Նրանք (կապիտալիստը, բուրժուան, ձեռներեցը) իրենց կապիտալները ներդնում են մանուֆակտուրային արդյունաբերության մեջ և ստանում նոր, ավելի մեծ շահույթներ:

XVIII դարի երկրորդ կեսին հիմնականում սպառվում են մանուֆակտուրային արտադրության զարգացման հնարավորությունները: Ձեռքի աշխատանքը դարձել էր քիչ արտադրողական, իսկ թողարկվող արտադրանքը չէր բավարարում բնակչության պահանջարկը: Անհրաժեշտ էր մանուֆակտուրային արտադրանքը փոխարինել մեքենայական արդյունաբերությամբ: Կատարվում են մի շարք գյուտեր և հայտնագործություններ (շոգեմեքենա,

շոգեքարշ, շոգենավ, խառատային հաստոց և այլն), որոնք ներդրվում են մանուֆակտուրաներում: Սկսվում է արդյունաբերական հեղաշրջումը՝ ձեռքի աշխատանքի փոխարինումը մեքենայական աշխատանքով: Մանուֆակտուրաներին փոխարինում են ֆաբրիկաները և գործարանները: Արդյունաբերական հեղաշրջմամբ եվրոպական երկրները և ԱՄՆ-ը XIX դարի սկզբին մուտք են գործում արդյունաբերական հասարակության հաստատման և զարգացման փուլ: Ինդուստրացման հիման վրա կատարված այս փոփոխությունները հայտնի են արդիականացում (մոդեռնացում) անվանումով:

Նշված փոփոխությունների արդյունքում եվրոպայում ձևավորվում է արդյունաբերական հասարակությունը (ազատ շուկայական ֆաբրիկա-գործարանային կապիտալիզմը), որը շարունակվում է մինչև XIX դարի 60-ական թթ. վերջերը: Ազատ շուկայական կապիտալիզմի պայմաններում տեղի է ունենում ոչնչով չսահմանափակված մրցակցություն ձեռնարկատերերի միջև արդյունաբերության առավել ձեռնտու պայմանների, ապրանքների վաճառահանման շուկաների համար՝ առավելագույն շահույթ ապահովելու նպատակով: Միցակցությունը դառնում է տնտեսության զարգացման կարևոր խթան:

Զգտելով ստանալ գերշահույթ՝ ձեռնարկությունները անընդհատ ավելացնում են ապրանքների արտադրությունը, որը առաջ է բերում տնտեսական ճգնաժամ: Առաջին տնտեսական ճգնաժամը տեղի է ունեցել Անգլիայում 1825թ., իսկ 1858թ.՝ առաջին համաշխարհային ճգնաժամը:

Հասարակական-քաղաքական գործընթանները արդյունաբերական հասարակության պայմաններում փոխվում է եվրոպական պետությունների քաղաքական կառուցվածքը: Պատմության գիրկն են անցնում բացարձակ միապետությունները, նրանց փոխարինում են սահմանափակ (սահմանադրական) միապետությունները: Ակտիվանում է խորհրդարանական գործունեությունը:

Արևմուտքի կապիտալիստական հասարակարգում փոխվում է նաև հասարակության սոցիալական կառուցվածքը: Նվազում է ազնվականության տնտեսական և քաղաքական իշխանությունը: Դրան զուգընթաց ձևավորվում են հասարակության երկու հիմնական դասակարգեր՝ բուրժուազիան և բանվոր դասակարգը:

Արդյունաբերական հեղաշրջման պայմաններում հետագա զարգացում են ստանում հասարակական-քաղաքական մտքի երեք հիմնական հոսանքները՝ պահպանողական, լիբերալ-ազատական և սոցիալիստական: Պահպանողական հոսանքը շարունակում էր գերիշխող դիրք գրավել գաղափարախոսության մեջ: XIX դարի 30-40-ական թթ. եվրոպական սուր բախումների ազդեցության տակ ծնվում է մաքսիստական ուսմունքը: Առաջանում են նոր քաղաքական կուսակցություններ, արհմիություններ և այլ

կազմակերպություններ:

Կրոնական պատերազմները, որոնք գերակշռում էին միջին դարերում և վաղ նոր ժամանակներում, արդյունաբերական հասարակության առաջին շրջափուլում դառնում են բացառություններ: Դրանք փոխարինում են ազգային սահմանների ընդարձակման և ազգային պետությունների ստեղծման համար մղվող նոր պատերազմների (անկախության պատերազմները Լատինական Ամերիկայում, Գերմանիայի և Իտալիայի վերամիավորման համար պատերազմները):

Արդյունաբերական հասարակության առաջին շրջափուլում լուրջ տեղաշարժեր են տեղի ունենում նաև Ասիայի և Աֆրիկայի երկրների ավանդական հասարակություններում, որոնք անգոր են գտնվում դիմագրավել Արևմուտքի զարգացած երկրների ճնշումներին: Անկախությունը կորցնելու վտանգը ստիպում է այդ աշխարհամասերի երկրներին քայլեր ձեռնարկել արդիականացման ուղղությամբ, դուրս գալ բարեփոխումների ճանապարհ: Միայն Ճապոնիան էր, որ, առանց արտաքին ճնշման, 1868թ. հեղափոխությունից հետո առաջինը բռնեց բարեփոխումների ուղին և արմատապես վերափոխեց երկիրը:

ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՇՐՋԱՓՈՒԼ

Այս շրջափուլում ազատ մրցակցության կապիտալիստական հասարակությունը Եվրոպայի երկրներում և ԱՄՆ-ում՝ հասնելով բարձր զարգացման, մուտք է գործում մոնոպոլիստական կապիտալիզմի (ինպերիալիզմի) փուլը: Այժմ արդեն տնտեսական զարգացումը որոշվում է ոչ թե առանձին ձեռնարկատերերի մրցակցությամբ, այլ արդյունաբերական և ֆինանսական կորպորացիաների (ակցիոներական ընկերությունների) տնտեսական գործունեությամբ:

Խոշոր արդյունաբերողները միմյանց հետ սկսում են պայմանավորվել թողարկվող ապրանքների գների, քանակի, վաճառահանման շուկաների և այլ հարցերի շուրջ: Այսպես սինդիկատներ առաջանում են ձեռնարկությունների միաձուլման (միավորման) տարբեր ձևեր՝ կարտելներ, տրեստներ կոնցեռներ և այլն: Այն դեպքում, երբ արդյունաբերական ընկերությունը գերիշխող դիրք է գրավում տնտեսության որևէ ճյուղում, վերածվում է մոնոպոլիայի (օրինակ՝ Ռոկֆելլերի նավթային տրեստն ԱՄՆ-ում արտադրում էր նավթի արտադրության 90 տոկոսը):

Փաստորեն մարդկանց ոչ մեծ խմբի ձեռքում է կենտրոնանում այնպիսի իշխանություն, որի մասին կերազեին անգամ թագադրված միապետները: Պատահական չէ, որ ամերիկյան մոնոպոլիստներին անվանում են «Ամերիկայի չթագադրված թագավորներ, իսկ Գերմանիայում ասում էին՝ «Ինչը լավ է Կրուպպի համար, շատ լավ է նաև Գերմանիայի համար»:

Ազատ շուկային սպառնացող վտանգը, ստեղծված արտադրողական ուժե-

րը և սոցիալական բարդ կառուցվածքը առաջացնում են մոնոպոլիաների գործունեությանը պետության միջամտության անհրաժեշտություն: Պետությունը ստանձնում է կարգավորիչ դեր և ընդունում հակամոնոպոլիստական օրենքներ (արդյունաբերական հասարակության երկրորդ շրջափուլի ամբողջական բնութագրին դուք կծանոթանաք դասագրքի երկրորդ բաժնում):

Հարցեր և առաջադրանքներ

- 1.** Ովքեր են համաշխարհային պատմությունը բաժանել երեք փուլերի: Որո՞նք են այդ փուլերը:
- 2.** Որո՞նք են նոր դարերի պատմության շրջափուլերը: Նշեք դրանց ժամանակագրական շրջանակները:
- 3.** Ո՞րն էր նոր պատմության հիմնական բովանդակությունը
- 4.** Ձեր կարծիքով որն է նոր պատմության առաջին շրջափուլի հիմնական առանձնահատկությունը:
- 5.** Ծանոթանալով նոր պատմության բովանդակությանը՝ ի՞նչ հարցեր ձեր մեջ հետաքրքրություն առաջացրին:
- 6.** Լրացրեք «Նոր դարերի պատմության շրջափուլերը» աղյուսակը

<i>Շրջափուլերը</i>	<i>Ժամանակագրական շրջանակները</i>	<i>Բնորոշ գծերը</i>

**ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՋԻՆ ՇՐՋԱՓՈՒԼԸ
(XVIII ԴԱՐ– XIX ԴԱՐԻ
ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՍ)**



**§ 1. ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ ՏԵՂԱՇԱՐԺԵՐ
ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ**

ՏԵԽՆԻԿԱՅԻ ԱՌԱՋՆԹՈՒՅՑ

XVIII դ. 60–80–ական թթ. Եվրոպայի առաջավոր երկրներում և ԱՄՆ-ում տեխնիկան ոչ թե պարզապես վերելք, այլ թռիչք ապրեց, որը կապված էր ձեռքի աշխատանքից մեքենայականին, մանուֆակտուրայից՝ ֆաբրիկային ու գործարանին անցնելու հետ: Սկսվեց արդյունաբերական հեղաշրջումը: Մանող մեքենաներին փոխարինելու եկավ շոգեմեքենան՝ ֆաբրիկա-գործարանային արդյունաբերության շարժիչը:

Մեքենայական հագեցվածությամբ դեռ երկար ժամանակ առջևից էր գնում տեքստիլ արդյունաբերությունը: Մանող մեքենան (մյուլ-մեքենա) կատարելագործվեց: Գործվածքի վրա ձեռքով նկարների դաջումը փոխարինվեց մեքենայական տպագրությամբ: Վերջապես XIXդ. կեսին ստեղծվեցին կարող մեքենաներ, որոնք օգտագործվում էին թե՛ տանը, թե՛ ֆաբրիկաներում:

Հսկայական փոփոխություններ կատարվեցին մետաղների արտադրության ու մշակման գործում:

Երկաթաքարը սկզբում դոմնային վառարաններում հալում էին փայտածուխով: Դա հասցրեց անտառների



Դոմնային վառարան



Շոգենավ

ոչնչացման: XVIIIդ. Անգլիայում հայտնագործվեց քարածուխով չուգունը հալելու միջոցը: Սկսեցին ուժեղ թափով քարածուխ արդյունահանել: Այն տեղափոխելու համար կառուցվում էին ջրանցքներ, կամուրջներ, իսկ ավելի ուշ՝ երկաթուղիներ:

Օդը վառարաններ մղելու համար դարեր շարունակ

օգտագործվում էին փուքսեր, որոնք գործի էին դրվում ջրանիվով: XVIIIդ. վերջին երևան եկան օդամղիչ մեքենաները, իսկ XIXդ. կեսին սկսեցին կիրառել տաք օդամղումը:

Անգլիացի Բեսսեմերը և ֆրանսիացի ճարտարագետ Մարտենը ավելի կատարելագործեցին դոմնային վառարանները:

Անհրաժեշտ էր մետաղը կոփել, կտրել, շաղափել: Մետաղների մշակման համար ստեղծվեցին նոր խառատային, պտուտակահան, ռանդիչ, ֆրեզերային, ներտաշիչ հաստոցներ: Սկսեցին մեքենաներ պատրաստել մեքենաների օգնությամբ:

Մեքենաների խոշոր մասեր կռելու համար XIXդ. 40-ական թթ.սկսեցին կիրառել 50 տոննանոց շոգեմուրձը:

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԶԻՆՈՒՄԸ

Տեխնիկական առաջընթացը մուտք գործեց նաև գյուղատնտեսության ոլորտ: Եվրոպական երկրներում միջին դարերում լայն

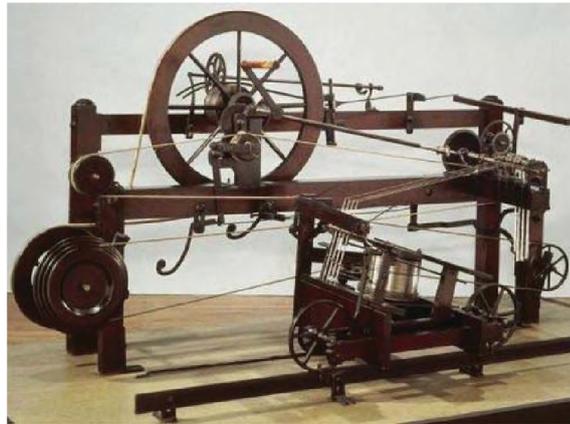


«Զեննի» ճախարակ

տարածում գտած եռադաշտային համակարգին փոխարինեց բազմադաշտային համակարգը: Այս դեպքում հացաբույսերը հերթականորեն մշակվում էին այնպես, որ նոր մշակաբույսերը հողը ուժասպառ անելու փոխարեն, փոխհատուցեին այն նյութերը, որոնք հողից վերցրել էին նախորդ մշակաբույսերը:

XIXդ. առաջին կեսին Անգլիայում և ԱՄՆ-ի հյուսիսային նահանգներում

սկսեցին օգտագործել գյուղատնտեսական մեքենաներ: Հողը մշակելու համար միախոփ գութանին փոխարինեցին բազմախոփ գութանները: Շրջանառության մեջ դրվեցին ցանքի համար ձիաքարշ ցանող մեքենաներ՝ ձիաքարշ հնձիչներ, կալման համար՝ շոգեկալսիչներ:



«Ձեննի» ձախարակ

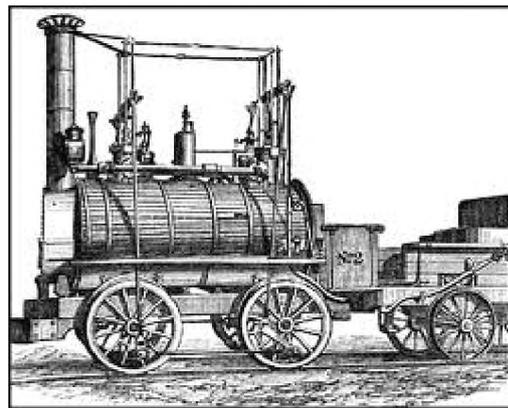
1840թ. գերմանացի ֆիզիկոս Լիբիխը առաջ քաշեց հողը հանքային նյութերով պարատացնելու գաղափարը: Սկսեց զարգանալ հանքային պարարտանյութեր արտադրող արդյունաբերությունը:

Սակայն մեքենաները գյուղատնտեսության մեջ ներդրվում էին զգալիորեն ավելի դանդաղ, քան արդյունաբերության մեջ: Միայն խոշոր կապիտալիստական տնտեսություններն էին կարողանում օգտագործել նոր տեխնիկան: Հողագործության մեջ երկրների մեծ մասում շարունակում էր իշխել մանր գյուղացիական տնտեսությունը, որտեղ գերակշռում էր ձեռքի աշխատանքը:

ԱՐԳՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՀԵՂԱՇՐՋՈՒՄԸ

XVIII դ. Եվրոպայի առաջավոր երկրներում և ԱՄՆ-ում մանուֆակտուրաների զարգացումը, նախապատրաստեց հեղաշրջում արդյունաբերության մեջ: Արդյունաբերական հեղաշրջում նշանակում է անցում ձեռքի աշխատանքից մեքենայական աշխատանքի և մանուֆակտուրայից՝ ֆաբրիկայի:

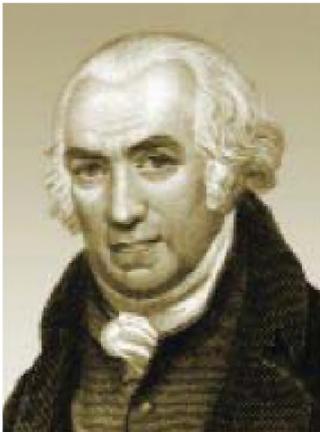
Մանուֆակտուրաներում արտադրանքի պատրաստման առանձին գործողությունների չափազանց պարզեցումը հանգեցրեց այն մտքին, որ մարդու ձեռքը, որպես աշխատանքի հիմնական գործիք, կարելի է փոխարինել մեքենայով: Այդ մասին առաջինը մտածեցին մանուֆակտուրայում աշխատող վարձու



Առաջին շոգեքարշը



Ռիչարդ Արկրայթ



Ջեյն Ուասթր



Ջորջ Սյրեֆենսոն

բանվորները և հնուտ վարպետները: 1765թ. ջուլիակ Ջեյն Հարգրիվսը հնարեց մանող մեքենա՝ ճախարակ, որն ի պատիվ իր դստեր անվանեց «Ջեննի»: «Ջեննի» ճախարակը շարժման մեջ էր դնում մարդը: Շուտով հայտնագործվեց մեխանիկական ջուլիակային հաստոցը, որը 40 անգամ բարձրացրեց ջուլիակի աշխատանքի արտադրողականությունը: Այսպես հանդես եկան բանող մեքենաները, որոնք ամբողջությամբ փոխարինեցին մարդու հնուտ ձեռքերին՝ անմիջականորեն մշակելով հումքը: Սա արդյունաբերական հեղաշրջման սկիզբն էր:

Ճարպիկ գործարար Ռիչարդ Արկրայթը՝ իրեն վերագրելով նոր մանող մեքենայի հայտնագործումը, 1771թ. կառուցեց աշխարհում առաջին ֆաբրիկան, որտեղ տեղադրված մեքենաները շարժման մեջ էր դնում ոչ թե բանվորը, այլ ջրանիվը: Սակայն վերջնականապես անցումը մանուֆակտուրայից գործարանին տեղի ունեցավ այն ժամանակ, երբ հայտնագործվեց շոգեմեքենան:

Շոգեմեքենայի ստեղծման առաջին փորձն արվել էր դեռևս XVIII դ. սկզբին անգլիացի դարբին Նյուկոմենի կողմից: Կատարելագործելով Նյուկոմենի գյուտը՝ անգլիացի մեխանիկ Ջեյն Ուաստը 1784թ. ստեղծեց մի նոր շոգեմեքենա, որը փոխանցիչ համակարգի միջոցով շարժման մեջ էր ամենատարբեր մեքենաների ցանկացած արտադրության մեջ: Այդ ժամանակվանից սկսվեց շոգեմեքենաների հաղթական երթը: Անգլիացի հնոցապանի որդի, ինքնուս գյուտարար Ջորջ Ստեֆենսոնը 1814թ. կառուցեց առաջին շոգեքարշը:

Շոգեմեքենան օգտագործվեց նաև ջրային փոխադրումների համար: Ծագումով իռլանդացի ինքնուս մեխանիկ Ռոբերտ Ֆուլտոնը, որը շատ գյուտերի հեղինակ էր, 1807թ. ԱՄՆ-ում կառուցեց «Բլերմոն» անվավոր շոգենավը, որը նավարկեց

Հուղզուն գետում: Շուտով շոգենավերը դուրս եկան ծովային նավարկության: «Սավաննան» առաջին շոգենավն էր, որ նավարկելով անցավ Ատլանտյան օվկիանոսը:

Ամերիկացի ճարտարագետ Էվանսը XIXդ. սկզբին (1803–1804թթ.) Ֆիլադելֆիայի փողոցներ դուրս բերեց առաջին ավտոմոբիլը՝ շոգեշարժիչով:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ինչպե՞ս կարելի է բնութագրել տեխնիկայի զարգացումը XVIII դարում և XIX դարի առաջին կեսին:
2. Ի՞նչ փոփոխություններ կատարվեցին տեքստիլ արդյունաբերության մեջ:
3. Ի՞նչ փոփոխություններ կատարվեցին մետաղամշակության մեջ:
4. Ի՞նչ փոփոխություններ կատարվեցին տրանսպորտի և կապի բնագավառում:
5. Ձեր կարծիքով ռո՞րն էր գյուղատնտեսության մեջ տեխնիկայի դանդաղ ներդրվելու հիմնական պատճառը:
6. Ի՞նչ է արդյունաբերական հեղաշրջումը: Ո՞ր գյուտերով և հայտնագործություններով սկսվեց արդյունաբերական հեղաշրջումը:
7. Ինչու՞ տեխնիկական առաջընթացը ոչ թե վերացրեց, այլ սրեց հակասությունները կապիտալիստների և վարձու բանվորների միջև:
8. Լրացնել «Նշանավոր գյուտերն ու հայտնագործությունները XVIII դարի կեսեր–XIX կեսեր» աղյուսակը:

<i>Գյուտը և հայտնագործությունը</i>	<i>Տարեթիվը</i>	<i>Հեղինակը</i>

ԼՐԱՅՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Դրվագ Ջեյմս Ուատտի ֆարրիկա այցելությունից

Պարսկաձքում Ջեյմս Ուատտը գնում էր Ակրայթի ֆարրիկան, որը որոշել էր ջրանիվները փոխարինել շոգեմեքենայով:

Ուատտը արհայված էր ջանքեր թափել հավաքալու համար, որ իր առջև երեխաներ են: Մի քանիսն այնքան փոքր էին, որ նրանց ուրբերին փայտյա ուրնակոճղեր էին կապել, այլ կերպ երեխաները մեխանիզմներին չէին հասնի:

- Բնչ կարող են անել այս պատրիկները,- ականա բացականչեց Ռապրը:

- Միայնը, Կեր իմ,- բղավեց ողնկցողը (ավագ վարպետը՝ Ա. Զ.): Մեզ մոտ յուրաքանչյուր վերակացու շահագրգռված է այդ անբանների աշխատանքով: Նա նրանց չի թողնում, որ հորանջեն:

Ռապրը հենց այդպեղ Կերսավ նրա բառերի ապացույցը: Կաշվե միրակը շարունակ իջնում էր երեխաների մեջքին: Սակայն մի աղջիկ այնքան էր ուժասպառ եղել, որ նրա գլուխն անկախ իր կամքից ընկնում էր կրծքին. Միրակով հարվածը նրան նոր ուժ չգրվեց... Նրա շարժումները չէին հասնում մեքենայի ընթացքին: Այն պահից, երբ Ռապրը հավասարվեց աղջկան, հնչեց մի թույլ ճիչ, և, մինչև նա կհասցներ ուշքի գալ, նրա ձեռքը ճզմեց թմբկագլանը, արյան շիթերը թրջեցին մոտ եկած վարպետներին: Իր փոքրիկ հարևաններից ոչ մեկը չհամարձակվեց կտրվել աշխատանքից...

- Ուշադրություն մի դարձրեք, Կեր իմ: Այդ անբանին հիմա քարշ կԿրան, կԿրանեն: Մանկատներն ամեն մի անպետք ապրանք մեզ են մատակարարում:

§ 2. ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔՈՒՄ

Եվրոպական երկրների և ԱՄՆ–ի արդյունաբերական զարգացման արդյունքում կարևոր փոփոխություններ տեղի ունեցան այդ երկրների հասարակական կյանքում: Փոխվեց եվրոպական հասարակության սոցիալական կառուցվածքը: Ավելացավ բուրժուազիայի և գործարանային վարձու բանվորների թիվը, հետագայում նրանք կազմեցին նոր հասարակարգի երկու հիմնական դասակարգերը՝ արդյունաբերական բուրժուազիան և բանվոր դասակարգը:

Բուրժուազիայի ներկայացուցիչները շատ էին աշխատում՝ չինսայելով ո՛չ ուժ և ո՛չ էլ ժամանակ: Չնայած նրանց կենցաղը համեստ էր, բայց շատերը ձգտում էին դառնալ արիստոկրատիայի մաս: Օրինակ՝ անգլիացի քաղաքական գործիչ Դիգրայելին Վիկտորիա թագուհու կողմից ստացավ Բիկենֆիլդի լորդի տիտղոս, իսկ Կրուպպը և Սիմենսը Գերմանիայում ստացան ազնվականի տիտղոսներ:

Բանվոր դասակարգը ևս միատարր չէր: Նրանցից առանձնանում էին բարձր որակավորում ունեցող բանվորները, որոնք որոշ պատմաբանների կողմից անվանվում են բանվորական արիստոկրատիա: Արդյունաբերական հասարակության կյանքում նոր երևույթ էր միջին դասակարգի առաջացումը, որը միավորում էր ամենատարբեր խավերի՝ մանր բուրժուազիա, մասնավոր ընկերությունների և պետական հաստատությունների ծառայողներ:

Միջին դասակարգին էին պատկանում նաև ազատ մասնագիտությունների ներկայացուցիչները՝ ձարտարագետներ, գյուտարարներ, իրավաբաններ, բժիշկներ, ուսուցիչներ, սպաներ և այլն: Միջին դասակարգին պատկանելու հատկանիշներից մեկը նրանց նյութական դրության կայունությունն էր: Ինչ վերաբերում է եվրոպական հողատեր արիստոկրատներին, ապա նրանցից շատերը դեռևս պահպանում էին իրենց կալվածքները և ավելի շատ կապված էին գյուղի, քան քաղաքի հետ:



Անգլիական պառլամենտի նիստ

XIXդ. կեսերին Անգլիայի խորհրդարանը, համայնքների պալատի անդամների կեսից ավելին հողատեր-արհեստկրատներ էին: Բայց աստիճանաբար՝ արդյունաբերական հասարակության զարգացման հետ նրանք կորցնում են իրենց գերիշխող դիրքը և ազդեցությունը, հողերի մի մասը վաճառվում է քաղաքների կառուցապատման համար, նվազում են նաև նրանց պատկանող անտառատարածքները: Արհեստկրատների մյուս մասն էլ կարողացան ղեկավար պաշտոններ ձեռք բերել արդյունաբերական ընկերություններում, բանկերում և գաղութային վարչակազմերում: Եվրոպական հասարակության կյանքում կատարված կարևոր փոփոխություններից է դասերի և դասային արտոնությունների վերացումը: Մի շարք երկրներում դասերը վերանում են իրավաբանորեն, համապատասխան օրենքների ընդունմամբ: Այնտեղ, որտեղ դասային միջնորմերը պահպանվեցին, ապա դրանք վերացան հետագայում, հասարակության արդիականացման ընթացքում:

ՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ

Արդյունաբերական հասարակությունն իր հետ բերեց քաղաքների աճ, որն արագացավ XIXդ. սկզբին և շարունակվեց հետագայում: Քաղաքների բուռն վերելքը հետևանքն էր ամենից առաջ գյուղերի գերբնակեցման: Գյուղերում բարելավվել էր հողօգտագործումը և այնտեղ ներդրվել էին տնտեսության վարման նոր, առաջավոր մեթոդներ, որոնց արդյունքում ազատվել էին բանվորական շատ ձեռքեր: Բացի այդ, փոքր քաղաքների անկման հետևանքով քայքայվել էին արհեստավորական արտադրությունը և մանր սոևտուրը, ավելացել



Նյու Յորքը XIX դարում

աշխատանք փնտրող վարձու մարդկանց թիվը: Քաղաքների աճի հաջորդ պատճառը տեխնիկական առաջընթացն էր և փոփոխությունները տրանսպորտի մեջ:

Շոգեմեքենայի հայտնագործման և երկաթուղային տրանսպորտի զարգացման շնորհիվ արդյունաբերական կենտրոնները հնարավորություն ունեցան գետերի ափերից տեղափոխվելու այլ

շրջաններ: Դրա շնորհիվ տարբեր վայրերում կուտակված մարդկային գանգվածները տեղափոխվեցին արդյունաբերական խոշոր կենտրոններ՝ համալրելով քաղաքային բնակչության շարքերը: Այսպես, եթե Անգլիայում՝ «քաղաքների երկրում», XIX դ. սկզբին քաղաքային բնակչությունը կազմում էր 20 տոկոս, ապա 1870թ.՝ այն հասավ 66 տոկոսի: ԱՄՆ-ում քաղաքային բնակչությունը 1790թ. երեք տոկոսից աճեց և 1870թ. հասավ 21 տոկոսի: 1871թ. Լոնդոնում կար 3,2 միլիոն բնակչություն, Փարիզում՝ 1,8 միլիոն, իսկ Նյու Յորքում՝ 1,4 միլիոն բնակչություն:

Այսպես քաղաքները դառնում են արդյունաբերական խոշոր կենտրոններ: Առաջին անգամ քաղաքը սկսեց գերակշռություն ձեռք բերել տնտեսական կյանքում: Մեծ քաղաքներում աչքի էր ընկնում հարստության և աղքատության հակադրությունը: Հարուստ թաղամասերի շքեղ շենքերի կողքին՝ հետնախորշերի կեղտի ու աղքատության մեջ ապրում էին բանվորները:

ՄԱՐԴԿԱՆՑ ԿԵՆՍԱԳԱՅՄԱՆՆԵՐԻ ԲԱՐԵԼԱՎՈՒՄԸ

Արդյունաբերական հեղաշրջման դարաշրջանում կատարված գյուտերն ու հայտնագործությունները, տեխնիկական առաջընթացը ներխուժում են մարդկանց բնակության միջավայր, փոխում նրանց կենսապայմանները, կյանքն ու կենցաղը: Այդ փոփոխությունները առաջին հերթին զգաց արդյունաբերական կենտրոններ դարձած խոշոր քաղաքների բնակչությունը: Խոշոր քաղաքներում մարդկանց տեղաշարժերը, աշխատանքի գնալ գալը բավականին դժվարացել էր: Շուտով նրանց օգնության են հասնում առաջին փոխադրամիջոցները:

Առաջին հասարակական տրանսպորտը հանդես է եկել Փարիզում XIX դարի սկզբին: Քաղաքի փողոցներում սկսեցին երթևեկել օմնիբուսները (անգլերեն omnibus՝ մեքենա բոլորի համար)՝ ձիաքարշ մեծ ծածկակառքեր: Շատ քաղաքներում փողոցները սալարկվեցին: XVIII դարի վերջերից քաղաքների փողոցները սկսում են լուսավորվել յուղի, իսկ ավելի ուշ՝ գազային լամպերով: Նորություն էին նաև նավթի լամպերը և բնաձարայի մոմե-



Օմնիբուս

րը: Առաջ ջուրը բերում էին ջրհորներից ու լճերից, հետո արդեն կառուցվեցին ջրմուղ ունեցող տներ: Երևացին առաջին վերելակները: Կյանքը դարձավ ավելի հարմարավետ:

Փոխվեց քաղաքների բնակարանների ներքին պլանավորումը: Առանձին սենյակներ ստացան իրենց նշանակությունը՝ ննջասենյակ, հյուրասենյակ, աշխատասենյակ և այլն: Մինչև XIX դարի կեսերը բնակարանները տաքացվում էին վառարաններով, իսկ XIX դարի 70-ական թթ.՝ կենտրոնացված ջեռուցմամբ: Հետաքրքիր փորձության է ենթարկվում նաև հագուստը: Վերացան տարբեր ազգերի հագուստների առանձնահատկությունները: Եվրոպայի բոլոր զարգացած երկրների քաղաքներում սկսեցին հագնվել միանման կոստյումներ:



Գրամեքենա, XIX դար

Փոխվեց մարդկանց հոգևոր կյանքը, մեծացավ նրանց հետաքրքրությունը իրենց տոհմի և ընտանիքի պատմության նկատմամբ: Դրան նպաստեց լուսանկարի ստացման առաջին եղանակը: Մեծ պահանջարկ վայելող հայտնագործություն էր գրամեքենան, որով առաջինը մեքենագրվել է Մարկ Տվենի «Թոմ Սոյերի արկածները» գործը: Գրագիտության տարածման հետ միասին սկսեցին լույս տեսնել շատ օրաթերթեր, լայն տարածում ստացան հանրային գրադարանները:

Եվրոպական բնակչության գաղթը տարբեր երկրներ և մայր ցամաքներ առաջ բերեց կապի նոր միջոցների անհրաժեշտություն: Լայն տարածում գտավ ամերիկացի Մորզեի հեռագրական ապարատը և նրա կետ գծիկով այբուբենը: Հեշտացավ հաղորդակցությունը, ընդլայնվեց մարդկանց հետաքրքրությունների աշխարհը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Որո՞նք են արդյունաբերական զարգացման հետևանքով հասարակական կյանքում կատարված փոփոխությունները:
2. Ձեր կարծիքով ի՞նչը նպաստեց քաղաքների աճին ու զարգացմանը:
3. Որո՞նք են քաղաքային կյանքում տեղի ունեցած փոփոխությունները:
4. Ի՞նչ փոփոխություններ տեղի ունեցան մարդկանց կենսապայմաններում: Ձեր կարծիքով որո՞նք են գյուղի նկատմամբ քաղաքային կյանքի և կենցաղի արագ զարգացման պատճառները:

5. Լրացրեք «Քաղաքը միջնադարում և նոր ժամանակներում» աղյուսակը

Համեմատություն	Միջին դարեր	Նոր դարեր
Նմանություն		
Տարբերություն		

ԼՐԱՅՈՒՑԻՔ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Ֆ. Գրայի «Մարտելիները» պատմվածքից

«Այժմ ամեն մի գյուղացի ունի իր հողակտորը, և նա կարող է թեկուզ ինչ-որ չափով իր ընտանիքն ապահովել հացով: Իսկ ես մինչև 12 տարեկան հասակս ոչ մի անգամ մեր խրճիթում չեմ տեսել ո՛չ խմորապաշտ, ո՛չ հացի զամբյուղ, ո՛չ էլ գինու տակառիկ: Մեզ մոտ տարեկան միայն մի անգամ էին խմոր հունցում: Դրա համար հայրս ու մայրս գնում էին հարևան գյուղ և այնտեղ հաց թխում մի քանի բոռ տարեկանի արյուրից և մեծ քանակությամբ թեփից, բակրայից և կաղնափռոց: Մեկ ամսից հետո հացի սև քառակող կտորները քարի պես կոշտանում էին: Ամեն առավոտ հայրս դրանք կացնով կտրապում էր, և տարավերջին կացնի բերանը բոլորովին բթանում էր. այնքան քարթո էր այդ հացը»:

§ 3. ԼՈՒՍՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԳԱՐԱՇՐՋԱՆԸ

ԼՈՒՍՎՈՐԱԿԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

XVII–XVIII դդ. Արևմտյան Եվրոպայի (Հոլանդիա, Անգլիա, Ֆրանսիա) և Հյուսիսային Ամերիկայի երկրներում առաջացավ ու տարածվեց մի շարժում, որը ստացավ լուսավորական շարժում անվանումը: Լուսավորիչները առաջադեմ գիտնականներ, գրողներ և արվեստագետներ էին, որոնք անխնա քննադատության էին ենթարկում ավատատիրական կարգերը, անսահմանափակ միապետությունը, կաթոլիկ եկեղեցին և այն ամենը, ինչը ձնշում էր մարդուն, սահմանափակում նրա ընդունակությունները:

Լուսավորականության գաղափարները կազմում էին Վերածննդի գաղափարախոսության շարունակությունը: Սակայն եթե Վերածննդի գաղափարախոսությունն առաջացավ կապիտալիստական հասարակարգի սաղմնավորման փուլում, ապա Լուսավորականությունը արդեն ձևավորված բուրժուազիայի հեղափոխական պայքարի գաղափարախոսությունն էր:

Լուսավորության գաղափարախոսները բարձրացնում էին հասարակության վերափոխման խնդիրը: Նրանք առաջ քաշեցին քաղաքական ազատության և մարդկանց իրավահավասարության գաղափարները, որոնք նոր հասարակարգի հիմքը պետք է դառնային: Նրանք մեծ տեղ էին հատկացնում բանականությանը: Լուսավորիչ-

ները գտնում էին, որ մարդկային բանականությունը ի գործ է բացատրել ու մեկնաբանել այն ամենը, ինչ գոյություն ունի աշխարհում:

Նրանք հիմնավորեցին մարդկանց ի ծնե հավասար լինելու և ազատություններ ունենալու սկզբունքը:



Լուսավորականության ներկայացուցիչների հանդիպում

Լուսավորիչները պահանջում էին մտցնել առևտրի ազատություն և մասնավոր սեփականության իրավունքի երաշխավորվածություն: Ըստ լուսավորիչների՝ պետությունը ոչ թե աստվածային շնորհ էր, այլ մարդկանց պայմանավորվածությամբ ստեղծված կառույց: Լուսավորիչները դեռ որոշ հույսեր էին կապում «լուսավորյալ միապետների» հետ՝ հուսալով, որ լուսավորյալ միապետը կարող է իրականացնել իրենց ակնկալած անհրաժեշտ բարեփոխումները:

Լուսավորիչները հասարակության զարգացման կարևոր պայման էին համարում գիտելիքները, կատարյալ օրենքները և կրթության տարածումը:

Լուսավորիչներն ավատատիրական կարգը համարում էին «անբնական ու անբանական» և խիստ բացասական վերաբերմունք ունեին միջնադարի նկատմամբ: Ի հակադրություն միջնադարի՝ իրենց ապրած XVIII դ. նրանք անվանեցին «Լուսավորության դարաշրջան»:

ԼՈՒՍԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԵՎՐՈՊԱՅՈՒՄ ԵՎ ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻՈՒՄ

Անգլիան եղել է լուսավորության հայրենիքը, որտեղ լուսավորական գաղափարների խոշոր ներկայացուցիչներ էին Ջոն Լոկը (1632-1704) և Դավիթ Հյումը (1711-1776):

Ջ. Լոկը հանդես էր գալիս պառլամենտական միապետության վերականգնման օգտին: Ըստ Լոկի՝ «մարդիկ ի ծնե ազատ են, հավասար և անկախ»: Նա համարում էր, որ գիտելիքների միակ աղբյուրը փորձն է, այսինքն՝ այն ամենը, ինչն ընկալվում է զգայարաններով:

Անգլիական լուսավորության մյուս խոշոր ներկայացուցիչը Դ. Հյումն է: Ունենալով իրավաբանական կրթություն՝ նա նպատակ էր դրել գիտականորեն հիմնավորել մարդու իրավունքների մասին ուսմունքը:

Հյումը գրել է բազմաթիվ հոդվածներ՝ պաշտպանելով բուրժուազիայի և խոշոր հողատերերի դաշինքի գաղափարը: Տնտեսագիտության բնագավառում Դ. Հյումը կողմնակից էր ազատ մրցակցության սկզբունքին:

Լուսավորության գաղափարները ամենա-



Դավիթ Հյում. 1711-1776



Շարլ Մոնտեսքյոն. 1689-1755

բարձր զարգացման հասան ֆրանսիական լուսավորիչներ Մոնտեսքյոյի, Վոլտերի և Ժան-ժակ Ռուսոյի աշխատություններում:

Շարլ Մոնտեսքյոն (1689-1755) սերում էր հարուստ ազնվական ընտանիքից և 10 տարի եղել է Բորդոյի պառլամենտի նախագահ: Նա պաշտպանում էր սահմանադրական միապետության գաղափարը: Նա կարևորել է օրենքի առաջ քաղաքացիների իրավահավասարությունը, ընտրական իրավունքի, խոսքի, մանուլի, խղճի ազատությունը, եկեղեցու անջատումը պետությունից:



Մարի Ֆրանսուա Վոլտեր. 1694-1778

Մարի Ֆրանսուա Վոլտերին (1694-1778) ժամանակակիցներն անվանում էին առաջավոր մարդկանց «մտքերի տիրակալ»: Վոլտերը հավանություն էր տալիս անգլիական հեղափոխությանը, պահանջում էր սահմանափակել թագավորի իշխանությունը, ոչնչացնել կաթոլիկ եկեղեցու ազդեցությունը, սակայն վախենում էր հեղափոխությունից:

Ավելի արմատական հայացքներ ուներ Ժան Ժակ Ռուսոն (1712-1778): Ըստ Ռուսոյի՝ «Մարդը ծնվում է ազատ, մինչդեռ նա ամենուրեք շղթաների մեջ է հայտնվում»: Նա գտնում էր, որ երկրում իշխանությունը պետք է պատկանի ժողովրդին, որն իրավունք ունի սահմանելու պետության կառավարման ձևը:



Ժան Ժակ Ռուսո. 1712-1778

Ժամանակի հայտնի լուսավորիչներից էր Դենի Դիդրոն (1713-1784): Նրա նախաձեռնությամբ հրատարակվել է Ֆրանսիական հանրագիտարանը:

Հիմնավորել է առաջադեմ բուրժուազիայի շահերը, քննադատել ավատատիրական բարքերը, կաթոլիկ եկեղեցին, լուսավորության հետ է կապել կրոնի վերացումը:

Անգլիական և ֆրանսիական լուսավորության գաղափարների ուժեղ ազդեցությամբ ձևավորվեց Լուսավորական շարժումը Հյուսիսային Ամերիկայում, որի առաջատար ներկայացուցիչներից էին Բենջամին Ֆրանկլինը և Թոմաս Ջեֆերսոնը:

Մեծ լուսավորիչ, պետական գործիչ և գիտնական Բ. Ֆրանկլինը (1706–1790) մասնակցել է «Անկախության հռչակագրի» նախապատրաստմանը, ԱՄՆ–ի 1787 թ. Սահմանադրության մշակման աշխատանքներին, եղել է ԱՄՆ–ի դեսպանը Փարիզում:

Ըստ նրա՝ մարդն ունի բնական և անբաժանելի իրավունքներ՝ կյանքի, ազատության և սեփականության՝ պետության հիմքը համարելով հասարակական դաշինքը:

Խոշոր պետական և հասարակական գործիչ էր Թ. Ջեֆերսոնը (1743–1826): Նա «Անկախության հռչակագրի» նախագծի հեղինակն էր, ընտրվել է ԱՄՆ 3–րդ նախագահ:

Ջեֆերսոնը գտնում էր, որ բոլոր մարդիկ ծնվում են իրավահավասար, իսկ պետություններն ստեղծվում են մարդկանց «կյանքի, ազատության և երջանկության ձգտելու» իրավունքը ապահովելու համար: Սեփականությունը համարում էր ոչ թե բնական, այլ քաղաքացիական իրավունք:

Առաջավոր մի շարք երկրներում, գրեթե նույն ժամանակաշրջանում տարածված Լուսավորական շարժումը ժամանակի առաջադիմական հեղափոխական գաղափարների արտահայտությունն էր:

ԼՈՒՍԱՎՈՐՅԱԼ ԱՐՔԱՆԵՐԻ ԳԱՐԱՇՐՁԱՆԸ

Լուսավորականության գաղափարները թափանցեցին նաև եվրոպական թագավորական միջավայր և իրենց ազդեցության ոլորտի մեջ առան բազմաթիվ միապետների, որոնց թվում էին՝ Յոզեֆ II–ը՝ Ավստրիայում, Ֆրիդրիխ II Մեծը՝ Պրուսիայում, Եկատերինա II–ը՝ Ռուսաստանում, Գուստավ I–ը՝ Շվեդիայում, Ստանիսլավ Ավգուստը՝ Լեհաստանում և ուրիշներ: XVIII դարի երկրորդ կեսին ծավալված համաեվրոպական այս երևույթը, ավանդաբար անվանվում է լուսավորյալ միապետների (միահեծանության) դարաշրջան:



Դենի Դիդրո. 1713–1784



Թեոֆանիս Ֆրանկլին. 1706–1790



Յոզեֆ II. 1765–1790



Ֆրիդրիխ II. 1740-1786



Եկատերինա II

Լուսավորության գաղափարներով էր տոգորված Ավստրիայի միապետ Յոզեֆ II-ի (1765-1790), բարոփոխումներն ուղղված էին առևտրի ու արդյունաբերության զարգացմանը, նոր մանուֆակտուրաների ստեղծմանը: Կատարվեցին վարչական, մաքսային բարենորոգումներ, հիմնվեց պետական խորհուրդ: Նրա կողմից հրատարակվեց քրեական և քաղաքացիական նոր օրենսգրքեր, վերացվեցին ծեծը և խոշտանգումները:

Յոզեֆ II-ը առաջին անգամ անցկացրեց մարդահամար, գյուղացիներին ազատեց ճորտային կախվածությունից և հողեր շնորհեց: Փակվեցին հազարից ավելի վանքեր, իսկ խլված կալվածքները վաճառվեցին ձեռներեց մարդկանց: Ստացված միջոցները Յոզեֆ II-ը տրամադրում էր կրթական հաստատություններ բացելու և բարեգործական այլևայլ նպատակների: Նա մտցրեց մինչև 12 տարեկան երեխաների պարտադիր ուսուցում, ընդունեց դեկրետ կրոնական հանդուրժողականության մասին: Նրա կողմից արվեստի խրախուսման շնորհիվ Վիեննան դարձավ եվրոպական երաժշտական և թատերական կյանքի կենտրոններից մեկը:

Յոզեֆ II-ի մահից հետո Ավստրիայի հաջորդ տիրակալ Լեոպոլդը վերջ դրեց սկսված լուսավորական բարենորոգումներին:

Լուսավորական գաղափարներն իրենց զգացնել տվեցին նաև գերմանական երկրորդ խոշոր պետության մեջ՝ Պրուսիայում, որտեղ գահակալում էր Ֆրիդրիխ II-ը (1740-1786): Նա Պրուսիայում իրականացրեց մի շարք բարեփոխումներ՝ կազմեց նոր քրեական օրենսգիրք, պարզեցրեց դատավարությունը, վերացրեց մարմնական պատիժները, կարգավորեց հարկային համակարգը, ընդլայնեց տարրական կրթությունը: Մեծ ուշադրություն էր դարձնում մանուֆակտուրաների աճին և զարգացմանը:

Որպես լուսավորյալ միապետ՝ Ֆրիդրիխ II-ը նամակագրական կապեր էր հաստատել հայտնի լուսավորիչների ու գիտնականների հետ: Նրա հրավերով Պոտսդամի արքունի պալատում կարճ ժամանակ

նակով հյուրընկալվեց հայտնի լուսավորիչ Վոլտերը:

Եվրոպայում ճանաչված լուսավորյալ միապետի համբավ ուներ նաև Ռուսաստանի կայսրուհի Եկատերինա II-ը: Նա նամակագրական կապեր էր հաստատել Վոլտերի հետ և նրան համարում էր իր ուսուցիչը: Եկատերինա II-ը հարգանքով էր վերաբերվում Շառլ Մոնտեսքիոյին, որովհետև վերջինս Ռուսաստանի



Ֆրիդրիխ II-ի նվերը Եկատերինա II-ին

համար լավագույնը համարում էր միապետությունը: Եկատերինա II-ը, պաշտանելով այս գաղափարը, գտնում էր, որ Ռուսաստանում գոյություն ունեցող ինքնակալությունը, իբրև պետության ձև, լուսավորյալ կառավարման պայմաններում կարող էր ապահովել կայսրության բոլոր քաղաքացիների ազատությունը, հավասարությունը և բարեկեցությունը: Լուսավորական գաղափարների ոգով Եկատերինա II-ը կազմած հրահանգ՝ «նակագ», որով պետք է առաջնորդվեին օրենսդիրները, չհաջողվեց իրականացնել իր մտադրությունը:

Լուսավորյալ միապետության դարաշրջանը շարունակվեց մինչև Ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունը, որի իրագործողները նույնպես լուսավորական գաղափարների հետնորդներ էին:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ո՞ր դարն է անվանվում Լուսավորության դարաշրջան:
2. Ի՞նչ է լուսավորականությունը: Ովքե՞ր էին լուսավորիչները:
3. Ովքե՞ր են անգլիական լուսավորության ներկայացուցիչները: Ի՞նչ գիտեք նրանց մասին:
4. Ովքե՞ր են ֆրանսիական լուսավորության ներկայացուցիչները: Ի՞նչ գիտեք նրանց մասին:
5. Ովքե՞ր են ամերիկյան լուսավորության ներկայացուցիչները: Ի՞նչ գիտեք նրանց մասին:
6. Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ են Ավստրիայի, Պրուսիայի, Ռուսաստանի միապետներին անվանում լուսավորյալ միապետներ:
7. Ի՞նչ եք կարծում, արդյո՞ք համընկնում էին լուսավորյալ միապետների հայացքները նրանց գործունեության հետ: Հիմնավորեք ձեր պատասխանը:

8. Լրացնել «Ֆրանսիական լուսավորիչներ» աղյուսակը

Լուսավորիչներ	Հայացքներ	
	Նմանություն	Տարբերություն
Մոնպեսթրյո		
Վոլթեր		
Ռուսո		
Մեյիե		

ԼՐԱՅՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Ժան Մեյիե

Մեյիեի կյանքի մասին մենք շատ քիչ գիտենք: Մինչև իր կյանքի վերջը նա մնաց որպես մի անհայտ քահանա Շամպանի գյուղերից մեկում: Նա բարեխղճորեն էր կատարում իր պարտականությունները. քարոզ էր կարդում, կատարում էր եկեղեցական ծառայություններ, ժողովրդին սովորեցնում էր հավատալ Աստծուն և հնազանդվել թագավորին ու սենյորներին: Բայց մարդկանցից թաքուն նա գրում էր գիրք, որտեղ ազատություն էր փայխ իր իսկական համոզմունքներին: «Կրակ» կոչվող նրա գիրքը սկսվում է մտալուստ մահվան մասին մտքով: «Իմ թանկագին բարեկամներ, – գրել է Մեյիեն, – ես չկարողացա իմ կենդանության օրոք ասել այն, ինչ ես մտածում եմ և որոշեցի մահից հետո ձեզ հետ կիսել իմ մտքերս»: Մեյիեն խոստովանում էր, որ խղճի ծանր փանջանքներ է ապրել կրոնական սրեր քարոզելով: Իր «Կրակում», ինչպես ասված է դասագրքում, նա պատերազմ հայտարարեց Աստծուն, թագավորին և հարուստներին:

§ 4. ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՅՄԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆ: ԱՆԳՎԻԱԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ

«ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հեղափոխություններ տեղի են ունեցել հասարակության զարգացման բոլոր փուլերում: Հեղափոխությունը պատմականորեն իրեն սպառնաժամակցական-տնտեսական կարգից ավելի առաջադիմականին անցնելու եղանակ է, որն իրականացվում է և բռնի միջոցներով և առանց բռնության կիրառման: Բռնի միջոցներով հեղափոխությունը հանգեցնում է հասարակության սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական կյանքի արմատական վերափոխման:

Առանց բռնության հեղափոխության դեպքում սովորաբար հասարակական մի կարգից մյուսին անցումը տեղի է ունենում աստիճանական վերափոխումների միջոցով: Նման հեղափոխությունն անվանում են «անարյուն հեղափոխություն»:

Երբ աստիճանական ձևով վերափոխումներ իրականացնելն ինչ-ինչ պատճառներով հնարավոր չի լինում, հասարակության հեղափոխական վերափոխումը տեղի է ունենում բռնի միջոցներով, որն ուղեկցվում է մարդկային մեծ զոհերով և նյութական ու մշակութային արժեքների ոչնչացմամբ:

Ավատատիրությունից կապիտալիզմին անցման դարաշրջանում տեղի ունեցած հեղափոխություններն իրենց բնույթով վաղ բուրժուական հեղափոխություններ էին: Այդ հեղափոխությունների նպատակն էր տապալել ավատատիրական կարգերը և հաստատել կապիտալիստական կարգերը:

XVII–XX դարերի ընթացքում Եվրոպայում տեղի ունեցան ինչպես անարյուն, այնպես էլ բռնությամբ իրականացված բուրժուական հեղափոխություններ:

ԱՆԳՎԻԱԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ

XVII դ. Անգլիայում եվրոպական մյուս երկրների համեմատությամբ ավելանում էր մանուֆակտուրաների թիվը, արագորեն զարգանում էր կապիտալիստական արտադրությունը և ապրանքային տնտեսությունը: Ապրանային տնտեսությունը հիմնված էր վարձու աշխատանքի կիրառման վրա և նրանում ընդգրկված էին բուր-



Անգլիական հեղափոխության սկիզբը, 1640 թ.

ժուազիան և նոր ազնվականությունը: սակայն թագավորական անսահմանափակ իշխանությունը և Անգլիկան եկեղեցին արգելակում էին կապիտալիզմի հետագա զարգացումը:

Անգլիայում եկեղեցին, որի ղեկավարը համարվում էր Անգլիայի թագավորը, պաշտպանում էր ավատատիրական կարգը և միապետի բացարձակ իշ-

խանությունը Սակայն նոր ազնվականության և բուրժուազիայի մեջ տարածում էր ստանում պուրիտանական հավատը: Պուրիտանները (լատիներեն պուրուս՝ մաքուր բառից) ձգտում էին վերացնել շքեղ ծիսակատարությունները, ստեղծել պարզ, էժան եկեղեցի:

Կարլոս (Չարլզ) I (1628 -1649) թագավորի օրոք երկրում առաջացել էր ընդհանուր դժգոհություն: Թագավորը պետությունը կառավարում էր միանձնյա՝ առանց հաշվի առնելու բուրժուազիայի, նոր ազնվականության և բնակչության լայն խավերի շահերը:

Թագավորը վատնում էր պետական միջոցները պատերազմների ու պալատական հանդիսությունների վրա, մինչև որ գանձարանը դատարկվեց:

Նոր հարկեր սահմանելու և փոխառություն ստանալու հույսով 1640 թ. Կարլոս I-ը, տասնմեկ տարի միահեծան կառավարելուց հետո, հրա-



Կարլոս (Չարլզ) I

վիրեց պառլամենտը: Սակայն թագավորի հույսերը չիրականացան: Խորացող հակասությունները թագավորի, անգլիկան եկեղեցու ու հին ազնվականության միջև՝ մի կողմից և բուրժուազիայի, նոր ազնվականության ու պառլամենտի միջև՝ մյուս կողմից, հանգեցրին երկու հակադիր ճամբարների ստեղծմանը:

Պառլամենտը պաշտպանեց բուրժուազիային ու նոր ազնվականությանը և որոշում ընդունեց սահմանափակել թագավորի իշխանությունը: Այս պառլամենտը, որը գործեց գրեթե 13 տարի

և պատմության մեջ հայտնի է Երկարատև պառլամենտ անունով, խոչընդոտեց կամայական հարկերի հավաքմանը, վերացրեց գրաքննությունը, պատասխանատվության կանչեց թագավորի բարձրաստիճան պաշտոնյաներին, խրախուսեց գործարարությունը: Չհաշտվելով իր անսահման փակ իշխանության կորստի հետ՝ թագավորը հեռացավ Լոնդոնից: Այսպես՝ 1640 թ. Անգլիայում սկսվեց հեղափոխություն, որը շարունակվեց մինչև 1660 թվականը: Երկրի հյուսիս հեռացած թագավորը, գործը հավաքեց և 1642թ. պատերազմ հայտարարեց պառլամենտին: Անգլիայում սկսվեց քաղաքացիական պատերազմ, որը շարունակվեց մինչև 1649 թվականը: Թագավորի կողմնակիցներին անվանում էին «կավալերներ» (ասպետ, ազնվական): Պառլամենտի կողմնակիցներին անվանում էին «կլորագլուխներ», քանի որ բուրժուազիայի ներկայացուցիչների միջավայրում տարածված էր մազերի կլոր կտրվածքը:



Երկարատև պառլամենտ

Սկզբում պառլամենտի բանակը պարտություններ էր կրում, սակայն երբ բանակի ղեկավարությունը ստանձնեց գյուղական ազնվական, համայնքների պալատի անդամ Օլիվեր Կրոմվելը, իրավիճակը փոխվեց: Կրոմվելի բանակը մի շարք հաղթանակներ տարավ թագավորական զորքերի դեմ և ապահովեց պառլամենտի վերջնական հաղթանակը: 1645թ. Նեյքբիի ճակատամարտում պարտություն կրած Կարլոս I-ը, հագնելով ծառայի զգեստը, փախավ Շոտլանդիա: Սակայն շոտլանդացիները



Կարլոս I-ի թագավորի մահապատիժը

մեծ գումարով նրան հանձնեցին պառլամենտին: Ձերբակալված Կարլուս I-ը որպես պետության դավաճան և Անգլիայի ժողովրդի թշնամի 1649 թ. հունվարի 30-ին մահապատժի ենթարկվեց: Քաղաքացիական պատերազմն ավարտվեց: Անգլիան հռչակվեց հանրապետություն:



Օլիվեր Կրոմվել

ՍԱՀՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ ՄԻԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄԸ ԱՆԳԼԻԱՅՈՒՄ

Մեծ հեղինակություն ձեռք բերելով և ստանալով բանակի օժանդակությունը՝ Կրոմվելը 1653 թ. ցրեց Երկարատև պառլամենտը և հաստատեց իր միանձնյա իշխանությունը: Նա ստացավ լորդպրոտեկտորի տիտղոս: Դա նշանակում էր վերջ հեղափոխությանը, վերջ հանրապետությանը և միապետության վերականգնման նախապատրաստում: Կրոմվելը երկիրը կառավարում էր՝ ելնելով նոր ազնվականների և բուրժուազիայի շահերից: 1658 թվականին Կրոմվելի մահից հետո կարճ ժամանակով վերականգնվեց հանրապետությունը:



Կարլոս (Չարլզ) II

Հեղափոխության ու քաղաքացիական պատերազմի տարիներին Անգլիայի տնտեսությունը անկում էր ապրել, վատացել էր բնակչության սոցիալական դրությունը: Սկսվել էին սոցիալական ելույթներ, բնակչության հուզումներ: Առաջացան քաղաքական տարբեր հոսանքներ, որոնք պահանջում էին սոցիալական բարեփոխումներ կատարել, սահմանել խոսքի ազատություն, ընտրելու իրավունք տալ 21 տարին լրացած բոլոր

տղամարդկանց: Սակայն նման պահանջները և ապստամբության փորձերը դաժանորեն ճնշվեցին:

Վախենալով ժողովրդական շարժումներից՝ բուրժուազիան և նոր ազնվականությունը որոշեցին վերականգնել միապետությունը: 1660 թ. Անգլիա վերադարձավ մահապատժի ենթարկված թագավորի որդին՝ Կարլոս II-ը: Սա նշանակում էր, որ հեղափոխությունը Անգլիայում ավարտվեց: Թագավորը խոստացավ հեղափոխության տարիներին զավթած հողերը թողնել նոր տերերին, ազնվականներից չպահանջել վճարումներ, պահպանել պառլամենտի իրավունքները և կատարված բարեփոխումները: 1660 թ. Անգլիայում վերականգնվեց

միապետությունը:

Ստյուարտների արքայատոհմի թագավորները դեռ հույս ունեին վերականգնել իրենց նախկին անսահմանափակ իշխանությունը: Կարլոս II-ին փոխարինած Հակոբ II-ը նույնիսկ որոշեց վերականգնել ժողովրդի կողմից մերժված կաթոլիկ եկեղեցին:

1688 թ. պառլամենտը Հակոբ II-ին գահընկեց արեց և Անգլիայի թագավոր հռչակեց Հոլանդիայի կառավարիչ Վիլհելմ Օրանացուն: Այս իրադարձությունն անվանեցին «Փառահեղ հեղափոխություն», քանի որ, ի տարբերություն 1640–1649 թթ. հեղափոխության, այն անցավ առանց արյունահեղության:

XVII դարի վերջից սկսած պետական կարևորագույն հարցերը լուծում էր ոչ թե թագավորը, այլ պառլամենտը: Թագավորի իշխանությունն ավելի ու ավելի էր սահմանափակվում: Անգլիայում հաստատվեց սահմանադրական միապետություն: Աստիճանաբար հաստատվեց մի այնպիսի իրավիճակ, երբ արքաները «թագավորում են, բայց չեն կառավարում»:



Վիլհելմ Օրանացի

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է հեղափոխությունը: Ի՞նչ հեղափոխություններ գիտեք: Դուք կո՞ղմ եք հեղափոխություններին: Տեքստից դուրս գրել և բացատրել հետևյալ տերմինները՝ անգլիկան եկեղեցի, պուրիտաններ, «կավալերներ», «կլորագլուխներ», Երկարատև պառլամենտ:
2. Ո՞րն է անգլիական հեղափոխության հիմնական պատճառը: Ձեր կարծիքով հնարավո՞ր էր խուսափել հեղափոխությունից:
3. Ե՞րբ է տեղի ունեցել անգլիական հեղափոխությունը:
4. Նկարագրեք Օ. Կրոմվելի գործունեության I և II փուլերը:
5. Ե՞րբ է տեղի ունեցել Նեյգբիի ձակատամարտը:
6. Ե՞րբ է տեղի ունեցել քաղաքացիական պատերազմն Անգլիայում:
7. Ձեր կարծիքով ո՞րն էր անգլիական հեղափոխության գլխավոր նշանակությունը

8. Համեմատեք և լրացրեք T աղյուսակը

Անգլիան հեղափոխությունից առաջ	Անգլիան հեղափոխությունից հետո
----------------------------------	----------------------------------

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Վեճեր բանակային կոնֆերանսում 1647 թվականին

Դեռևս թագավորին մահապարժի ենթարկելուց առաջ, 1647 թվականին, Լոնդոնի մոտ հավաքվեցին բանակի ներկայացուցիչները, որպեսզի քննարկեն ընտրական իրավունքի և Անգլիայի ապագա պետական կառուցվածքի հարցը: Այդ կոնֆերանսում վեճեր բռնկվեցին, մի կողմից՝ Կրոմվելի ու ավագ սպաների, մյուս կողմից՝ սպաների ու զինվորների միջև, որոնք պաշտպանում էին հավասարներին:

Կապիտան Ռենբորո (հավասար) ... Ինչ վերաբերում է ինձ, ապա կարելի է ասել, որ ես թագավորին դեմ եմ: Ես դեմ եմ նրան և ամեն մի իշխանության, որ վնաս կհասցնի ժողովրդին...

Կրոմվել... Անգլիացիները ընտելացել են պետական կառուցվածքի որոշակի կարգին: Ես չեմ կարող համաձայնել այն մարդկանց հետ, ովքեր կարծում են, թե գերագույն իշխանությունը պարկանում է բացառապես ժողովրդին...

Պետրի (հավասար)...: Մենք կարծում ենք, որ Անգլիայում բոլոր քաղաքացիները պետք է օգտվեն ձայնի հավասար իրավունքից:

Այրրոն (գեներալ, Կրոմվելի փեսան) ... Ես համոզված եմ, որ օրենքներ հրատարակելու համար ներկայացուցիչներ ընտրող մարդիկ կարող են լինել միայն նրանք, ովքեր ունեն հող, ինչպես նաև նրանք, ովքեր իրենց նվիրում են արդյունաբերական ու առևտրական գործունեության: Եթե դուք ոչնչացնեք մեր Սահմանադրության այդ հիմնական մասը, մենք, անկասկած, կհասնենք սեփականության լրիվ վերացմանը...

§ 5. ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ՀԵՂԱՓՈՒԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆ: ՀՅՈՒՄԻՍՄԱՐԵՐԻԿՅԱՆ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԻ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՎ ԱՄՆ-Ի ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ

XVII-XVIII դարերում Անգլիայից Հյուսիսային Ամերիկա եկած վերաբնակիչները, դուրս մղելով բնիկներին՝ հնդկացիներին, այնտեղ ստեղծում են 2,5 միլիոն բնակչությամբ 13 անգլիական գաղութներ: Այդ գաղութները ղեկավարում էին Անգլիայի միապետի նշանակած



«Բոստոնյան թեյախմություն»

նահանգապետերը և մասնավոր անձինք: Գաղութների իրավունքները խիստ սահմանափակ էին: Տնտեսությունը զարգանում էր կապիտալիզմի ուղիով, որին խանգարում էր անգլիական տիրապետությունը:

XVIII դ. կեսերին Անգլիայի պառլամենտը ընդունեց մի շարք օրենքներ, որոնց հետևանքով էլ ավելի էին սահմանափակվում գաղութաբնակների իրավունքները: Գաղութների և Անգլիայի միջև հակասությունները հետզհետե խորանում էին: 1773 թ. Բոստոնի բնակիչները հարձակվեցին թեյով բեռնված անգլիական նավերի վրա, որոնք եկել էին Հնդկաստանից, և ծովը թափեցին ողջ բեռը: Այս իրադարձությունը պատմության մեջ հայտնի է «Բոստոնյան թեյախմություն» անունով: Անգլիայի կառավարությունը փակեց Բոստոնի նավահանգիստը և գաղութներ զորք ուղարկեց: Իրավիճակը ծայրաստիճան սրվեց:

1775 թ. գարնանը նահանգներն իրենց ներկայացուցիչներն ուղարկեցին Ֆիլադելֆիա՝ համաժողովի (կոնգրես) մասնակցելու համար: Կոնգրեսը դիմեց Անգլիային՝ խնդրելով վերացնել տնտեսական զարգացմանը խոչընդոտող օրենք-



Ջորջ Վաշինգտոն



Թոմաս Ջեֆերսոն

ները: Անգլիայի թագավորը դա հայտարարեց խռովություն և զորքերին հրամայեց ձնշել այն: Անգլիայի և նրա ամերիկյան գաղութների միջև սկսվեց պատերազմ: Նահանգները կազմեցին համադաշնություն՝ կոնֆեդերացիա Անգլիայի դեմ համատեղ պայքարելու համար: Այստեղից էլ առաջացավ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ անվանումը:

Կոնգրեսը Միացյալ Նահանգների բանակի գլխավոր հրամանատար նշանակեց Ջորջ Վաշինգտոնին: 1776թ. հուլիսի 4-ին ընդունվեց

«Անկախության հռչակագիրը», որի հեղինակն էր Թոմաս Ջեֆերսոնը: Հռչակագրով ապստամբած գաղութները իրենց հայտարարեցին ազատ և անկախ պետություններ՝ միավորվելով Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների՝ ԱՄՆ-ի մեջ: Այդ օրը դարձավ ամերիկացիների ազգային տոնը, որը նշվում է առ այսօր:

Անգլիան ամերիկյան գաղութներ ուղարկեց խոշոր ռազմական ուժեր: Ամերիկացիները զգում էին դրամի, զենքի, զինամթերքի, հագուստի, պարենամթերքի պակաս: Վաշինգտոնի բանակը հարկադրված Ֆիլադելֆիայից հեռացավ երկրի խորքը: Չնայած դժվարություններին՝ նա մի քանի տարի հաջողությամբ պատերազմում էր անգլիական զորքերի դեմ:



ԱՄՆ-ի «Անկախության հռչակագրի» ընդունումը, 1776 թ. հունիսի 4

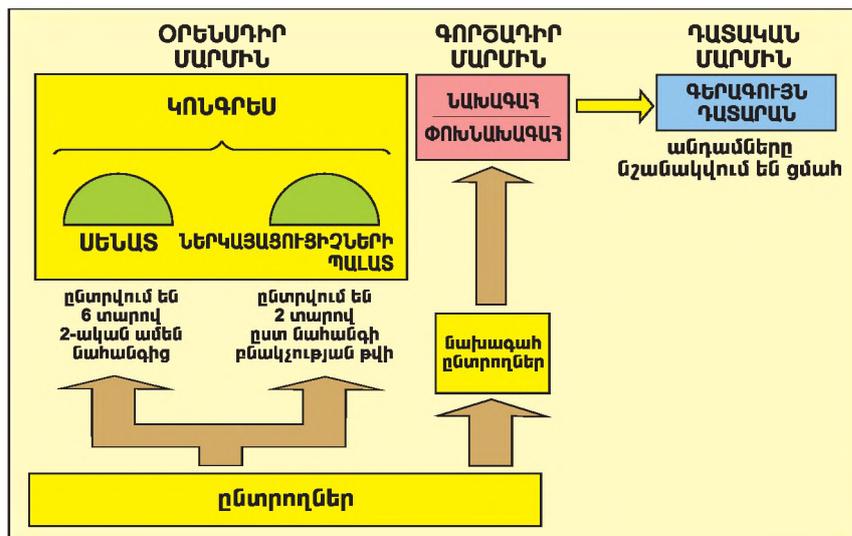
1777 թ. հոկտեմբերին Վաշինգտոնի բանակը և աշխարհագրայինները Սարատոգա բնակավայրի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտում ծանր պարտության մատնեցին անգլիացիներին: Պատերազմում բեկում սկսվեց հօգուտ ամերիկացիների: Անգլիային պատերազմ հայտարարեց Ֆրանսիան՝ Ամերիկա

ուղարկելով նավատորմ և զորք: Ֆրանսիայի օրինակին հետևեցին Իսպանիան և Հոլանդիան: Ռուսաստանի նախաձեռնությամբ մի շարք եվրոպական երկրներ ստեղծեցին «Չեզոք երկրների միություն»:

1787 թվականին ընդունվեց Սահմանադրություն, որը գործում է առ այսօր: ԱՄՆ-ի Սահմանադրությունը, որով ԱՄՆ-ը դարձավ դաշնային պետություն, կազմված էր 7 հոդվածից: Ըստ Սահմանադրության, օրենսդիր իշխանությունը պատկանում է Կոնգրեսին (պառլամենտին), որը կազմված է երկու պալատից՝ Սենատից և Ներկայացուցիչների պալատից: Կոնգրեսի ընդունած օրենքները հաստատում է երկրի նախագահը:

Գործադիր իշխանությունը դեկլարում է նախագահը՝ պրեզիդենտը, որն ընտրվում է 4 տարի ժամկետով: Նա բանակի ու նավատորմի գերագույն հրամանատարն է, նշանակում է պետական բարձրաստիճան պաշտոնյաներին: 1787թ. Սահմանադրության հիման վրա ԱՄՆ-ի առաջին նախագահ ընտրվեց Ջորջ Վաշինգտոնը:

Լայն իրավունքներ տրվեցին Գերագույն դատարանին, որի անդամներին նշանակում է նախագահը՝ «Սենատի խորհրդով և համաձայնությամբ»:



ԱՄՆ-ի իշխանության բարձրագույն մարմինները ըստ 1787 թ. Սահմանադրության

1791 թ. ԱՄՆ-ի Սահմանադրության մեջ ավելացվեցին առաջին 10 հավելումները, որոնք հայտնի են «Իրավունքների մասին բիլ (օրենք)» անունով: Այդ օրենքով ճանաչվում էին քաղաքացիների ժողովրդավարական հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները՝ խոսքի, մամուլի, ժողովների, դավանանքի, զենք կրելու և այլն: Արգելվում էին առանց դատարանի որոշման կամայական ձերբակալությունները:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Երբ են հիմնվել անգլիացիների առաջին գաղութները Հյուսիսային Ամերիկայում:
2. Որո՞նք էին անկախության պատերազմի պատճառները:
3. Բացատրել «Բոստոնյան թեյախմություն» հասկացությունը:
4. Որո՞նք էին «Անկախության հռչակագրի» հիմնական դրույթները:
5. Երբ է տեղի ունեցել Սարատոգայի ճակատամարտը: Երբ է ընդունվել ԱՄՆ-ի Սահմանադրությունը: Ո՞վ է ԱՄՆ-ի առաջին պրեզիդենտը:
6. Ըստ ԱՄՆ-ի Սահմանադրության, որո՞նք են իշխանության բարձրագույն 3 մարմինները:
7. Փորձեք հիմնավորել այն եզրակացությունը, որ անկախության համար ԱՄՆ-ի պատերազմը բուրժուական հեղափոխություն էր:

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

ԱՄՆ-ի անկախության հռչակագրից

(ընդունված 1776թ. հուլիսի 4-ին, մայրցամաքային կոնգրեսում)

Երբ իրադարձությունների ընթացքը որևէ ժողովրդի հարկադրում է այլ ժողովրդի հետ ունեցած քաղաքական կապերը և մյուս պետությունների հետ հավասար գրավել անկախ դիրք... սպա մարդկության կարծիքի նկատմամբ պարզաձ հարգանքը պարտավորեցնում է նրան շարադրել դեպի անջատումը դրդող պարձառներ:

Մենք ակներև ենք համարում հետևյալ ճշմարտությունները. բոլոր մարդիկ պրեդոկվել են հավասար և նրանք բոլորն իրենց Արարչի կողմից օժտվել են որոշ անկապելի իրավունքներով, որոնց թվին են պատկանում կյանքը, ազատությունը և երջանկության ձգտումը: Այդ իրավունքները պաշտպանելու համար մարդիկ հասարակել են կառավարություններ, որոնց գրված է արդարացի իշխանություն կառավարողների համաձայնությամբ: Իսկ եթե կառավարման փոխյալ ձևը նրանց նպարակի համար դառնում է կործանարար, սպա ժողովրդն իրավունք ունի փոխել կամ վերացնել այն և հասարակել նոր կառավարություն: ... Այդ գաղութները... երկար ժամանակ ու համբերությամբ քարան զանազան ուրնագություններ, և միայն անհրաժեշտությունն է սրիպում նրանց փոխելու իրենց կառավարման նախկին ձևը: Մեծ Բրիտանիայի այժմյան թագավորի պարտությունը լի է անասհման անարդարություններով... որոնց անմիջական նպարակն է եղել այդ նահանգներում հասարակել բռնապետություն:

§ 6. ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ՄԵԾ ՀԵՂԱՓՈՒՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՀԵՂԱՓՈՒՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԻՐՅԱԼՆԵՐԸ ԵՎ ՍԿԻԶԲԸ



Բասարիլի գրավումը 1789 թ. հուլիսի 14-ին

XVIII դ. երկրորդ կեսից բարձրագույն միապետությունը Ֆրանսիայում սկսել էր խանգարել երկրի հետագա զարգացմանը:

Գյուղացիների համատարած սնանկացման պատճառով կրճատվել էր հարկերի մուտքը պետական գանձարան: Հաճախացել էին սովյալ գյուղացիների ելույթները: Միևնույն ժամանակ անկում էր ապրում Ֆրանսիայի արդյունա-

բերությունը, փակվում էին մանուֆակտուրաները: Բուրժուազիան հրաժարվում էր թագավորին նոր փոխառություններ տալ և վճռականորեն հանդես էր գալիս արքունիքի կողմից պետական միջոցների անտեղի վատնումների դեմ:

Լյուդովիկոս XVI-ը բուրժուազիայից փոխառությունների և նոր հարկերի համար համաձայնություն ստանալու նպատակով 1789թ. գարնանը հրավիրեց Գլխավոր շտատները, որը չէր հրավիրվել ավելի քան 150 տարի: Գլխավոր շտատները կազմված էր բոլոր երեք դասերի ներկայացուցիչներից: Երրորդ դասի պատգամավորներն արտահայտում էին հիմնականում բուրժուազիայի շահերը: Նրանք մերժեցին թագավորին փոխառություն տալ՝ պահանջելով նախ երկրում բարենորոգումներ կատարել:

Թագավորը ցրեց Գլխավոր շտատները: Սակայն, զգալով ժողովրդի աջակցությունը, երրորդ դասի պատգամավորները չցրվեցին, այլ իրենց հայտարարեցին երկրի բարձրագույն իշխանություն՝ Ազգային ժողով: Շուտով Ազգային ժողովը իրեն հռչակեց Սահմանադիր ժողով՝ նպատակ ունենալով Սահմանադրություն ընդունել և սահմանափակել թագավորի իշխանությունը:

Փարիզում բռնկվեց ապստամբություն: 1789թ. հուլիսի 14-ին գին-

ված ժողովուրդը հարձակվեց և գրավեց Բաստիլ ամրոցը, որը թագավորական բացարձակ իշխանության խորհրդանիշն էր: Բաստիլի գրավումը համարվում է Ֆրանսիական մեծ հեղափոխության սկիզբը: Բաստիլի գրավման օրը հետագայում հռչակվեց Ֆրանսիայի ազգային տոն, որը նշվում է մինչ օրս:



Լյուդովիկոս XVI

Սահմանադիր ժողովը 1789թ. օգոստոսի 26-ին ընդունեց «Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հռչակագիրը», որով վերջ էր տրվում դասային անհավասարությանը, հռչակվում էր ժողովրդավետության գաղափարը: Ճանաչվեցին խոսքի, ժողովների, դավանանքի ազատությունները և սեփականության անձեռնմխելիության իրավունքը: Ֆրանսիական հեղափոխության կարգախոսը դարձավ «Ազատություն, հավասարություն, եղբայրություն» կոչը:

Սահմանադիր ժողովը վերացրեց հողի նատմամբ ազնվականության ժառանգական իրավունքը, բնակչության դասային բաժանումը, մաքսերը: Պետականացվեցին կաթոլիկ եկեղեցուն պատկանող հողային ընդարձակ տիրույթները:

1791 թ. ընդունվեց Սահմանադրությունը: Թագավորի իշխանությունը պահպանվեց, բայց իրավասությունները սահմանափակվեցին: Ֆրանսիան դարձավ Սահմանադրական միապետություն: Օրենսդիր իշխանությունն այսուհետ իրականացնելու էր Օրենսդիր ժողովը, որը միապալատ էր և ընտրվում էր երկու տարով: Բուրժուազիան չէր ցանկանում վերացնել միապետությունը՝ վախենալով բնակչության ունեզուրկ խավերի ծայրահեղական պահանջներից և անկառավարելի ելույթներից:

ՄԻԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿՈՒՄԸ

Ֆրանսիայում ծավալվող հեղափոխական իրադարձություններն անհանգստացրին եվրոպական միապետներին, որոնք դաշինք կնքեցին Ֆրանսիայի դեմ: Ավստրիայի և Ֆրանսիայի միջև պատերազմ սկսվեց: Ֆրանսիայի համար պատերազմն ընթանում էր անհաջող: Թագուհի Մարիա-Անտուանետը ավստրիացիներին էր հանձնել Ֆրանսիայի ռազմական գործողությունների գաղտնի պլանը: Թագավորն իր հերթին ձգձգում էր բանակն ուժեղացնելու գործը: Ֆրանսիական զորքերը պարտություններ էին կրում:

ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԵՎՐՈՊԱ, 1789թ.



Այդ օրհասական պահին Օրենսդիր ժողովը հայտարարեց. «Հայրենիքը վտանգի մեջ է»: Ամենուր ստեղծվում էին կամավորական ջոկատներ: Այդ օրերին էր, որ Ռուժե դը Լիլը գրեց «Մարսելյոզ» երգը, որը հետագայում դարձավ Ֆրանսիայի պետական օրհներգը:

Հայրենիքի պաշտպանության համար սկսված համաժողովրդական շարժման գլուխ կանգնեց մանր բուրժուազիայի արմատական թևը, որի ղեկավարներից էին Ժան Գոլ Մարատը, Ժորժ Դանտոնը, Մաքսիմիլիան Ռոբեսպիերը և ուրիշներ: Ֆրանսիայում ստեղծվեցին հեղափոխական ակումբներ, որոնք քաղաքական կուսակցությունների դեր էին կատարում: Դրանցից էին Ժիրոնդիստների ակումբը, Յակոբինների ակումբը և այլն: Նրանք չէին վստահում ոչ միայն թագավորին, այլև Սահմանադիր ժողովին, կոչ էին անում ընտրել նոր Ազգային ժողով՝ Կոնվենտ:



Ճ.Պ. Մարատ



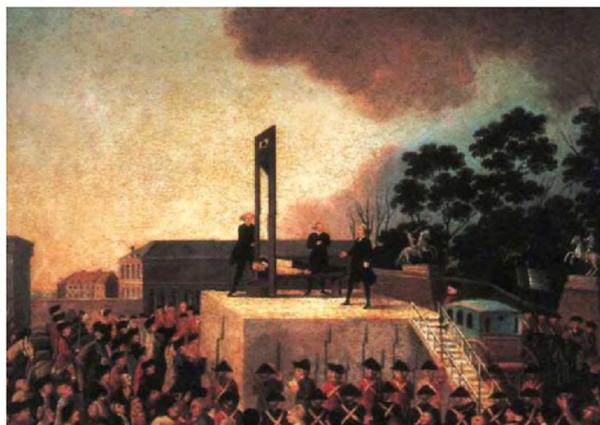
Ճ. Դանտոն



Մ. Ռոբեսպիեր

Լյուդովիկոս XVI-ը թեև երդվել էր հավատարիմ մնալ Սահմանադրությանը, սակայն իրականում չէր հաշտվել իր իշխանության սահմանափակման հետ: Թագավորական ընտանիքը փորձեց փախչել արտասահման և հարևան միապետների օգնությամբ ձնշել հեղափոխությունը, սակայն ճանապարհին ձերբակալվեց:

1792 թ. օգոստոսի 10-ին Փարիզում ապստամբ ժողովուրդը տապալեց միապետությունը: Ավարտվեց Ֆրան-



Լյուդովիկոս XIV թագավորի մահապարիժը



Յակոբինները Կոնվենտի նիստում

սիական մեծ հեղափոխության առաջին փուլը (1789 հուլիսի 14 – 1792 օգոստոսի 10), որը նշանավորվեց Սահմանադրության հաստատմամբ, «Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հռչակագրի» ընդունմամբ: Հեղափոխության այս շրջափուլը գրեթե անարյուն անցավ:

ՀԵՂԱՓՈՒՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՇՐՋԱՓՈՒԼ (1792-1799 ԹԹ.)

Փարիզյան ապստամբությանը հաջորդեց Ֆրանսիայի հեղափոխական բանակի հաղթանակը Վալմիի ճակատամարտում: 1792թ. սեպտեմբերի 20-ին, հաղթանակի հաջորդ օրը բացվեց պատմության մեջ առաջին անգամ ընտրական իրավունքի (տղամարդկանց համար) հիման վրա ընտրված Կոնվենտը (Ազգային ժողով), որն իր առաջին իսկ օրենքով սեպտեմբերի 22-ին Ֆրանսիան հռչակեց հանրապետություն: Օրենսդիր ժողովի փոխարեն ընտրված Կոնվենտում ազդեցիկ ուժ էին ժիրոնդիստները և Յակոբինները: Ստանալով ժողովրդի պաշտպանությունը, հակառակ ժիրոնդիստների կարծիքի, 1793 թ. հունվարի 21-ին Յակոբինները մահապատժի ենթարկեցին Լյուդովիկոս XVI-ին, իսկ փոքր-ինչ ուշ՝ թագուհի Մարիա-Անտուանետին և ողջ թագավորական ընտանիքը:



Ռորեսպիների ձերբակալությունը

1793 թվականի հունիսին ժողովրդական ապստամբության հետևանքով Կոնվենտում մեծամասնություն ստացավ Յակոբինների կուսակցությունը, որն էլ գլխավորեց կառավարությունը: Յակոբինների առաջին քայլերից մեկը եղավ Սահմանադրության ընդունումը, որը տողորված էր Ռուսոյի գաղափարներով:

Յակոբինների իշխանության ընթացքում ստեղծվեց Հասարակության փրկության կոմիտե, որն ստացավ արտակարգ լիազորություններ և իր ձեռքում կենտրոնացրեց պետության կառավարումը: Յակոբինների իշխանությունը վերաձեց դիկտատուրայի՝ բռնապետության (1793-94 թթ.): Երկրում իրականացվեցին հեղափոխական վերափոխումներ, որոնց հետևանքով վերացվեցին ավատատիրական կարգի մնացուկները: Ֆրանսիական բանակները սկսեցին հաղթանակներ տանել արտաքին թշնամիների նկատմամբ: Միննույն ժամանակ երկրում սկսվեց հեղափոխական տեռոր, որի ընթացքում հեղափոխության թշնամի որակվեցին և գնդակահարվեցին տասնյակ հազարավոր անմեղ մարդիկ:

1794 թ. հուլիսին Կոնվենտում Ռոբեսպիերի և նրա կողմնակիցների դեմ կազմակերպվեց դավադրություն: Ռոբեսպիերը և նրա 20 համախոհները ձերբակալվեցին: Ռոբեսպիերը իքնասպանության փորձ արեց, բայց միայն վիրավորվեց ու շուտով գլխատվեց: Ֆրանսիայում հաստատվեց բուրժուազիայի իշխանությունը: Բուրժուազիան, որը հեղափոխության ընթացքում տիրացել էր ավատատերերից ու եկեղեցուց խլված հարստությանը, դարձել էր տնտեսական հզոր ուժ, չէր ցանկանում հեղափոխության հետագա խորացումը: Խոշոր բուրժուազիան ձգտում էր սառեցնել ժողովրդի հեղափոխական տրամադրությունները և սահմանափակել դեմոկրատական իրավունքները:

1795 թ. Կոնվենտն ընդունեց նոր Սահմանադրություն, որը գործեց մինչև 1799 թ.: Գործադիր մարմինը՝ կառավարությունը, ղեկավարում էին Կոնվենտի ընտրած 5 դիրեկտորները: Օրենսդիր բարձրագույն օրգանը Օրենսդիր կորպուսն էր, որը կազմված էր երկու պալատից: Ընդհանուր ընտրական իրավունքը վերացվեց: Սահմանադրությամբ ընտրելու իրավունք ստացան միայն որոշակի ունեցվածք ունեցող քաղաքացիները:

Ֆրանսիական հեղափոխությունն ավարտվեց: Այն մեծ արձագանք ունեցավ ողջ աշխարհում՝ խթանելով հակաավատատիրական և հեղափոխական պայքարի ծավալումը: Այն վերացրեց ավատատիրական կարգը, տապալեց միապետությունը, հռչակեց հանրապետություն, հաստատեց բուրժուազիայի իշխանությունը:

§ 7. ՆԱԿՈՒԼԵՈՆԻ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԸ

ՆԱԿՈՒԼԵՈՆԻ ՎԱՐՉԱԿԱՐԳԸ, ԲԱՐԵՓՈՒՈՒՄՆԵՐԸ

Գիրեկտորիայի կառավարման տարիներին Ֆրանսիան շարունակում էր պատերազմը Եվրոպայում, որը արդեն նվաճողական բնույթ էր կրում: Չնայած Իտալիայի նվաճմանը և եգիպտական արշավանքին՝ Ֆրանսիան անհաջողություններ կրեց Միջերկրական ծովում և Եվրոպայում: Ծանրացավ դրությունը նաև երկրի ներսում: Գիրեկտորիան հեղինակագրկվեց և կորցրեց իր բոլոր հենարանները: Գլուխ էին բարձրացրել միապետականները: Երկրում լայն տարածում էին գտել կաշառակերությունը և գանձագողությունը: Շատերը ստեղծված իրավիճակից դուրս գալու ելքը տեսնում էին ուժեղ իշխանության մեջ: Օգտվելով ստեղծված վիճակից՝ Եգիպտոսում գտնվող Նապոլեոնը 1799թ. գաղտագողի վերադարձավ Ֆրանսիա և կատարեց պետական հեղաշրջում: Գիրեկտորիան տապալվեց, և գործադիր իշխանությունը անցավ երեք կոնսուլների ձեռքը, որոնցից ամենաազդեցիկը առաջին կոնսուլ Երեսնամյա գեներալ Նապոլեոնն էր:



Նապոլեոն Բոնապարտ

Հեղաշրջումից հետո Նապոլեոնը երկրում հաստատեց դաժան վարչակարգ: Նա փակեց առաջադիմական թերթերը, աքսորեց ողջ մնացած յակոբիններին, ստեղծեց ոստիկանություն, նախարարություն, ընդլայնեց լրտեսական ցանցը, վերացրեց տեղական ինքնակառավարման մարմինները: Համաձայնության գալով Հռոմի Պապի հետ՝ Ֆրանսիայում նորից բացվեցին եկեղեցիները, նրանցում աղոթելիս պետք է ասվեր «Տեր, հաջողություն ընծայիր կոնսուլներին»: Ամրապնդելով իր դիրքերը՝ 1804թ. Նապոլեոնը Սենատից պահանջեց իրեն հռչակել «Ֆրանսիացիների կայսր»: Ֆրանսիայում վերականգնվեց միապետությունը: Նապոլեոնը թագադրվեց որպես կայսր: Դառնալով կայսր՝ Նապոլեոնը խրախուսում էր արդյունաբերությունը և կրթությունը: Նրա օրոք բացվեց արդյունաբերական ցուցահանդես, կառուցվեցին բազմաթիվ ճանապարհներ, ստեղծվեց դրամական նոր միավոր՝ ֆրանկը, հիմնվեց ֆրանսիական բանկը: Կայսրը հաստատեց մի շարք օրենսգրքեր, որոնցից կարևոր էր «Քաղաքացիական օրենսգիրքը», որը գործածության դրվեց 1807թ.:

ՆԱԿՈՒԼԵՈՆԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԸ



Առապերլիցի ճակատամարտը

Ֆալգարի ծովամարտում ոչնչացրեց Ֆրանսիական նավատորմը՝ փրկելով Անգլիան Նապոլեոնի ներխուժումից:

Կորցնելով Անգլիային ռազմական պարտության մատնելու հնարավորությունը՝ Նապոլեոնը որոշեց սկսել ցամաքային շրջափակում՝ արգելելով անգլիական ապրանքների վաճառքը այլ երկրներին:

1805 թ. Աուստերլիցի մոտ Նապոլեոնը պարտության մատնեց ավստրիական և ռուսական զորքերին: Հաջորդ տարի, ջախջախելով Պրուսիային, ֆրանսիական բանակը մտավ Բեռլին, ապա Լեհաստան՝ դուրս մղելով ռուսական զորքը: 1807 թ. Նապոլեոնը Ռուսաստանի հետ կնքեց Տիլզիտի հաշտության պայմանագիրը: Ռուսաստանն ստիպված էր ճանաչել Նապոլեոնի բոլոր նվաճումները և միանալ Անգլիայի դեմ ուղղված ցամաքային շրջափակմանը:



Ալեքսանդր I-ի և Նապոլեոնի հանդիպումը Տիլզիտում

Հեղափոխական Ֆրանսիայի դեմ սկսված պատերազմները շարունակվեցին նաև Նապոլեոնի իշխանության գալուց հետո: Ֆրանսիայի գլխավոր հակառակորդներն էին Անգլիան, Ավստրիան և Ռուսաստանը: 1805 թ. Նապոլեոնի բանակը պատրաստվում էր ներխուժել Անգլիա: Սակայն անգլիական ծովակալ Նելսոնը Տրա-

ֆալգարի ծովամարտում ոչնչացրեց Ֆրանսիական նավատորմը՝ փրկելով Անգլիան Նապոլեոնի ներխուժումից:

Նապոլեոնյան զորքերը կրկին պարտության մատնեցին ավստրիացիներին, գրավեցին Վիեննան: 1810-1811թթ. Ֆրանսիական կայսրությունը հասավ իր հզորության գագաթնակետին:

ԵՎՐՈՊԱՆ ՆԱԳՈՒԵՈՆԻ ՆՎԱՃՈՂԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԻ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ



**ԿԱՅՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ
ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐԻ ՏԱՐԱԾՈՒՄԸ ԵՎՐՈՊԱՅՈՒՄ**



Նապոլեոն I-ին կայսր

Ֆրանսիական կայսրության կազմի մեջ մտնում էին Նիդեռլանդները, Շվեյցարիան, Իտալիան և Գերմանիայի մեծ մասը: Իր տերության տարածքը Նապոլեոնը ինքնական վերաձևում էր, մասերի բաժանում, կազմավորում կամ վերացնում թագավորություններ ու իշխանություններ: Իր եղբայրներին և մերձավորներին շնորհում էր տիտղոսներ և անգամ արքայական գահեր:

Ավստրիան, Պրուսիան, Իսպանիան և Եվրոպական մյուս պետությունները կախման մեջ էին Ֆրանսիայից: Նրանք ստիպված էին միանալ Անգլիայի ցամաքային շրջափակմանը:

Վարելով նվաճողական պատերազմներ՝ Ֆրանսիան գրաված երկրներում վերացնում էր ներքին սահմաններն ու մաքսատները: Մի շարք

երկրների պարտադրվում էին սահմանադրություններ, զարգանում էին արդյունաբերությունն ու առևտուրը:

Եվրոպայում իրապես անկախությունը դեռևս պահպանում էին Ռուսաստանը և Անգլիան, որին այդպես էլ Նապոլեոնը չկարողացավ ծնկի բերել:

ԿԱՅՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՐԾԱՆՈՒՄԸ



Բորոդինոյի ձակարամարտը

Փառքի գազաթնակետին գտնվող Նապոլեոնը ձգտում էր համաշխարհային տիրապետության և վստահ էր, որ հասել է Ռուսաստանին ջախջախելու պահը:

1812 թ. ամռանը Նապոլեոնի կես միլիոնանոց բանակը ներխուժեց Ռուսաստան:

Չնայած թվական մեծ գերակշռությանը՝ Նապոլեոնին չհաջողվեց ջախջախել ռուսական բանակը: Տաղանդավոր զորավար Միխայիլ

Կուտուզովի հրամանատարությանը ռուսները կատաղի դիմադրություն էին ցույց տալիս, բայց ստիպված էին նահանջել թշնամու գերակշիռ ուժերի դեմ: Բորոդինոյի ճակատամարտից հետո Նապոլեոնի բանակը անարգել մտավ Մոսկվա՝ թալանեց և հրկիզեց քաղաքը:



Լայպցիգի ճակատամարտը

Ռուսաստանում ֆրանսիացի զավթիչների դեմ ծավալվեց համաժողովրդական պատերազմ՝ պարտիզանական պայքարի ձևով: Հակահարձակման անցնելով՝ Կուտուզովը Նապոլեոնին ստիպեց նահանջել: Նահանջը շուտով վերածվեց խուճապահար փախուստի: Մեծ բանակից միայն 30 հազարին հաջողվեց դուրս գալ Ռուսաստանից: Ռուսաստանում ֆրանսիական բանակի պարտությունը վճռական դեր խաղաց Նապոլեոնի կայսրության կործանման գործում: Սա ազդանշան էր ֆրանսիական տիրապետության դեմ եվրոպական նվաճված ժողովուրդների ազգային-ազատագրական պայքարի ուժեղացման համար:

Թշնամուն հետապնդելով՝ ռուսական զորքերը մտան Բեռլին: Նապոլեոնի դեմ պայքարում Ռուսաստանին միացան Պրուսիան, Շվեդիան և Ավստրիան: Պատերազմը Ֆրանսիայի դեմ շարունակում էր Անգլիան: 1813 թ. հոկտեմբերին Լայպցիգի մոտ Նապոլեոնին պարտության մատնելով՝ դաշնակիցների զորքերը 1814 թ. մարտին մտան Փարիզ: Նապոլեոնն ստիպված էր հրաժարվել գահից և արքայվեց Էլբա կղզին: Կործանվեց Մեծ



Ռուսական զորքերի մուտքը Փարիզ

տերությունը՝ Ֆրանսիական կայսրությունը, որը գոյատևեց հազիվ մեկ տասնամյակ:

Ֆրանսիայում վերականգնվեց Բուրբոնների արքայատոհմը: Թագավոր հռչակվեց Լյուդովիկոս XVIII-ը:

Հարցեր ու առաջադրանքներ

1. Բացատրել «ցամաքային շրջափակում» արտահայտությունը:
2. Ինչո՞ւ Նապոլեոնին հաջողվեց 1815 թ. վերականգնել իր իշխանությունը:
3. Կազմել նապոլեոնյան պատերազմների ժամանակագրությունը:
4. Ինչ եք կարծում՝ Նապոլեոնի բնավորության ո՞ր գծերի մասին են խոսում նրա հետևյալ արտահայտությունները՝ «Դա ավելի վատ է, քան հանցագործությունը», «Ինձ համար գոյություն չունի «անհնար է» բառը», «Ուժը սխալներ չգիտի»:
5. Էնգելսը Նապոլեոնի մասին գրել է «... որքան երկար էր նա թագավորում, այնքան ավելի էր արժանանում իր վերջնական ձակատագրին»: Ինչպե՞ս եք հասկանում Էնգելսի այս արտահայտությունը:
6. Լրացրեք ժամանակագրական աղյուսակ.

<i>Տարեթիվ</i>	<i>Իրադարձություն</i>

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Սարագոսայի հերոսական պաշտպանությունը

Իսպանիայի «Սարագոսա քաղաքը շրջապարված էր ֆրանսիացիների կողմից և պաշտպանվում էր մի քանի ամիս: Վերջապես մարշալ Լաննը... ներխուժում է քաղաք... Բայց այդպիսի կարարվեց մի բան, որ չէր եղել և ոչ մի պաշարման ժամանակ. յուրաքանչյուր փուն վերածվեց ամրոցի. յուրաքանչյուր ցախափուն, մատան, ձեղնահարկ, ձիանոց պեղք է մարտով վերցվեր: Ամբողջ երեք շաբաթ գնում էր այդ սարսափելի կրկորածր, բայց դիմադրությունը շարունակող քաղաքում Լաննի զինվորներն սպանում էին առանց խորոթյան բոլորին. նույնիսկ կանանց ու երեխաներին, սակայն

կանայք ու երեխաները նույնպես սպանում էին զինվորներին նրանց աննշան սիսալի դեպքում: Ֆրանսիացիները կոտորել էին մինչև 20 հազար կայագոր և 32 հազարից ավելի քաղաքային բնակչություն:

«Այս ի՞նչ պատերազմ է: Հարկադրված լինել սպանել այդքան քաջ կամ թող նույնիսկ խելագար մարդկանց: Այդ հաղթանակը միայն Կոստանտնուպոլիս է բերում», – ասաց մարշալ Լաննը, – դիմելով մեռած քաղաքի արյունով լցված փողոցներով անցնող շքախմբին»:

Նապոլեոնի գահակալության 100 օրը

Բուրբունների վերադարձը մեծ դժգոհություն առաջացրեց Ֆրանսիայում: Օգտվելով այդ հանգամանքից՝ Նապոլեոնին հաջողվեց հեռանալ Էյրա կղզուց, հասնել Ֆրանսիա և վերագրավել իշխանությունը: Նրա իշխանությունը տևեց ընդամենը 100 օր: Կայսրության վերականգնումից անհանգստացած դաշնակիցների՝ անգլո-պրուսական բանակները 1815 թվականի ամռանը Վաթերլոյի մոտ վերջնականապես ջախջախեցին Նապոլեոնի զորքերը: Նապոլեոնը, որպես զերի, ուղարկվեց Ս. Հեղինե կղզի, որտեղ էլ վախճանվեց 1821 թ.:

Ս. Հեղինե կղզում, խորհելով անցյալի մասին, Նապոլեոնը եկավ այն եզրակացության, որ իր գլխավոր սիսալը Ռուսաստան արշավելն էր:

§ 8. ՀԵՏԱԴԻՄՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՓՈԽՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎՐՈՊԱՅՈՒՄ (1815–1850)

ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՎԵՀԱԺՈՂՈՎԸ



Լյուդովիկոս XVIII

Ֆրանսիայի պարտությունից և Նապոլեոնի տապալումից հետո, Եվրոպական միապետները 1814թ. հավաքվեցին Վիեննայում՝ մշակելու խաղաղության պայմանները և վերաձևելու Եվրոպայի քարտեզը՝ հոգուտ հաղթողների: Վեհաժողովն իր աշխատանքները ավարտեց 1815թ. հունիսին Եգրափակիչ ակտի ստորագրմամբ:

Վեհաժողովի հրավիրվեցին Եվրոպական բոլոր պետությունների ներկայացուցիչները: Վիեննա ժամանած միապետների և դեսպանների համար ամեն օր կազմակերպվում էին պարահանդեսներ, ներկայացումներ, զբոսանքներ, որսորդություն: Բայց վեհաժողովը, որն «աշխատեց» գրեթե մեկ տարի, ոչ մի գործնական նիստ չհրավիրեց: Ասում էին, որ «վեհաժողովը ոչ թե նիստեր է գումարում, այլ պարում է»:

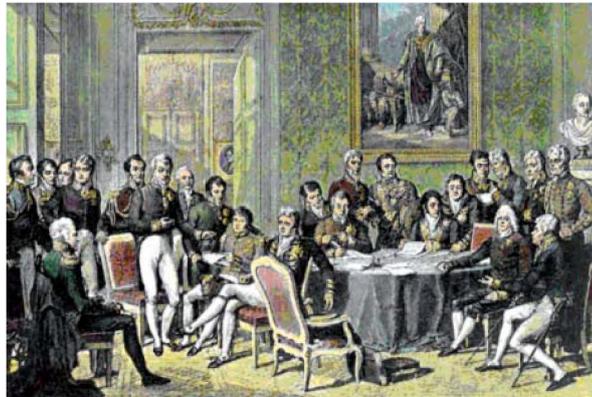
Բոլոր խնդիրները վճռում էին հաղթող երկրների՝ Անգլիայի, Ռուսաստանի, Ավստրիայի և Պրուսիայի ներկայացուցիչները:

Վիեննայի վեհաժողովի որոշմամբ վերականգնվեցին Ֆրանսիայի այն սահմանները, որ գոյություն ունեին մինչև հեղափոխական և նվաճողական պատերազմների սկիզբը: Ֆրանսիային պարտադրվեց դաշնակիցներին հանձնել իր ողջ ռազմական նավատորմը: Ֆրանսիայի թագավոր ճանաչվեց Լյուդովիկոս XVIII Բուրբոնը:

Մեծական շահերից ելնելով՝ միապետները, հաշվի չնստելով ժողովուրդների կամքի հետ, կատարում էին սահմանների փոփոխություններ: Հաղթող երկրները ընդլայնեցին իրենց տարածքները այլ երկրների հաշվին: Ռուսաստանն ստացավ Լեհաստանի մեծ մասը՝ Վարշավա մայրաքաղաքով, իրեն միացրեց նաև Ֆինլանդիան: Անգլիան Միջերկրական ծովում ստացավ ռազմավարական կարևոր հենակետ՝ Սալթա կղզին և հոլանդական նախկին գաղութներ Ցեյլոն

կղզին ու Կապտադոտը՝ Հարավային Աֆրիկայում: Անգլիայի ամենամեծ նվաճումը իր վաղեմի թշնամու՝ Ֆրանսիայի թուլացումն էր:

Զգալիորեն ընդլայնվեցին Պրուսիայի և Ավստրիայի տարածքները: Պրուսիային անցան Լեհաստանի արևմտյան տարածքները: Ավստրիան ստացավ Հյուսիսային Իտալիայի հարուստ մարզերը՝ Լոմբարդիան և Վենետիկը:



Վիեննայի վեհաժողովը, 1814-1815 թթ.

Իտալիան, որը Նապոլեոնի ժամանակ փաստորեն միավորված էր, ֆրանսիական տիրապետության ներքո կրկին մասնատվեց: Գերմանիան ևս մնաց մասնատված, թեև նախկին 300-ի փոխարեն նրա կազմում մնաց 38 պետություն: Նախկին Սրբազան Հռոմեական կայսրության փոխարեն, որը Նապոլեոնը վերացրել էր, կազմավորվեց Գերմանական միությունը: Նրա կազմում ամենախոշորը Ավստրիան և Պրուսիան էին:

Վիեննայի վեհաժողովին հաջորդած տարիներն անվանեցին Ռետավրացիայի (վերականգնման) ժամանակաշրջան:

Եվ իսկապես, վեհաժողովն ամեն ինչ արեց, որպեսզի եվրոպական երկրներում վերականգնվեն նախահեղափոխական կարգը, արքայատոհմերը և կառավարությունները:

Ռուսաստանի ցար Ալեքսանդր I-ի առաջարկով հեղափոխությունների դեմ պայքարելու նպատակով Վիեննայի վեհաժողովին մասնակցող միապետները 1815 թ. կնքեցին այսպես կոչված՝ «Սրբազան դաշինքը»: Նրանք պարտավորվեցին օգնել միմյանց և ընդհանուր ուժերով ձնշել ամեն մի հեղափոխական ելույթ, որտեղ էլ այն սկսվեր:

«Սրբազան դաշինք» կնքելու համաձայնագիրը ստորագրեցին Ռուսաստանի, Ավստրիայի և Պրուսիայի միապետները: Հետագայում դաշինքին միացան եվրոպական գրեթե բոլոր միապետները: Անգլիան ակտիվորեն աջակցում էր հեղափոխությունների ձնշմանը, սակայն պաշտոնապես



Ալեքսանդր I

ԵՎՐՈՊԱՆ 1815թ.



դաշինքի անդամ չդարձավ:

Դաշինքն անմիջապես անցավ գործնական քայլերի: «Սրբազան դաշինք»-ի հրահանգով ֆրանսիական բանակը ձնշեց հեղափոխությունը Իսպանիայում, իսկ ավստրիական զորքերը՝ Իտալիայում:

ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՈՒՄՆԵՐԻ ՈՒՂԻՆ ԱՆԳՒԻՅՈՒՄ

Դեռևս XVIII դ. 60–70-ական թվականներին Անգլիայում երևան եկան առաջին մեքենաներն ու առաջին ֆաբրիկաները: XIX դ. կեսերին արտադրության բոլոր հիմնական ճյուղերում արդեն գերակշռում էին ֆաբրիկաներն ու գործարանները: Մեքենայական արտադրության անցմանը զուգահեռ՝ Անգլիայում ավարտվեց արդյունաբերական հեղաշրջումը:

Գյուղական բնակավայրերից դեպի քաղաք բնակչության մեծ արտահոսքի հետևանքով Անգլիայի հյուսիսում և արևմուտքում առաջացան արդյունաբերական նոր շրջաններ: Արագորեն աճեց Լոնդոնի, Բիրմինգեմի, Մանչեստրի և այլ քաղաքների բնակչությունը: XIX դարում Անգլիայի բնակչության կեսն արդեն ապրում էր քաղաքներում: Նման ցուցանիշ չունեի աշխարհի և ոչ մի երկիր: Արդյունաբերության զարգացման մակարդակով Անգլիան առաջ էր անցել աշխարհի բոլոր երկրներից: XIX դ. կեսերին Անգլիան տալիս էր բամբակյա գործվածքեղենի, քարածխի, չուգունի համաշխարհային արտադրության գրեթե կեսը: Անգլիան արտահանում էր այնքան ապրանքներ, որքան Ֆրանսիան, Գերմանիան, Իտալիան և ԱՄՆ-ը միասին վերցրած: Համաշխարհային շուկայում անգլիական բուրժուազիան լուրջ մրցակիցներ չունեի: Անգլիական արդյունաբերական ապրանքները ամենաառակյալն ու ամենալեժանն էին: Անգլիան միակ երկիրն էր, որը մեքենաներ էր արտահանում այլ երկրներ:

Արդյունաբերության բնագավառում Անգլիայի՝ առավելություններն ակնհայտ դարձան Լոնդոնում 1851 թ. կազմակերպված «Մեծ ցու-



«Մեծ ցուցահանդես», Լոնդոն 1851 թ.

ցահանդեսում»:

Անգլիան իրավամբ համարվում էր «աշխարհի արհեստանոցը» և «ծովերի թագուհին»: Նրան էր պատկանում աշխարհի առևտրական նավատորմի կեսը:

Կապիտալիստական հարաբերությունների հաստատման հետևանքով ձևավորվեցին՝ արդյունաբերական բուրժուազիան և պրոլետարիատը (վարձու բանվորությունը):

Բանվորներն Անգլիայում սկսեցին միավորվել արհեստակցական միություններում, որոնք կոչվում էին տրեյդ յունիոններ (անգլերեն տրեյդ՝ մասնագիտություն, յունիոն՝ միություն): Տրեյդ յունիոններն սկզբնապես առաջ էին քաշում զուտ տնտեսական պահանջներ՝ աշխատավարձի բարձրացում, աշխատանքային օրվա կրճատում և այլն:

Եթե բուրժուազիան վաղուց արդեն ակտիվ մասնակցում էր երկրի կառավարմանը, ապա պրոլետարիատը դեռևս նոր էր գիտակցում իր շահերն ու իրավունքները: Տնտեսական պահանջներից բացի այն նաև պահանջում էր ընտրական իրավունք՝ երկրի կառավարմանը մասնակցելու համար:

Անգլիական պառլամենտը 1832 թ. ընդունեց ընտրական օրենք, որով զգալիորեն ընդլայնվեց ընտրողների թիվը: Չնայած դրան՝ անգլիացի տղամարդկանց մեծ մասը և կանայք դեռ ընտրական իրավունքից զուրկ էին: XIX դ. 30-50-ական թվականներին ընտրական իրավունքի համար ժողովրդական լայն շարժում:

Շարժման մասնակիցները կազմեցին չարտեր՝ հանրագիր՝ ընդհանուր ընտրական իրավունքի վերաբերյալ և կազմակերպեցին հասարակական ստորագրահավաք: Այս շարժումն Անգլիայում անվանվեց Չարտիստական շարժում, իսկ շարժման մասնակիցները՝ չարտիստներ: Ընդհանուր ընտրական օրենքի նախագիծը և հավաքված ստորագրությունները չարտիստները ներկայացրին պառլամենտին: Պառլամենտը մերժեց հանրագիրը: Երկրում տեղի էին ունենում բազմամարդ ցույցեր և միտինգներ: XIX դարի կեսերին ևս մի քանի անգամ չարտիստները նոր հանրագրեր ներկայացրին պառլամենտին, սակայն հաջողության չհասան:



Չարտիստական շարժում, Լոնդոն

Չնայած անհաջողությանը՝ չարտիստական շարժումն անհետևանք չանցավ: Մի քանի տասնամյակ անց Անգլիայում ընտրական իրավունքը զգալիորեն ընդլայնվեց, ինչով ևս մեկ քայլ կատարվեց դեպի ժողովրդավարություն:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Որո՞նք էին Վիեննայի վեհաժողովի արդյունքները:
2. Բնչ նպատակներ էր հետապնդում Սրբազան դաշինքը:
3. Բնչ փոփոխություններ տեղի ունեցան Անգլիայի հասարակական կյանքում XIX դ. առաջին կեսին:
4. Բացատրել տրեղ-յունիոնների նպատակները:
5. Լրացրեք «Եվրոպայի քարտեզի վերանայումը»

Երկրներ	Տարածքային փոփոխություններ
Անգլիա	
Ֆրանսիա	
Ռուսաստան	
Պրուսիա	
Ավստրիա	

6. Ռուսաստանում պարտություն կրելով՝ Նապոլեոնը գրեց. «Ես կարող էիմ բնակչության մեծ մասը ոտքի հանել, եթե հայտարարեի ստրուկների (ձորտ գյուղացիների) ազատագրման մասին, սակայն ես հրաժարվեցի այդ միջոցից»: Ի՞նչ էր կարծում, ինչո՞ւ Նապոլեոնը հրաժարվեց ազատել Ռուսաստանի գյուղացիներին:

ԼՐԱՅՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Հատված անգլիացի գրող Զեֆֆրի Թրիզի «Հանուն խարտիայի» պատմվածքից

«Բլրի գազաթին արդեն հավաքվել էր հսկայական ամբոխը: Ամեն բուպե մարդիկ էին գալիս: Շարերի ձեռքին ջահ կար, և այդ պայրճատով էլ գազաթը բոցկլկրում էր ու ծխում հրաքիսի խառնարանի պես: Գրեթե բոլոր հավաքվածներն էլ հանքափորներ էին: Շարերը

նոր էին վերադարձել գիշերային հերթափոխից և չէին հասցրել մաքրվել ածխափոշուց...

Ինչ-որ մեկը բարձրացավ մի մեծ, հարթ քարի վրա...և սկսեց խոսել լարված, զրնգուն ձայնով:

– Ինչ եք դուք պահանջում,– որոտաց հռեպորը:– Դուք պահանջում եք ձայնի իրավունք, բոլորի համար՝ և՛ հանքափորոջ, և՛ հանքափորի համար հավասար իրավունք...:

Ամբոխը հավանության ձայներ արձակեց:

– Եվ ոռձիկ պատյամենյրի անդամների համար, որպեսզի աղքատ մարդն էլ այնտեղ կարողանա հարուստների հետ նիստի մասնակցել:

– Ճիշտ է,– բացականչեց ինչ-որ մեկը:– Թող բանվորներն էլ ասեն իրենց խոսքը:

– Եվ որպեսզի ամեն փարի նոր պատյամենյր լինի...

Հռեպորը մեկը մյուսի հետևիվ թվում էր խարտիայի նշանավոր կետերը, բացառելով, թե նրանք որքան կարևոր են յուրաքանչյուր մարդու համար...

Հռեպորն իջավ քարե ամբիոնից, իսկ նրա փեղը գրադեցրեց նորը... Պարզ, հանգիստ, կամաց նա մարդկանց ասում էր իրենց դժբախտությունների մասին, դժբախտություններ, որոնց դեմ նրանք անուժ էին, քանի դեռ ձայնի իրավունք չունեին:

Այնուհետև նա սկսեց բացատրել, թե որն է խարտիայի խնդիրը: Նրանք կարող են պատյամենյր ողարկել իրենց մարդկանց՝ բանվորներին, որոնք իրենց վրա էին կրել բոլոր զրկանքները: Այն ժամանակ պատյամենյրը կրնդունի նոր օրենքներ, կբարձրացնի ոռձիկները, կկրճատի աշխատանքային ժամերը, կիջեցնի բնակարանային վարձը... »:

§ 9. Ժողովրդեպետ եվ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԲՈՊԱՅՈՒՄ 1848-1849 ԹԹ.

1848-1849 ԹԹ. ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ՖՐԱՆՍԻԱՅՈՒՄ

Նապոլեոնյան կայսրության կործանումից հետո Ֆրանսիայում վերականգնվեց Բուրբոնների արքայատոհմը:

1830 թ. հուլիսին ապստամբած ժողովուրդը տապալեց Բուրբոններին, Կարլ X-ը փախավ երկրից: Բուրժուազիայի օժանդակությամբ Ֆրանսիայի թագավոր հռչակվեց Լուի Ֆիլիպ Օռլեանցին (1830-1848): Իշխանության եկավ խոշոր ֆինանսական բուրժուազիան՝ վաճառուները, բանկիրները: Թագավոր Լուի Ֆիլիպին ժողովուրդն անվանում էր «բուրժուա թագավոր»:



Կարլ X

Արդյունաբերական բուրժուազիան դժգոհ էր հաստատված վարչա-կարգից: Քաղաքական իրադրությունը Ֆրանսիայում սրվեց 1845-1847 թթ. անբերրիության և կարտոֆիլային հիվանդության պատճառով: Տնտեսական ճգնաժամը էլ ավելի վատթարացրեց իրավիճակը: Երկրում սկսվեցին ժողովրդական ելույթներ, որոնք վերաճեցին հեղափոխության:

1848 թ. փետրվարին Լուի Ֆիլիպը երկրից փախավ: Ապստամբած ժողովուրդը գրավեց թագավորական պալատը և հրապարակավ այրեց արքայական գահը: Ֆրանսիայում միապետությունը տապալվեց: Կազմվեց ժամանակավոր կառավարություն, որը ժողովրդական գանգվածների ճնշման տակ Ֆրանսիան հայտարարեց հանրապետություն: Երկրում սահմանվեց պառլամենտի կառավարում, խոսքի, ժողովների և այլ ազատություններ: Չնայած նշված միջոցառումներին՝ միապետության տապալումով արմատական սոցիալական բարեփոխումներ երկրում չիրականացվեցին: Աշխատավոր մարդկանց դրությունը իրապես չբարելավվեց, և դժգոհությունը հանգեցրեց



Լուի Ֆիլիպ



Դրվագ 1848-1849 թթ. Ֆրանսիական հեղափոխությունից

1848թ. հունիսյան ապստամբությանը: Փարիզի փողոցներում նորից երևացին բարիկադներ: Կառավարության զորքերը ճնշեցին ապստամբությունը: 1848թ. աշնանը Սահմանադիր ժողովը հաստատեց Երկրորդ հանրապետության Սահմանադրությունը:

Ֆրանսիայում ստեղծվեց Երկրորդ հանրապետությունը՝ 1848-1852 թթ.:

Նոր Սահմանադրության համաձայն՝ օրենսդիր իշխանությունը իրականացնելու էր Օրենսդիր ժողովը, իսկ գործադիր իշխանությունը՝ 4 տարով ընտրված նախագահը:

1848 թ. վերջին Ֆրանսիայի նախագահ ընտրվեց Նապոլեոն I-ի եղբորորդի Լուի Նապոլեոն Բոնապարտը: Անրապնդելով իր իշխանությունը՝ Լուի Նապոլեոնը 1851 թ. կատարեց պետական հեղաշրջում, ցրեց Օրենսդիր ժողովը և իր ձեռքում կենտրոնացրեց ողջ իշխանությունը: Նա հռչակվեց կայսր՝ Նապոլեոն III անունով: Ֆրանսիայում ստեղծվեց Երկրորդ կայսրությունը՝ 1852-1870 թթ.:

1848-1849 ԹԹ. ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԻՐԱԳԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ



Նապոլեոն III

Վիեննայի վեհաժողովի որոշմամբ ստեղծվել էր 38 ինքնիշխան պետությունների 4 ազատ քաղաքներից կազմված Գերմանական միությունը:

XIX դարի առաջին կեսին Գերմանական միության երկրներում կապիտալիզմի զարգացումը զգալի հաջողությունների էր հասել: Այն համեմատաբար ավելի արագ էր զարգանում Պրուսիայում: Բուրժուազիային հաջողվել էր Գերմանական միության պետությունների միջև (առանց Ավստրիայի) հասնել մաքսային սահմանների վերացմանը, ինչը նպաստեց միասնական ներքին շուկայի ձևավորմանը: Բուրժուական հարաբերությունների հաստատմանը Գերմանիայում խանգարում էին ավա-

տատիրական կարգի մնացուկները, երկրի քաղաքական մասնատվածությունը, միապետների անսահմանափակ իշխանությունը:

Ֆրանսիայում սկսված հեղափոխությունը լայն արձագանք գտան Պրուսիայում, Ավստրիայում, Բավարիայում, Սաքսոնիայում և Գերմանական միության այլ երկրներում: 1848 թ. մարտին Բեռլինում զանգվածային ցույց տեղի ունեցավ, որի մասնակիցները պահանջում էին երկրում սահմանադրական բարեփոխումներ կատարել: Իշխանությունները ցույցը գնդակոծեցին: Բեռլինի փողոցները ծածկվեցին բարիկադներով, ապստամբությունը հաղթանակեց: Շուտով հեղափոխության ալիքը ընդգրկեց գերմանական բոլոր պետությունները:



Ֆրիդրիխ Վիլհելմ IV

Ֆրիդրիխ Վիլհելմ IV թագավորը խոստացավ ընդունել սահմանադրություն և անցկացնել Ազգային ժողովի ընտրություններ:

Պրուսիայի նորընտիր Ազգային ժողովում, որը բացվեց 1848թ. մայիսին, մեծամասնություն կազմեցին յունկերները (խոշոր կալվածատերեր) և խոշոր բուրժուազիան: Ազգային ժողովն ընդունեց Պրուսիայի Սահմանադրությունը, սակայն ընդհանուր ընտրական իրավունք չսահմանեց և չվերացրեց ավատատիրական պարիակները:

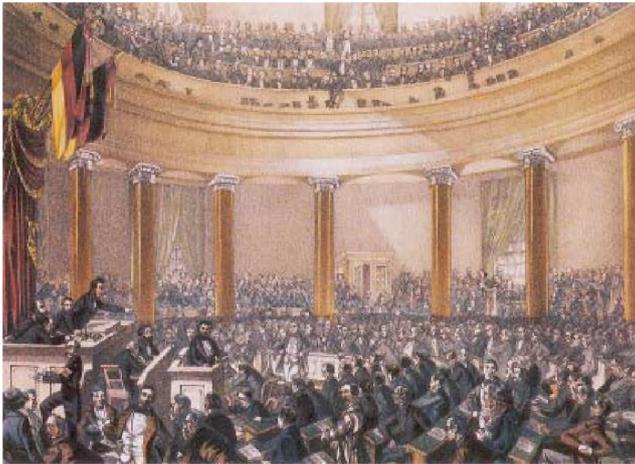
1848թ. մայիսին Գերմանական միության կենտրոն Մայնի Ֆրանկֆուրտում բացվեց առաջին համագերմանական պառլամենտը՝ Ազգային ժողովի նստաշրջանը, որը ընդունեց Գերմանիայի Սահմանադրությունը: Այն նախատեսում էր երկրի միավորում և Գերմանական կայսրության ստեղծում:

Պրուսիայի թագավորը, որին կայսերական թագ առաջարկվեց, հրաժարվեց թագն ընդունել ժողովրդի ձեռքից: 1849թ. պառլամենտը ցրվեց: Ավարտվեցին հեղափոխական վերափոխումները:



Գերմանիան մնաց մասնատված երկիր: Չնայած հեղափո-

1848-49 թթ. հեղափոխությունը Գերմանիայում



Առաջին համագերմանական պատրամենորի բացումը

խության պարտությանը՝ Պրուսիայում և գերմանական մյուս պետություններում ընդունվեցին սահմանադրություններ: Արագացավ կապիտալիզմի զարգացումը, որը տնտեսական հիմքեր էր ստեղծում Գերմանիայի միավորման համար:

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎՐՈՊԱՅՈՒՄ



Զուգեպպե Գարիբալդի

1848–1849 թթ. հեղափոխությունը Իտալիայում հետապնդում էր երկու նպատակ՝ ազատագրել երկիրը ավստրիական տիրապետությունից և միավորել 8 պետության մասնատված Իտալիան:

Վիեննայի վեհաժողովի որոշմամբ Ավստրիայի տիրապետության հանձնված հյուսիսային և կենտրոնական Իտալիայի բնակչությանն առաջարկում էին ընդհանրապես մոռանալ, որ իրենք իտալացիներ են: Ավստրիայի վարչապետ Մետտենիխի համար «Իտալիան միայն աշխարհագրական հասկացություն էր»: Իտալիայում տեղակայված էին ավստրիական զորքեր:



Զուգեպպե Մաձինի

Հեղափոխությունը Իտալիայում սկսվեց Սիցիլիայից: Նեապոլի թագավորի զորքերը ջախջախվեցին և հեռացան Սիցիլիայից: Հիշյալ դեպքերի ազդեցության տակ իտալական մյուս պետություններում ընդունվեցին սահմանադրություններ: Վենետիկը և Միլանը հռչակվեցին հանրապետություններ:

1848 թ. Իտալիայում սկսվեցին զինված ելույթներ ավստրիական տիրապետության դեմ: Ազատագրական շարժումները վերածվեցին ազգային հեղափոխության: Իտալիայի միավորման համար պայքարը փորձեց գլխավորել

Սարդինիայի (Պիեմոնտի) թագավորությունը: Սարդինիայի թագավոր Կարլոս-Ալբերտը պատերազմ հայտարարեց Ավստրիային: Նրա բանակին միացան իտալական մյուս պետություններից եկած կամավորներ: Իրենց խիզախությամբ այստեղ աչքի ընկան Գարիբալդու կամավորները: Սակայն Ավստրիայի դեմ պատերազմում իտալական միացյալ բանակը պարտվեց: 1848թ. աշնանից Իտալիայում նոր հեղափոխական վերելք սկսվեց: Պապի իշխանությունը տապալվեց, և Հռոմը հռչակվեց հանրապետություն: Պիեմոնտը վերսկսեց պատերազմը Ավստրիայի դեմ, սակայն պարտվեց:



Ֆերդինանդ I կայսր

1849 թ. Ավստրիայի, Իսպանիայի և Ֆրանսիայի զորքերի հարվածներից ընկան Հռոմի և Վենետիկի հանրապետությունները, ձնշվեց ազատագրական շարժումը ողջ Իտալիայում:

Ազգային հեղափոխությունն Իտալիայում պարտություն կրեց արտաքին ձնշման և ներքին ուժերի անմիաբանության պատճառով:

XIX դարի առաջին կեսին Ավստրիական կայսրությունում պահպանվում էին ավատատիրական կարգը և կայսեր անսահմանափակ իշխանությունը:

Ավստրիական կայսրությունը բազմազգ պետություն էր: Հպատակ երկրներում ավստրիացիները վարում էին բռնի գերմանացման քաղաքականություն: Դպրոցներում, դատարաններում, բոլոր պետական հաստատություններում գերմաներենը միակ պաշտոնական լեզուն էր: Ավստրիական կայսրությունը հաճախ անվանում էին «ժողովուրդների բանտ»: Այստեղ ձնշվում էր ամեն մի ազատ միտք, յուրաքանչյուր բարեփոխում:

Ֆրանսիական հեղափոխության ազդեցությամբ 1848 թ. մարտին Վիեննայում սկսվեցին բազմամարդ ցույցեր: Ժողովուրդը պահանջում էր «սահմանադրություն» և «ազատություն»: Վարչապետ Մետեռնիխը երկրից փախավ: Հեղափոխության այլքը տարածվեց ողջ կայսրությունում:

Ֆերդինանդ կայսրը ստիպված էր զիջումներ կատարել: Ավստրիայում անցկացվեցին ընտրություններ, և 1848 թ. հուլիսին բացվեց օրենսդիր մարմինը՝ ռայխստագը:

1848 թ. մարտին ազգային-ազատագրական հեղափոխություն սկսվեց Հունգարիայում: Հունգարիայի տարածքն ազատագրվեց



Դրվագ 1848-49 թթ. հունգարական հեղափոխությունից

ավստրիացիներից: 1849թ. ապրիլին հռչակվեց Հունգարիայի անկախությունը: Ավստրիայի կայսրը դիմեց ռուսական ցարի օգնությանը: Ռուս-ավստրիական զորքերը դաժանորեն ձնշեցին ազգային հեղափոխությունը Հունգարիայում:

1848-1849 թթ. Ավստրիական կայսրությունում տեղի ունեցած հեղափոխական իրադարձու-

թյուններն էական փոփոխությունների չհանգեցրին: Անսահմանափակ միապետությունը և ավատատիրական կարգը պահպանվեցին:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Որո՞նք էին Ֆրանսիական հեղափոխության պատճառները:
2. Ե՞րբ է Ֆրանսիան երկրորդ անգամ հռչակվել հանրապետություն: Ո՞վ է ընտրվել Ֆրանսիայի նախագահ:
3. Ե՞րբ է սկսվել ապստամբությունը Բեռլինում:
4. Ե՞րբ է բացվել համագերմանական պառլամենտը:
5. Ի՞նչ հետևանքներ ունեցավ հեղափոխությունը գերմանական պետություններում:
6. Որո՞նք էին ազգային հեղափոխության պարտության պատճառները Իտալիայում:
7. Ե՞րբ Պրուսիայի թագավորը 1848թ. նոյեմբերին ցրեց Ազգային ժողովը, պատգամավորները դիմեցին ժողովրդին հետևյալ կոչով՝ «Ամենուր պահպանեցեք նվաճված ազատությունները... բայց ոչ մի բոլակ մի հեռացեք օրինականության հիմքից, և դա «Աստծո օգնությամբ կապահովի ժողովրդի հաղթանակը»»: Ի՞նչ էք կարծում, ի՞նչ հակասություն կա այդ կոչերի միջև: Հիմնավորեք ձեր տեսակետը:

8. Լրացնել «Հեղափոխությունները Եվրոպայում 1848–1849թթ.» աղյուսակը

<i>Երկրներ</i>	<i>Հիմնական դեպքերի փարեթիվեր</i>	<i>Առանձնահատկություններ</i>	<i>Հետևանքներ</i>
<i>Անգլիա</i>			
<i>Ֆրանսիա</i>			
<i>Ռուսաստան</i>			
<i>Պրուսիա</i>			
<i>Ավստրիա</i>			

ԼՐԱՅՈՒՅԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Փարիզի ապստամբության մասնակից բանվոր-մեխանիկ Բարտելեմինի հուշերից

«Նկողըր լեփ լեցուն էր: Մենք գրնվում էինք խեղդող փոթի մեջ, առանց հացի, առանց ջրի: Մի քանիսն սկսեցին բողբոլել: Սպան, լսելով բողբոլները, գնաց դեպի օղանցքը և հարցրեց.

- Ո՞վ է բողբոլում:

- Մենք քաղցած ենք:

- Սպասեք...

Նա ժամապահի ձեռքից վերցրեց հրացանը և կրակեց օղանցքում:

Գերիներից մեկը ընկավ:

Էլ ո՞վ է քաղցած, - հարցրեց սպան: - Ես նրան էլ կմատուցեմ...»:

Նիկոլայ Ի-ն ավատատիրական հեղափոխությունը ձնշելու մասին

«Ես չէի միջամտի, եթե սեփական շապիկն իմ մարմնին ավելի մոտ չլիներ, այսինքն՝ եթե չլուսննեի ոչ միայն Ավստրիայի թշնամիներին, այլև համաշխարհային կարգի և անդորրության թշնամիներին, որոնց ոչնչացնել է պետք հենց սեփական ապահովության համար»:

**§ 10 –11. ԱՐԵՎԵԼԻՔԻ ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
(XVII դարից մինչև –
XIX դարի առաջին կեսը)**

«ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Նոր ժամանակներում Ասիայի երկրներն իրենց զարգացմամբ սկսեցին հետ մնալ Եվրոպական երկրներից: Դա պայմանավորված էր արևելյան հասարակություններին բնորոշ մի շարք առանձնահատկություններով:

Արևելքում հողի միակ և գերագույն սեփականատերը պետությունն էր: Դա ավանդաբար գալիս էր հնուց և պայմանավորված էր արհեստական ոռոգման համակարգի առկայությամբ: Ոռոգման նման համակարգը հնարավոր էր ստեղծել և պահպանել միայն ողջ հասարակության ուժերով: Ողջ երկրի մասշտաբով հասարակական աշխատանքները ի վիճակի էր կազմակերպել և ղեկավարել միայն պետությունը: Լինելով հողի գերագույն սեփականատերը՝ պետությունը խոչընդոտում էր հողի մասնավոր սեփականության առաջացմանը:

Ավանդական հասարակության մյուս բնորոշ գիծը գյուղական համայնքի ամրությունն էր: Պետական հարկերը գանձվում էին ոչ թե առանձին հողագործից, այլ համայնքից: Համայնքի ժողովը որոշում էր, թե համայնքի անդամ ընտանիքներից որը ինչ չափի հարկ էր վճարելու, և քանի մարդ էր մասնակցելու հասարակական աշխատանքներին: Համայնքային այսպիսի տնտեսությունը իր հերթին խոչընդոտում էր մասնավոր սեփականության զարգացմանը: Ի տարբերություն Արևմտյան Եվրոպայի՝ Արևելքի երկրներում երկար պահպանվեց նաև քաղաքների կախվածությունը խոշոր ավատատերերից: Դա խոչընդոտում էր արհեստի և առևտրի ազատ զարգացմանը: Արևելքի երկրներում դեռևս ուժեղ էր նաև հասարակության դասային կառուցվածքը: Հասարակության յուրաքանչյուր խումբ ուներ իր տեղը, որն ընդունված չէր խախտել:

Նշված առանձնահատկություններով պայմանավորված Արևելքի երկրներում (Թուրքիա, Իրան, Հնդկաստան, Չինաստան և այլն): Արևելքի ավանդական հասարակություններում, որտեղ մարդիկ ապրում էին՝ չխաղտելով իրենց նախնիների օրենքները, որտեղ ամեն ինչ կողմնորոշված էր հին սովորությունների և արժեքների

պահպանումը, այնուամենայնիվ, դանդաղորեն ենթարկվում են փոփոխությունների և բռնում արդիականացման ուղին:

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՄԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ XVII - XIX ԴԴ. ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՍԻՆ

XVII դարի կեսին Օսմանյան կայսրությունը սփռված էր երեք մայրցամաքներում՝ Եվրոպայում, Ասիայում, Աֆրիկայում: Կայսրությունում բնակվող ժողովուրդները՝ հույներ, հայեր, հրեաներ, արաբներ, սլավոններ, թուրքերից զարգացման ավելի բարձր մակարդակ ունեին: Թուրքական տիրապետությունը պահպանվում էր միայն զենքի ուժով:



Միփահի գինվոր

Օսմանյան պետության հզորության հիմքը բանակն էր: Բանակի կորիզը սուլթանի մշտական թիկնազորն էր՝ ենիչերիների զորամասը: Արշավանքի ժամանակ սուլթանի կոչով հավաքվում էր նաև սիփահիների հեծելազորը: Այն կազմված էր թուրք ավատատերերի զորաջոկատներից:

Օսմանյան կայսրությունում հողը պատկանում էր պետությանը: Սուլթանը, ըստ իր հայեցողության, ռազմական ծառայության դիմաց այն տալիս էր սիփահներին և հոգևորականությանը:

Կայսրության տնտեսությունը թույլ էր զարգացած: Թուրքիայի վերնախավն ապրում էր առավելապես նվաճողական արշավանքների ընթացքում թալանված հարստությունների հաշվին: Բնակչության մեծ մասը գյուղացիությունն էր: Քաղաքների մեծաթիվ արհեստավորների և առևտրականների հետ մեկտեղ նրանք հիմնական հարկատու խավերն էին: Միփահիները և հոգևորականությունը հարկերից ազատված էին:



Ենիչերիներ



Սուլթան Սելիմ III



Սուլթան Աբդուլ Մեջիդ

Սկսած XVII դդ. երկրորդ կեսից Օսմանյան կայսրությունն սկսեց անկում ապրել: Դրա պատճառը անընդհատ մղվող պատերազմներն էին, որի պատճառով քայքայվում էր երկրի տնտեսությունը, թուլանում բանակը:

Կայսրությունը փլուզումից փրկելու համար Սելիմ III (1789–1808) սուլթանը անցկացրեց մի շարք բարենորոգումներ բանակը արդիականացնելու ուղղությամբ: Դրանք հանդիպեցին ենիչերիների և հոգևոր վերնախավի կատաղի դիմադրությանը: Նրանք գահընկեց արեցին և սպանեցին Սելիմ III-ին: Նրա գործը շարունակեց սուլթան Մահմուդ II-ը (1808–1839): Նա բարեփոխեց թուրքական բանակը՝ ստեղծելով եվրոպական ձևով զինված և կազմակերպված զորամասեր: Կազմվեց կանոնավոր բանակ, ամրապնդվեց նավատորմը, հիմնվեցին զինվորական դպրոցներ և այլն: 1826 թ. նա ոչնչացրեց ենիչերիների կորպուսը: Ճնշելով անհնազանդ ավատատերերին՝ Մահմուդ II-ը կենտրոնացրեց երկրի կառավարումը, անցկացրեց վարչական նոր բաժանում, ստեղծեց նախարարություններ:

Բարենորոգումների ծրագրեր հրապարակվեցին նաև սուլթան Աբդուլ Մեջիդի օրոք: 1839 թ. և 1856 թ. բարենորոգումների այդ ծրագրերը, որոնք հայտնի են Թանզիմատ անունով, բարենորոգումները հռչակում էին Օսմանյան կայսրության բոլոր հպատակ ժողովուրդների կյանքի, գույքի ապահովությունը, դավանանքի ազատություն, օրենքի առաջ հավասարությունը: Սակայն բարենորոգումները մնացին թղթի վրա և արդյունք չտվեցին: Թուրքիայում պահպանվեց ոչ թուրք ժողովուրդների նկատմամբ հալածանքը: Օսմանյան կայսրության անկումը շարունակվեց:

ԻՐԱՆԸ XVII-XIX ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Նոր ժամանակների սկզբում Իրանը Ասիայի խոշոր երկրներից էր, որի կազմում էին Միջին Ասիայի մի մասը, Աֆղանստանը, Դաղստանը, Արևելյան Հայաստանը, Կասպից ծովից մինչև Հնդկաստան ընկած տարածքները: Մշտական պատերազմների հետևանքով երկրի սահմանները հաճախակի փոփոխվում էին: Կայուն չէր նաև

բնակչության էթնիկական կազմը և թվաքանակը: Իրանական պետության կազմում կային տասնյակ ցեղեր և ժողովուրդներ, հատկապես մեծաթիվ էին թյուրքական ցեղերը: Նրանց բոլորին միավորում էր մահմեդական կրոնը:

XVII–XIX դարերում Իրանը գյուղատնտեսական երկիր էր: Երկրում զարգացած էին արհեստները և առևտուրը: Մեծ հռչակ էին վայելում իրանական գորգերը, սառը զենքերը, ոսկերչական իրերը:

XVI–XVIII դդ. Իրանում իշխում էր Սեֆյանների արքայատոհմը: Այս շրջանում Սեֆյան Իրանի և Օսմանյան կայսրության միջև մղվել են երկարատև պատերազմներ, որոնց ընթացքում Հայաստանը մի քանի անգամ բաժանվեց մրցակցող պետությունների միջև:

Սեֆյանների պետությունն իր հզորությանը հասավ շահ Աբաս I-ի (1587–1629) օրոք: Նա խոշոր, պետական գործիչ էր և բարենորոգումների միջոցով ամրապնդեց կենտրոնական իշխանությունը, դիվանագիտական կապեր հաստատեց եվրոպական երկրների և Ռուսաստանի հետ: Նրա օրոք շարունակվեցին թուրք–պարսկական պատերազմները: Փոքր–ինչ ավելի ուշ երկու երկրների միջև հաստատվեց կայուն սահման ու տևական խաղաղություն:

Երկպառակտչական պատերազմները, նվաճված ժողովուրդների ազատագրական պայքարի ուժեղացումը և տնտեսության քայքայումը հանգեցրեցին խոր ձգնաժամի: XVIII դ. սկզբին Իրանը ժամանակավորապես թուլացավ:

1796–ին շահ հռչակվեց Աղա Մահմեդ խանը, որը հինք դրեց Ղաջարների արքայատոհմին: Նրա հաջորդ շահ Ֆաթի Ալին կարողացավ ստեղծել կենտրոնացված պետություն:

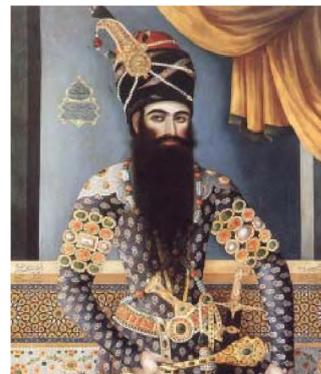
XVIII դարի վերջերից Իրանում մեծ ազդեցություն ձեռք բերեցին Անգլիան և Ֆրանսիան: Հզորացող Ռուսաստանը ձգտում էր տիրանալ Վրաստանին և Արևելյան Հայաստանին: Այդ առաջխաղացումը կանխելու համար, մեծ տերությունների դրդմամբ, Իրանը XIX դարի սկզբին երկու անգամ (1804–1813 թթ. և 1826–1828 թթ.) պատերազմեց Ռուսաստանի



Շահ Աբաս



Աղա Մահմեդ



Ֆաթի Ալի



Ճակատամարտը պարսկական և ռուսական զորքերի միջև

վեց: XIX դարի 40-ական թթ. Իրանում Բաբիական շարժումը ցույց տվեց, որ երկիրը նորացման կարիք ունի: Այդ գործին ձեռնամուխ եղավ շահի առաջին վեզիր Ամիր Նիզամը, սակայն շուտով հեռացվեց իշխանությունից և մահապատժի ենթարկվեց: Բարեփոխումների գործընթացը կասեցվեց:

ՀՆԴԿԱՏԱՆԵՐ

Գեռես XVI դարում Հնդկաստանում ստեղծվեց «Մեծ Մողոլների կայսրությունը» (մողոլ՝ «մոնղոլ» բառի աղձատված ձևն է), որը Աքբար փադիշահի (1556-1605թթ.) մահից հետո սկսեց թուլանալ ու տրոհվել: XVIII դարի կեսերին արդեն թուլացած և բազմաթիվ ինքնուրույն իշխանությունների մասնատված Հնդկաստանը հեշտ ավար դարձավ եվրոպական գաղութարարների համար:

XVIII դարի կեսերին Հնդկաստանին տիրելու համար պայքարում



Մեծ Մողոլ խանը և իր հպատակները

տանի հետ: Երկու դեպքում էլ Իրանը պարտություն կրեց: Ռուսաստանին անցան Վրաստանը, Կասպից ծովից արևմուտք ընկած խանությունները, Արևելյան Հայաստանը:

Երկարատև պատերազմների պատճառով Իրանում տնտեսությունը սկսեց անկում ապրել, բնակչությունը ծայրահեղ աղքատության մատն-

էին Ֆրանսիան և Անգլիան: Ֆրանսիացիները և անգլիացիները տեղական առանձին իշխանների հետ կնքում էին դաշինքներ և նրանց ուժերով պատերազմ վարում միմյանց դեմ: Հաճախ տեղական բնակչությունից նրանք

կազմակերպում էին սիփահի-ների գորաջոկատներ և հրամանատար նշանակում եվրոպացիների:

Այս մրցապայքարում վերջնական հաղթանակ տարավ Անգլիան: 1757 թ. Պլեսսի բնակավայրի մոտ պարտության մատնելով ֆրանսիացիների դաշնակից Բենգալիայի ռաջայի 70 հազարանոց բանակը՝ անգլիացիները տիրացան Բենգալիային:

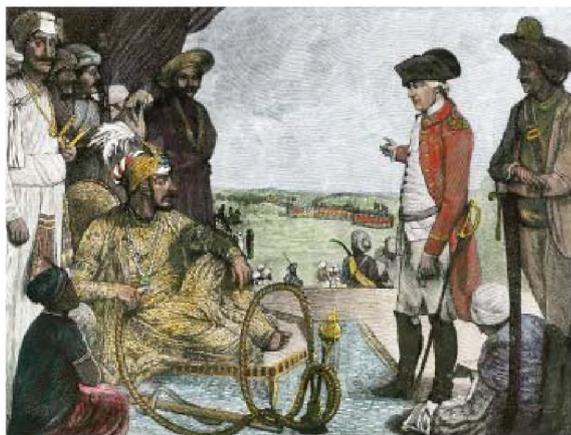


Թաջ Մահալ

Սկսվեց Հնդկաստանի տարածքների նվաճումն ու կողոպուտը, որը շարունակվեց շուրջ հարյուր տարի՝ մինչև XIX դ. կեսերը: Հնդկաստանի տասնյակ ժողովուրդներ, որոնք քանակով բազմիցս գերազանցում էին անգլիացիներին, մասնատվածության և թույլ զարգացածության պատճառով չկարողացան դիմադրել Անգլիայի տիրապետության հաստատմանը:

Հնդկաստանի նվաճման գործում մեծ դեր խաղաց անգլիական Արևելահնդկական ընկերությունը, որը ստեղծվել էր դեռևս 1600 թ.: Ընկերությունը Հնդկաստանում ստեղծեց կառավարման իր մարմինները, որոնք ունեին վարչական, հարկային և դատական մեծ իրավունքներ: Արևելահնդկական ընկերության առևտրի մենաշնորհը Հնդկաստանում պահպանվեց մինչև 1813 թ.: 1858-ին անգլիական պառլամենտն օրենք ընդունեց, որի համաձայն Արևելահնդկական ընկերությունը վերացվեց: Հնդկական իշխանությունների գոյությունը դարձավ ձևական:

Հնդկաստանի գաղութացումը քայքայեց երկրի տնտեսությունը, հնդկական շուկան ողողվեց անգլիական ապրանքներով, որի հետևանքով, մրցակցությանը չդիմանալով, շատ արհեստավորներ գրկվեցին ապրուստի միջոցներից: Գյուղացիները



Արևելահնդկական ընկերության ներկայացուցիչ և հնդիկ ռաջայի հանդիպումը

հող վարձակալելով՝ անգլիական իշխանություններին որպես հարկ վճարում էին ստացված բերքի մոտ կեսը: Գրանից բացի՝ նրանք հարկատու էին և տեղական իշխաններին՝ ռաջաներին: Գյուղական համայնքն սկսեց քայքայվել՝ երկրում առաջ բերելով աղքատություն և սով: Միայն 1770 թ. Բենգալիայում սովից մահացավ 10 մլն մարդ:

Հնդկաստանն անցավ Մեծ Բրիտանիայի թագավորի իշխանության տակ:

ՉԻՆԱՍՏԱՆԸ

XVII դ. կեսերին Չինաստանը գրավեցին հարևան մանջուրական ցեղերը: Չինաստանում հաստատվեց մանջուրական Ցին արքայատոհմը (1644–1911): Երկիրն ամայացավ, զոհվեցին միլիոնավոր մարդիկ, դանդաղեց տնտեսական զարգացումը:



Ցին արքայապրոհի կայսր

Մանջուրները չձուլվեցին չինացիների հետ, բայց հիմնականում պահպանեցին իրենց արտոնյալ դրությունը: Չինացիներն իրավունք չունեին զբաղեցնելու բարձր պետական պաշտոններ: Արգելված էին խառն ամուսնությունները, յուրաքանչյուրը հագնում էր իր ազգային հագուստը: Պետական լեզուներ էին համարվում չինարենն ու մանջուրերենը: Վերնախավը բաղկացած էր մանջուրներից: Նրանք բարձր պաշտոններ էին զբաղեցնում բանակում և պետական ապարատում: Արհեստով կամ առևտրով զբաղվելը մանջուրների համար համարվում էր ոչ պատվաբեր:

Կայսրը՝ բողոքիսանը, Չինաստանում ուներ անսահմանափակ իշխանություն: Նա կրում էր «Երկնքի որդի» տիտղոսը: Կայսրը հագնում էր դեղին գույնի հագուստ՝ ի նշան այն բանի, որ նմանվում էր արևին: Կայսեր անունը համարվում էր սրբություն, և ոչ ոք իրավունք չունեի այն գրել կամ արտասանել:

Կայսրերը երկիրը ղեկավարում էին նախարարությունների միջոցով: XVII-XVIII դդ. Ցին կայսրությունը նվաճեց Մոնղոլիան, Տիբեթը և այլ երկրներ: Չինաստան մուտք գործած եվրոպացիները զբաղվում էին ոչ այնքան առևտրով, որքան կողոպուտով: 1757 թ. չինական կառավարությունը եվրոպացիներին արգելեց մուտք գործել երկիր: Միայն հոլանդացիներին թույլատրվեց առևտուր



Չինական դրամներ

անել Կանտոն (Գուանչժոու) քաղաքում: Չինացիները ցանկանում էին իրենց երկիրը զերծ պահել եվրոպական ազդեցությունից:



Դրվագ 1840–42 թթ. «ափիոնային պատերազմից»

Ընդարձակ և հարուստ Չինաստանը դեպի իրեն էր ձգում եվրոպացիներին: Այն շահութաբեր վաճառահանման շուկա էր և հումքի աղբյուր: Անգլիան Հնդկաստանից Չինաստան էր բերում և մեծ շահույթով վաճառում ափիոն տեսակի թմրանյութը: Ափիոնի վաճառքի վրա չինական իշխանությունների դրած արգելքը հանգեցրեց 1840–1842 թթ. «ափիոնային պատերազմների»: Այդ պատերազմում Չինաստանը ջախջախիչ պարտություն կրեց անգլիական լավ զինված ուժերից և ստիպված էր ստորագրուցիչ հաշտություն կնքել: Անգլիայի հետ կնքված անիրավահավասար պայմանագրին հաջորդեց նույնանման անիրավահավասար պայմանագրերի կնքումը մյուս եվրոպական տերությունների հետ: Չինաստանը, որը «փակ» երկիր էր և առևտուր չէր անում եվրոպական երկրների հետ, այնուհետև «բացվեց» եվրոպացիների առջև:

Ներթափանցելով Չինաստան՝ մեծ տերություններն աստիճանաբար երկիրը բաժանեցին ազդեցության գոտիների, որի հետևանքով XIX դարի կեսերին Չինաստանը վերածվեց կախյալ կիսագաղութային երկրի:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Որո՞նք էին Արևելքում տարածված կրոնները:
2. Ե՞րբ է սկսվել անկում ապրել Օսմանյան կայսրությունը:
3. Ի՞նչ փոփոխություններ կատարվեցին Թուրքիայում Մահմուդ II-ի օրոք:
4. Ի՞նչ ընթացք ունեցավ պայքարը Հնդկաստանի համար:
5. Ի՞նչքան է տևել Ցին արքայատոհմի կառավարումը Չինաստանում:
6. Ի՞նչպիսի՞ն էր կայսեր իշխանությունը Չինաստանում:

7. Կազմեք «Արևելքի ավանդական հասարակություններ» ժամանակագրական աղյուսակը:
8. «Ոռոգման ջրանցքները լքված են ու լցված տիղմով, շատ շրջաններից հեռացել է բնակչությունը, որին փոխարինելու են եկել ջունգլիները և գազանները»: Ձեր կարծիքով ինչի մասին է վկայում անգլիացի պաշտոնյայի այս խոսքը:

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Ռորերտ Քլայվի արդարացումը

Քլայվը սերել է սնանկացած ազնվական ընտանիքից. Հոասահայրված ծնողները որևէ օգուտ չսպասելով թերոսս զավակից, նրան ուղարկում են Հնդկաստան: Այստեղ ձեռներեց ու լսիրշ Քլայվը արագորեն զինվորական կարիերա է ձեռք բերում Օսթ-Հնդկական ընկերությունում (այս ընկերությանն էր հանձնված Հնդկաստանի կառավարումը), որտեղ նա ծառայում էր: Պղեսսի ճակատամարտում Քլայվը հաղթանակ փարավ ֆրանսիացիների կողմնակից Բենգալիայի փիրակայի նկարումը:

Անգլիացիները փիրեցին հարուստ Բենգալիային: Սկսվեց թալանի օրգհան: Թալանի մարնվեց նավաթի գանձարանը: Ընկերության պարագլուխները զավթեցին 21 մլն. Ֆունտ սրեռլինգ գումարի հարստություն: Քլայվը հռչակվեց յորդ և փառաբանվեց Անգլիայում որպես հերոսի: Հերագայում պառլամենտը նրա կարարած գործողությունների համար հաշվեպիություն պահանջեց: Պարունության մեջ Քլայվի ցինիկ պարասխանը. «Ես վերցրել եմ ընդամենը 200 հազար: Ջենտլմեններ, մինչև այժմ չեմ դադարում զարմանալ իմ սեփական համեստության վրա»: Պառլամենտը նրան արդարացրեց, հայրարարելով, որ «յորդ Քլայվը մեծ ու արժանի ծառայություններ է մարուցել Անգլիային»:

§ 12. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (XVII–XIX ԴԴ. ԿԵՍԵՐ)

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Եվրոպայում, Ամերիկայում, Ասիայում և Աֆրիկայում բնակվող ժողովուրդների մի մասը նոր ժամանակների շեմին ուներ իր պետականությունը և ինքնուրույնությունը: Եվրոպայում և Ասիայում տեղաբաշխված առավել հզոր և մեծ պետություններից էին Իսպանիան, Ֆրանսիան, Անգլիան, Ավստրիան, Օսմանյան կայսրությունը, Իրանը և այլն:

Միևնույն ժամանակ կային ժողովուրդներ, որոնք առհասարակ պետականություն չուներին: Դա հետևանք էր հասարակական զարգացման ցածր մակարդակի և կողմից զենքի ուժով ստիպողաբար տիրապետության տակ գտնվելու: Օսմանյան տիրապետության տակ էին բուլղարները, սերբերը, արաբները, հույները, հայերը և այլ ժողովուրդներ:



Անգլիական ազնվականության և բորժուազիայի ներկայացուցիչների հանդիպումը

Միջնադարյան ավատատիրական կարգերի ընդերքում ծագում են նոր կապիտալիստական հարաբերությունները: Հին կարգերի կողմնակիցները՝ արտոնություններ ունեցող ազնվականությունը, հոգևորականությունը, թագավորները, խոչընդոտում էին կապիտալիզմի հաստատմանը: Այդ հակասություններն իրենց հետ բերում էին բռնություններ, որոնք էլ ավարտվում էին հեղափոխություններով՝ XVII դ. անգլիական և XVIII դ. ֆրանսիական հեղափոխություններ և այլն:

Ի վերջո հաղթանակում է նոր արտադրանական կարգը: Ֆաբրիկաներում,

գործարաններում, տնտեսության ամենատարբեր բնագավառներում հիմնականում վարձու աշխատուժ դառնում է բանվորությունը, որը, թվապես ավելանալով, կազմում տվյալ երկրի բնակչության մեծ մասը: Հասարակության մեջ գլխավորը կապիտալիստի (բուրժուա) և բանվորի փոխհարաբերությունն էր:

Նոր, կապիտալիստական հասարակական հարաբերությունների հաստատման շնորհիվ եվրոպական ազգերը զարգացման մեջ առաջ անցան և հզորացան այլ մայրցամաքների ժողովուրդների համեմատ: Զարգացման մակարդակների այդ տարբերությունը պահպանվեց նոր պատմության ողջ ընթացքում:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Նոր դարաշրջանում տարբեր երկրների և ազգերի միջև քաղաքական փոխհարաբերությունների ընդլայնմամբ ուժեղացան տնտեսական և այլ կարգի հարաբերությունները նրանց միջև:



Բիրժա Փարիզում XIX դար

Այլևս ոչ մի երկիր, առանց մյուսների հետ բազմակողմանի կապերի, ինքնուրույն չէր կարող գոյատևել:

Ավատատիրականի հետ համեմատած՝ նոր տնտեսակարգում արտադրությունը դարձավ ապրանքային, այսինքն՝ ամեն ինչ արտադրվում էր վաճառքի համար:

Դրա հետևանքով ընդլայնվեց առևտուրը, ձևավորվեց միասնական ներքին, իսկ ավելի ուշ՝ միջազգային շուկան: Առևտուրը դարձավ համաշխարհային, առևտրական պատերազմները՝ սովորական երևույթ:

Ի տարբերություն նախորդ ժամանակների, երբ առևտրական ուղիներն անցնում էին այս կամ այն երկրով, այժմ դրանք հաստում էին օվկիանոսները: Ստեղծվեցին հոլանդական, ֆրանսիական, անգլիական արևելահնդկական և արևմտահնդկական առևտրական ընկերությունները, բանկեր և բիրժաներ: Այս ընկերությունները, որևէ ապրանքի առևտուրը մենաշնորհ դարձնելուց բացի, շահագործում էին ավելի հետամնաց ազգերին, զավթում նրանց տարածքները, խլում նրանց երկրի հարստությունները: Դրա վառ օրինակը անգլիական Արևելահնդկական ընկերության կողմից Հնդկաստանի նվաճումն էր:

Արտադրության և առևտրի զարգացման հետևանքով աճեցին մարդկանց նյութական պահանջմունքները, ընդլայնվեց ապրանքների տեսականին, ամեն ինչ դարձավ առք ու վաճառքի առարկա: Արևելքի երկրներից Եվրոպա էին ներմուծվում համեմունքներ, չորացած մրգեր, բամբակ, թեյ, սուրճ, թանկագին քարեր և այլն:



Արևմտահնդկական ընկերության գինասնչանք

Եվրոպական պետությունները Ամերիկայի, Աֆրիկայի և Ասիայի երկրների հետ առևտրի միջոցով խիստ հարստացան, իսկ դրան հակառակ՝ մյուս ժողովուրդների զարգացումը կասեցվեց: Անհավասար պայքարի արդյունքում ոչնչացան ամբողջ ցեղեր և ժողովուրդներ: Եվրոպական մի շարք ազգեր՝ անգլիացիներ, ֆրանսիացիներ, հոլանդացիներ և այլք, հզորացան՝ ի տարբերություն Ասիայի և Աֆրիկայի ժողովուրդների, որոնք շարունակում էին ապրել հնուց հաստատված հարաբերություններով:

ԳԱՂՈՒԹԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՍԿԻԶԲԸ

Աշխարհագրական մեծ հայտնագործությունները հանգեցրին թույլ ազգերի նվաճմանն ու գաղութացմանը: Ոսկու տենդից կուրացած՝ եվրոպական երկրներն սկսեցին յուրացնել Ամերիկան, թափանցել Ասիայի և Աֆրիկայի հեռավոր մասերը: Արագ հարստացումը և հզորացումը եվրոպացիներին հնարավորություն տվեցին յուրացնել հսկայական տարածքներ, կործանել քաղաքակրթություններ, իրենց ենթարկել տասնյակ ազգերի, թուլացնել դարավոր կայսրությունները:

Եվրոպական ազգերը ոչնչացրին Աֆրիկայում և Ամերիկայում ապրող շատ ժողովուրդների, կողոպտեցին Չինաստանը, Հնդկաստանը, թուլացրին և իրենց հսկողությունը սահմանեցին Օսմանյան կայսրությունում, Իրանում և այլ երկրներում: Աստիճանաբար սկսում է ձևավորվել գաղութային համակարգը, որի ժամանակ թույլ ու հետամնաց ազգերը, նրանց տարածքն ու



Իսպանացի գաղութարարներ



Դրվագ գաղութների բնակիչների կյանքից

հարստությունները ի սպաս դրվեցին Եվրոպացիների գարգացմանը: Միաժամանակ գաղութային պայքարում խիստ սրվեց մրցակցությունը Եվրոպական ազգերի միջև: Եվրոպական երկրների բնակչությունը գաղթում էր հետամնաց երկրներ և, արտաքսելով կամ ոչնչացնելով բնիկներին, ստեղծում նորա-

բնակների գաղութներ: Դրա արդյունքում XVII դ. առաջացան իսպանախոս Լատինական Ամերիկան, անգլիախոս և ֆրանսիախոս Հյուսիսային Ամերիկան, իսկ XIX դ. անգլիախոս Ավստրալիան և Նոր Զելանդիան:

XVII-XVIII դարերում աշխարհի տարբեր մասերում հզոր ազգերի գաղութային նվաճումներին եռանդուն մասնակցություն է ունեցել նաև Կաթոլիկ եկեղեցին: Նոր նվաճված ժողովուրդների մեջ կաթոլիկ հավատը հաստատելու համար ստեղծվեցին զանազան միաբանություններ, որոնք, հետևելով նվաճողներին, այդ երկրներում ստեղծում են միսիաներ՝ առաքելություններ: Հզոր պետությունների միջև հաճախակի տեղի էին ունենում պատերազմներ, որոնց նպատակը թույլ ազգերի հպատակեցումն ու նոր տարածքների զավթումն էր: Սկզբում հզոր գաղութային երկրներ էին Պորտուգալիան, Իսպանիան, Հոլանդիան, իսկ XVIII-XIX դարերում՝ Մեծ Բրիտանիան, Ֆրանսիան և Ռուսաստանը: Այս երկրները գաղութները իրենց տարածքով մի քանի

անգամ գերազանցում էին մայր երկրի՝ մետրոպոլիայի տարածքները: Մասնավորապես, բրիտանական գաղութային կայսրության մասին ասում էին «Արևն այնտեղ երբեք մայր չի մտնում»:

Գաղութների համար պայքարը շարունակվեց նաև հետագայում: Եվրո-



Սրբկալվաճառություն

պական երկրների՝ Անգլիայի, Ֆրանսիայի, Բելգիայի միջև մեծ պայքար ծավալվեց Կենտրոնական Աֆրիկյան գավաթելու համար: Եթե մինչ XIX դ. 80-ական թվականները նվաճված էր Աֆրիկայի տարածքի 11 %-ը, ապա 1900 թ. արդեն՝ 91 %-ը:

Չնայած գաղութային դաժան ճնշմանը, հետամնաց ազգերի մի մասը տնտեսապես զարգացավ և ազատագրական պայքար սկսեց սեփական պետականություն ստեղծելու համար: Այդպես առաջացան ԱՄՆ-ը, Լատինական Ամերիկայի, բալկանյան ժողովուրդների ազգային պետությունները:

Գաղութային համակարգի ստեղծումը նպաստեց Եվրոպայում կապիտալիզմի հետագա զարգացմանը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ինչ հետևանքներ ունեցավ տարբեր երկրների անհավասարաչափ զարգացումը:
2. Ինչ փոփոխություններ տեղի ունեցան տնտեսական հարաբերություններում:
3. Ինչպե՞ս ստեղծվեց գաղութային համակարգը, և ի՞նչ հետևանքներ այն ունեցավ:
4. Ինչ եք կարծում՝ XVII-XVIII դարերում հնարավոր էր կանխել եվրոպական երկրների գաղութային զավթումները: Հիմնավորեք ձեր տեսակետը:
5. Կազմեք «տնտեսական հարաբերությունները» ենթահարցի ծավալուն պլանը:

ԼՐԱՅՈՒՑԻՔ ԵՎ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Գաղութարարների որոշումը

Հյուսիսային Ամերիկայի անգլիական գաղութների բնակչության ներկայացուցիչները 1640թ. որոշեցին հնդկացիներից իլել նրանց բոլոր հողերը: Ահա որոշումը.

Հողը և այն բոլորը, ինչ վերաբերում է հողին՝ աստվածային է (Ընդունված է):

Աստված կարող է հողը կամ նրա ցանկացած մասը փալ իր ընտրյալ ժողովրդին (Ընդունված է):

Մենք նրա ընտրյալ ժողովուրդն ենք (Ընդունված է):

Աստծուն վկայակոչելով՝ ռասիստ-գաղութարարները զավթեցին հնդկացիների պապենական հողերը:

ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ XVII ԴԱՐԻՑ– XIX ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՍԸ

§ 13. ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

XVII–XIX դարերում աննախադեպ առաջընթաց ապրեց մշակույթը: Եվրոպական մշակույթի զարգացման վրա իրենց ազդեցությունն ունեցան լուսավորական գաղափարների տարածումը, բուրժուական հեղափոխությունները և կապիտալիստական հարաբերությունների զարգացումը:

ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ, ԴՊՐՈՑՆԵՐ ԵՎ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՆԵՐ

Անգլիայում, Ֆրանսիայում և Հյուսիսային Ամերիկայում տեղի ունեցած բուրժուական հեղափոխությունները նպաստեցին կապիտա-



Սորբոնի համալսարանը

լիստական հասարակարգի՝ համապատասխան կրթության նոր համակարգի անցնելուն: Իհարկե, յուրաքանչյուր երկրում այդ անցումը տեղի էր ունենում որոշակի առանձնահատկություններով: Գերմանական պետությունների մեծ մասում դեռևս XVIII դարում գործում էր պարտադիր տարրական ուսուցում:

Ֆրանսիայում, դեռևս Լյուդովիկոս XIV–ի օրոք ստեղծված ճյուղային ակադեմիաները դարձան գիտության կարևոր կենտրոններ: Ակադեմիայի անդամներին անվանում էին «անմահներ»: Միաժամանակ շարունակում էին գործել միջնադարում ստեղծված համալսարանները, որոնցից առավել հայտնին Սորբոնի համալսարանն էր:

Անգլիայում կրթությունը և գիտությունը, որոնք նախկինում եկեղեցու հսկողության տակ էին, այժմ անցան պետական հովանավորության ներքո: Բացվեցին պետական դպրոցներ և պետական գիտական ընկերություններ: Իրենց գործունեությունը շարունակում էին Օքսֆորդի և Քեմբրիջի համալսարանները:

ԱՄՆ–ում տարրական և միջնակարգ դպրոցների համակարգը

ստեղծվեց անկախության նվաճումից անմիջապես հետո: Եկեղեցու անջատվելը պետությունից դրականորեն ազդեց կրթության բուսականության վրա: Նահանգներից շատերում XIX դարի սկզբից տարրական կրթությունը դարձավ անվճար: Գործարարները, պետական գործիչները, գիտնականները հովանավորում էին ԱՄՆ-ում բացվեցին՝ Հարվարդի, Փրինսթոնի, Փենսիլվանիայի և այլն: 1825 թ. բացվեց Վիրջինիայի համալսարանը, որի հիմնադրման գործում մեծ ներդրում ունեցավ Թոմաս Ջեֆերսոնը:



Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիա

XVIII դ. առաջին կեսին Ռուսաստանում բացվեցին բարձրագույն մասնագիտական դպրոցներ, իսկ 1725 թ. հիմնադրվեց Ռուսաստանի Գիտությունների ակադեմիան: Շուտով հիմնադրվեցին նաև համալսարաններ, որոնք դարձան գիտության կարևոր օջախներ: Դրանցից էին Մոսկվայի համալսարանը (1755 թ.), Կազանի համալսարանը (1804 թ.), Պետերբուրգի համալսարանը (1819 թ.):

ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ

Կապիտալիստական հարաբերությունների տարածումն ու ամրապնդումը իր հետ բերեց գիտության աննախադեպ զարգացում: Եվրոպական երկրներում և ԱՄՆ-ում մեծ զարգացում ապրեցին տեսական գիտությունները: Գիտության մեջ տարածվեց այն մոտեցումը, որ գիտական տեսական հետազոտությունները պետք է անպայման հիմնավորվեն փորձերով: Բարձրացավ փորձերի ճշգրտության աստիճանը ֆիզիկայում և քիմիայում: Գիտության մեջ սկսեցին լայնորեն օգտագործվել մաթեմատիկական հաշվարկները: Այսպիսով՝ գիտական ուսումնասիրություն կատարելը վերածվեց ամբողջական համակարգի. կեսություն, գիտափորձ,



Իսահակ Նյուտոն



Առաջին լուսանկարչական սարքը՝ դագերատիպը

եզրահանգում:

Արդյունաբերության զարգացումը վճռական ազդեցություն գործեց կիրառական գիտական հետազոտությունների վրա: Լայն կիրառություն ստացան բազմապիսի մեխանիզմներ, ինչպիսիք էին զսպանակավոր ժամացույցները, թափվող ջրով աշխատող ջրանիվը, վերելակը և այլն:

Անգլիացի մեծ գիտնական Իսահակ Նյուտոնը հայտնագործեց մեխանիկական շարժման և տիեզերական ձգողականության օրենքները, պարզաբանեց երկրի ձգողական ուժի գործունեության մեխանիզմը: Անգլիացի մեկ այլ գիտնական՝ Մայքլ Ֆարադեյը, հայտնագործեց էլեկտրականության և մագնիսականության միջև եղած կապը:

Բազմաթիվ գիտական հայտնագործություններ ու գյուտեր արագորեն ներդրվում էին արտադրության մեջ: Չարլզ Մակլինթոնը հայտնագործեց անջրանցիկ կտորը և սկիզբ դրեց հատուկ արտահագուստի արտադրության, որը հայտնի դարձավ «մակլինթոն» անունով:

Ֆրանսիայում նույնպես գիտությունը մեծ առաջընթաց էր արձանագրում: Դրա ականավոր ներկայացուցիչներից էին Ռենե Դեկարտը, Պիեռ Ֆերման, Բլեզ Պասկալը և ուրիշներ: Մեծ էր նրանց դերը բնական գիտությունների, հատկապես՝ մաթեմատիկայի և ֆիզիկայի զարգացման գործում:

1783 թ. Մոնգոլֆիե եղբայրներն ստեղծեցին առաջին օդապարիկը, իսկ 1839 թ. Լուի Դագերը և ժոզեֆ Նյեսպը ստեղծեցին առաջին լուսանկարչական սարքը՝ դագերատիպը:

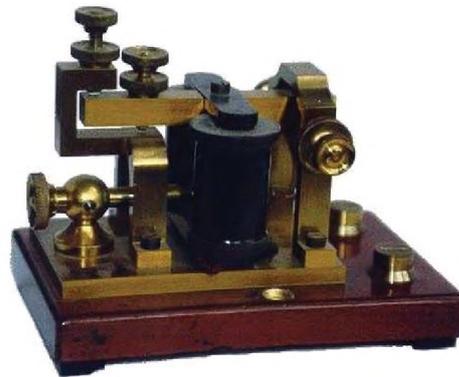


Միխայիլ Լոմոնոսով

Նշանակալի հաջողությունների հասավ գիտությունը Ռուսաստանում: Միխայիլ Լոմոնոսովի անվան հետ է կապված քիմիայի, ֆիզիկայի, աստղագիտության, աշխարհագրության, պատմության զարգացումը: Նա կազմակերպեց Ռուսաստանում առաջին քիմիական լաբորատորիան:

XIX դարի սկզբին նշանավոր մաթեմատիկոս Նիկոլայ Լորաչևսկին մշակեց երկրաչափության վերաբերյալ նոր պատկերացում: Բազմաթիվ տեխնիկական նորարարությունների հեղինակ էր ինքնուս մեխանիկ Իվան Կուլիբինը:

Բնական գիտությունների ոլորտում մեծ նվաճումների հասան գերմանացի գիտնականները: Նրանց ուսումնասիրությունների շնորհիվ XVII-XVIII դդ. ավքիմիային փոխարինեց գիտական քիմիան, հայտնագործվեցին տիտանը, ֆոսֆորը և այլ քիմիական տարրեր:



Ազդանշաններ հաղորդող Սիրզեի սարք

ԱՄՆ-ում գիտության զարգացման բնագավառում մեծ էին Բենջամին Ֆրանկլինի ծառայությունները: Նա ապացուցեց կայծակի էլեկտրական բնույթը և ստեղծեց շանթարգելը: Չարլզ Գուդիիրը հայտնագործեց ռետինը: Մեմյուել Սիրզեն 1837 թ. կարողացավ լարերի միջով տարածության վրա ազդանշաններ հաղորդել և ստեղծեց տեղեկատվություն հաղորդելու պայմանական նշանների հատուկ համակարգ՝ Սիրզեի այբուբենը:

Արդեն XIX դարի կեսերին նկատելի էր գիտական հետազոտությունների աճող ազդեցությունը արտադրության զարգացման վրա: Մեքենաների ստեղծումն ու կիրառումը հնարավոր չէր լինի առանց գիտության նվաճումների օգտագործման:

ՀՈՒՄԱՆԻՏԱՐ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

XVII դարի երկրորդ կեսին անգլիացի փիլիսոփա Ջոն Լոկը մշակեց մարդու բնական իրավունքների մասին ուսմունքը: Ըստ նրա, մարդու հիմնական բնական իրավունքներ էին ազատությունը և սեփականությունը: Լոկի ուսմունքը հզոր զենք դարձավ ավատատիրության դեմ պայքարում:

Նոր ժամանակների փիլիսոփայության հայրենիքը Գերմանիան էր: XVII-XVIII դդ. այնտեղ էին գործում աշխարհահռչակ փիլիսոփաներ Գեորգ Հեգելը և Էմանուիլ Կանտը: «Մերը գիտության նկատմամբ սեր է ճշմարտության նկատմամբ». այսպես կարելի էր բնորոշել նրանց գործունեությունը:



Էմանուիլ Կանտ

Գերմանիայում ձևավորվեց կոմունիզմի գաղափարախոսությունը, որի հիմնադիրներն էին Կարլ Մարքսը և Ֆրիդրիխ Էնգելսը: Ըստ



Օգյուստ Կոնտ

Նրանց՝ կոմունիզմը մարդկության ապագա հասարակարգն էր, առանց շահագործման, անհավասարության և աղքատության: Մարքսի և Էնգելսի համոզմամբ՝ ապագա կոմունիստական հասարակարգը պետք է հաստատվեր բանվոր դասակարգի հեղափոխական պայքարի արդյունքում:

Ֆրանսիայում և նրա սահմաններից դուրս հայտնի էր իմաստասեր Օգյուստ Կոնտի անունը, որը սահմանեց գիտական ուսումնասիրության հիմնարար սկզբունքը՝ «Ճանաչիր, որպեսզի կանխատեսես»:

XVII-XIX դարերը իրավամբ կարելի է համարել կրթության և գիտական աննախընթաց նվաճումների ժամանակաշրջան: Այս ընթացքում ստեղծված մշակութային ձեռքբերումներն իրենց ազդեցությունն ունեցան հետագա շրջանի մշակութային արժեքների ձևավորման վրա:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ինչ գործոններով էր պայմանավորված կրթության և գիտության զարգացումը:
2. Թվարկեք նշանավոր գիտնականների և մտածողների անուններ:
3. Որո՞նք էին Եվրոպայի և ԱՄՆ-ի հայտնի համալսարանները:
4. Ըստ «Ճանաչիր, որպեսզի կանխատեսես» խոսքերի, ինչպե՞ս կարող եք բնութագրել Օ. Կոնտին:
5. Լրացրեք «Գիտության նվաճումներ» աղյուսակը:

Գիտնականի անունը	Հայրնագործությունը

ԼՐԱՅՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

ԴՐՎԱԳ ՄԻՋԱԽԻ ԼՈՒՆՈՒՄՈՎԻ ԿՅԱՆՔԻԳ

Դժվար է անցել Լուսնոսովի մանկությունը: Հակառակ բոլոր խոչընդոտներին, Լուսնոսովն այնքան գրագետ էր, որ դեռևս պատանի հասակում համագյուղացիների անունից կազմում և ստորագրում էր փարբեր փաստաթղթեր: Հեռավոր հյուսիսային գյուղից ձմռանը նա գունակի հետ եկավ Մոսկվա, որպեսզի սովորի: Այն ժամանակ նա 19 տարեկան էր: Թաքցնելով իր գյուղացիական ծագումը՝ Լուսնոսովը ընդունվեց Սլավոնա-հունա-լատինական ակադեմիան:

Հետո նա վերհիշել է, թե որքան դժվարությամբ է ուսում ստացել: «Անասելի աղքատություն. օրական ունենալով մեկ ալյարին (երեք կոպեկ), կես կոպեկ փայխա էի հացի, կես կոպեկ՝ կվասի, իսկ մնացածը՝ թղթի, կոշիկի և ուրիշ կարիքների»: Այնուամենայնիվ, մեկ տարում նա հաղթահարեց երեք դասարանի ծրագիրը: Լավագույն աշակերտների թվում նրան ուղարկեցին Գերմանիա՝ կրթությունը շարունակելու: Վերադառնալով՝ սկսեց աշխատել գիտությունների ակադեմիայում:

Լուսնոսովն ուներ, իր սեփական խոսքերով ասած, «հայրենիքում գիտությունների փարածման բոլոր արգելքները հաղթահարելու համբերություն, ազնիվ համառություն և համարձակություն»:

Պաշկինը նրա մասին գրել է. «Պատմաբան, հռետոր, մեխանիկ, քիմիկոս, հանքաբան, նկարիչ և բանաստեղծ. նա բոլոր փորձել է և բոլորի մեջ թափանցել»:

§ 14. ԱՐՎԵՍՏՆ ՈՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

XVII–XIX դարերում կրթության և գիտության բուռն զարգացմանը զուգընթաց ծաղկում էին նաև գրականությունն ու արվեստը, ստեղծվում են համաշխարհային մշակույթի մեծարժեք գործեր:

ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ



Ջորջ Բայրոն

Անգլիայում նոր ժամանակների նշանավոր գրողներից էր Դանիել Դեֆոն, որին հռչակ բերեց հատկապես «Ռոբինզոն Կրուզոյի կյանքը և զարմանալի արկածները» վեպը:

XIX դարի առաջին կեսի խոշորագույն պոետներից էր Ջորջ Բայրոնը: Ստիպված լինելով հեռանալ հայրենիքից ու ապրել Իտալիայում՝ նա գործուն մասնակցություն է ունեցել Իտալիայի ազատագրման և միավորման համար մղված պայքարին: Այնուհետև եղել է Հունաստանում, միացել ապստամբներին և վախճանվել հանուն վեհ գաղափարների: Բայրոնի ստեղծագործություններից ամենանշանավորը «Չայլդ Հարոլդի ուխտագնացությունը» պոեմն է:

XIX դարի անգլիացի նշանավոր գրողներ էին նաև Չարլզ Դիկենսը, Վալտեր Սկոտը և այլք:

XVII դարի ֆրանսիական գրականության ակնառու ներկայացուցիչներից է Ժան Բատիստ Մոլիերը՝ կատակերգության ժանրի հիմնադիրը: Նրա «Տարտյուֆ», «Ժլատը» և այլ ստեղծագործություններում սուր ծաղրի են ենթարկվում մարդկային բնավորության բացասական գծերը՝ ազահությունը, ժլատությունը, խաբեությունը:



Վիկտոր Հյուգո

XVIII դ. երկրորդ կեսին կատակերգությունը նոր բարձունքների հասցրեց Ժան Պիեռ Բոմարշեն: Նրա «Ֆիգարոյի ամուսնությունը», «Սևիյան սափրիչը» և այլ գործեր մինչև օրս էլ չեն իջնում աշխարհի բեմերից:

XIX դարի առաջին կեսի ֆրանսիական և համաշխարհային գրականության փայլուն ներկայացուցիչներն էին Օնորե դը Բալզակը և Վիկտոր Հյուգոն: Բալզակի գլուխգործոցը «Մարդկային կատակերգություն» խորագրով վիպաշարն է:

Վ. Հյուգոյի գրական ժառանգության մեջ նշա-

նավորներն են «Թշվառները», «Փարիզի Աստվածամոր տաճարը», «Մարդը, որը ծիծաղում է» և այլ վեպեր:

Գերմանական գրականության ու մշակույթի զարգացման գործում մեծ դեր խաղաց «Գրոհ և փոթորիկ» գրական շարժումը, որի նպատակը պայքարն էր հանուն բանականության, հանուն ճշմարտության: Այս շարժման ականավոր ներկայացուցիչներից էին Վոլֆգանգ Գյոթեն և Ֆրիդրիխ Շիլլերը: Իր ամենահայտնի «Ֆաուստ» բանաստեղծական ողբերգության մեջ Գյոթեն փորձել է հասկանալ ու սահմանել գեղեցիկը, կատարյալն ու ճշմարիտը:

Բանաստեղծ և դրամատուրգ Շիլլերն իր ստեղծագործություններում՝ «Ավագակները», «Վիլհելմ Թել», «Օռլեանի կույսը» և այլն, ներկայացնում է այնպիսի հերոսների, ովքեր, չխնայելով իրենց կյանքը, պայքարում են մարդու պատվի, արժանապատվության և ժողովուրդների ազատագրության համար:

Իտալացի գրող Ալեքսանդր Մանձոնիի ստեղծագործությունների գլուխգործոցը «Նշանվածները» պատմավեպն է:

Ամերիկյան նորավեպի հիմնադիր Վաշինգտոն Իրվինգը ծաղրում էր ազախությունն ու ժլատությունը և երևակայական աշխարհը հակադրում դաժան իրականությանը:

XVIII դարի առաջին կեսի ամերիկյան նշանավոր գրողներից էր Ֆենիմոր Կուպերը, որի 32 վեպերում պատկերված են ամերիկյան գաղութաբնակների և բնիկների կյանքն ու կենցաղը, անկախության համար մղված պայքարի շրջանը:

XIX դարի առաջին կեսի ռուսական գրականության նպատակը դարձավ ազգային և ճշմարիտի գեղարվեստական պատկերումը: Այդ գործում շատ մեծ դեր խաղացին Ալեքսանդր Պուշկինը, Միխայիլ Լերմոնտովը, Նիկոլայ Գոգոլը և ուրիշներ:

Ա. Պուշկինը՝ ռուսական նոր գրականության



Օտորեն դը Բալզակ



Ֆրիդրիխ Շիլլեր



Ալեքսանդր Պուշկին

հիմնադիրը, իր ստեղծագործություններում արտացոլում էր ռուս ժողովրդի բանահյուսությունը, հայրենասիրությունը, ազատասիրությունը և ազգային ոգին: Այդ ոգով են տոգորված նրա «Ռուսական և Լյուդովիկա», «Բորիս Գոդունով», «Պղնձե հեծյալը», «Պոլտավա», «Եվգենի Օնեգին» և այլ ստեղծագործություններ:

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅՈՒՆ, ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ, ԳԵՂԱՆԿԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆ

Անգլիական գեղանկարչության մեջ հայտնի դեմքերից էր Թոմաս Գեյնսբորոն: Նրա ռեալիստական կտավներում պատկերված են հասարակության տարբեր խավերի ներկայացուցիչներ իրենց բնորոշ հոգեբանությամբ և առօրյայով: Բնանկարի ժանրում հայտնի անուն էր ծովանկարիչ Վիլյամ Թյոռները:

Անգլիացի նշանավոր ճարտարապետ Փաքստոնի կառուցած «Բյուրեղապակյա ապարանքը» մետաղյա կառույց էր, որին



Վերսալի արքայական ապարանքը

ամբողջական տեսք էին տալիս ապակյա տանիքը և պատերը: Գեղեցիկ արվեստների հայրենիք համարվող Ֆրանսիայում «Արև արքայի» օրոք կառուցվեց Վերսալի արքայական ապարանքը, որն իրավամբ կարելի է համարել հ ա մ ա շ խ ա ր հ ա յ ի ն ճ ա ր տ ա ր ա պ ե տ ո յ յ ա ն գլուխգործոցներից մեկը: Արքունիքում ձևավորված

արվեստն անվանվեց «Մեծ ոճ» կամ «Լյուդովիկոս XIV-ի ոճ»:

XVII դարի կեսերին Ֆրանսիայում բացվեցին Ազգային օպերան և Մոլիերի թատրոնը: Ֆրանսիան դարձավ արվեստի մի նոր ճյուղի՝ բալետի հայրենիքը:

Ֆրանսիացի գեղանկարիչ Ժան Լուի Դավիդի «Հորացիոսների երդումը», «Մարատի մահը», Նապոլեոնին նվիրված կտավները աչքի են ընկնում և՛ հերոսական պաթոսով, և՛ իրական կյանքի գոեիկ գծերով, միաժամանակ նաև՝ վեհությամբ:

Մեծ համբավ էր վայելում նկարիչ Էժեն Դելակրուան, որի ամենահայտնի գործը «Ազատությունը բարիկաղների վրա» կտավն է:

XVII դարում Իտալիայում ձևավորվեց արվեստի բարոկկո ոճը, որի

ներկայացուցիչները ճարտարապետության և քանդակագործության մեջ պատկերում էին այն ժամանակի շարժուն և հարափոփոխ աշխարհը: Իր կատարողական բարձր վարպետությունը ժամանակակիցներին հիացնում էր մեծ կոմպոզիտոր Նիկոլո Պազանինին: Նրա բուն և անսպասելի անցումներով հագեցած երաժշտությունը կարծես պայքարի և որոնումների կոչ էր՝ ուղղված ժամանակակիցներին:



Դելակրուա. «Ազատությունը բարիկադների վրա»

Համաշխարհային հռչակ էին վայելում իտալացի կոմպոզիտորներ Զուկկինո Բոսինին («Վիլիելմ Թելլ», «Սևիլյան սափրիչ» օպերաներ) և Զուգենպե Վերդին: Վերջինս ստեղծեց Իտալիայի ազգային օրհներգը՝ «Հնչում են շեփորները» և Եգիպտոսի տիրակալի պատվերով գրեց իր հանրահայտ «Աիդա» օպերան՝ Սուեզի ջրանցքի բացման կապակցությամբ:

XVIII դ. Գերմանիայում մեծ նվաճումներ ձեռք բերվեցին երաժշտության բնագավառում: Հաղթահարելով օտարանվությունը՝ Յոհան Սեբաստիան Բախն ստեղծեց բարդ, խորհմաստ և հուզական երաժշտություն, որը սկզբում անհասկանալի և անընդունելի էր շատերի համար:

Լյուդվիգ Վան Բեթհովենի երաժշտությունը տոգորված էր անսովոր հզորությամբ, հնչունային ուժեղ ու անսպասելի հակադրություններով: Նրա սիմֆոնիաների հիմնական մոտիվը պայքարն է հանուն ազատության, որի վառ ապացույցն է 3-րդ սիմֆոնիան՝ «Հերոսականը»:

Վոլֆգանգ Ամադեուս Մոցարտի երաժշտությունն աչքի է ընկնում ձևերի պարզությամբ և նրբագեղությամբ, ինչպես նաև երջանկության հավատով՝ «Ֆիգարոյի ամուսնությունը», «Դոն ժուան», «Փոքրիկ գիշերային սերենադ» և այլն:

Ռուսական արվեստի ակնառու ներկայացու-



Լյուդվիգ Վան Բեթհովեն



Վուկոբրատ Ստոյանովիչ
Մեծարքայ

ցիչները՝ գեղանկարիչ Կառլ Բրյուլովը («Պոմպեյի վերջին օրը»), ճարտարապետ Բարտոլոմեո Ռաստրելլին (Ձմեռային պալատ, Պետերգոֆ) իրենց անջնջելի հետքը թողեցին մշակույթի պատմության մեջ: Համաշխարհային երաժշտությունը հարստացրին ռուս կոմպոզիտորներ Միխայիլ Գլինկան, Պյոտր Չայկովսկին և շատ ուրիշներ:

XVII-XIX դարերում ոչ բոլոր եվրոպական երկրներում արտահայտվեց մշակույթի ընդհանուր վերելք: Սակայն այդ երկրներում ևս արվեստի առանձին բնագավառներում հանդես եկան խոշոր գործիչներ, ովքեր մեծ ներդրում կատարեցին ընդհանուր մշակութային գանձարանում:

Այս ժամանակաշրջանի խոշորագույն արվեստագետներից էին լեհ կոմպոզիտոր Ֆրեդերիկ Շոպենը, որը ստեղծել է դաշնամուրային երաժշտության բարձրարժեք գանձեր,



Բրյուլով «Պոմպեյի վերջին օրը»

հոլանդացի մեծ նկարիչ Ռեմբրանդտ Վան Ռեյնը, ինչպես նաև իսպանացի հանրահայտ նկարիչ Ֆրանսիսկո Գոյան:

Մեծ գրողները, նկարիչները, երաժիշտները իրենց արվեստի ուժով ստեղծում էին գեղեցիկ ու մնայունը՝ ձգտելով ազատության, արդարության և բարու հաղթանակին:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ո՞վ է XVII-XIX դարերի կեսերի ձեր սիրած գրողը: Ի՞նչ գիտեք նրա մասին:
2. Ի՞նչ գրական շարժում է գործել Գերմանիայում: Ովքեր են եղել այդ շարժման նշանավոր ներկայացուցիչները:
3. XVII-XIX դարերի կեսերի նկարիչների գործերից դ՞ր կտավն է ձեզ դուր գալիս և ինչո՞ւ:
4. XVII-XIX դարերի կեսերի երգահանների ստեղծագործություններից դ՞րն եք սիրում լսել ազատ ժամանակ և ինչո՞ւ:

5. Լրացրեք XVII-XIX դարերի կեսերի «Մշակույթի գործիչներ» աղյուսակը:

Գործիչներ	Սրբեղծագործություններ	Բնագավառներ	Երկրներ

6. Դուք համաձայն եք Ջորջ Բայրոնի «Ով չի սիրում իր երկիրը, ոչինչ սիրել չի կարող» խոսքերի հետ: Հիմնավորեք Ձեր տեսակետը:

ԼՐԱՅՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Երգի ուժը

Ապրելով Բոլոնիայում, Ռոսինին մի հեղափոխական երգ է գրում, որը իրալացիներին ոգևորում է ավարրիական լծից ազատագրվելու պայքարում:

Երիտասարդ կոմպոզիտորն զգում է, որ ավարրիական զորքերով լցված այդ քաղաքում իր մնայն ապահով չէ: Միաժամանակ Բոլոնիայից էլ չէր կարող մեկնել առանց գեներալի թույլտվության: Այնուամենայնիվ նա որոշում է գնալ գեներալի մոտ և անցագիր ստանալ:

– Ո՞վ եք դուք, – հարցնում է ավարրիական գեներալը:

Կոմպոզիտորը փայխ է բերանն եկած առաջին պայրահական ազգանունը և ավելացնում.

– Ես երաժիշտ եմ, կոմպոզիտոր, բայց միայն ոչ այնպիսին, ինչպիսին ավագակ Ռոսինին, որը հեղափոխական երգեր է գրում: Ես սիրում եմ Ավարրիան և ձեզ համար գրել եմ ռազմական մի աշխույժ «Քայլերգ», որը դուք կարող եք փայ սովորելու ձեր նվագախմբին:

Ռոսինին գեներալին է հանձնում «Քայլերգի» նոտաները և փոխարենը անցագիր է ստանում:

Հաջորդ օրը «Քայլերգն, արդեն պայրասար էր, և զինվորական նվագախումբն այն կատարում էր Բոլոնիայի հրապարակում: Ի դեպ, դա նույն հեղափոխական երգն էր:

Բոլոնիայի բնակիչները, լսելով ծանոթ երգի երաժշտությունը, հիանում են և փեղում սկսում երգել:

Պեքք է պարկերացնել, թե ինչպես էր կատարել ավարրիական գեներալը և ինչպես էր ավստոսում, որ կողմնակալորն արդեն հեռու էր Բոլոնիայի սահմաններից:

Լ Բ Ա Ճ Ն Ի Ա Մ Փ Ո Փ ՈՒ Մ

1. XVII-XVIII դարերում աշխարհի ժողովուրդների կյանքում տեղի ունեցան նշանակալի տեղաշարժեր: Եվրոպական ազգերը կարողացան մեծ նվաճումների հասնել տնտեսության և մշակույթի բնագավառում, ստեղծել ուժեղ պետականություն, հզորանալ և առաջ անցնել Ասիայում ապրող ժողովուրդներից: XVII դարում Անգլիայում տեղի ունեցավ բուրժուական հեղափոխություն, որը բարենպաստ պայմաններ ստեղծեց կապիտալիստական կարգերի զարգացման համար, և XVIII դ. Անգլիան դարձավ առաջին երկիրը, որտեղ սկսվեց արդյունաբերական հեղաշրջումը: Արդյունաբերական հեղաշրջումը հանգեցրեց այն բանին, որ բուրժուազիան և վարձու բանվորները դարձան նոր հասարակության հիմնական դասակարգերը:

Արդեն XIX դարի առաջին կեսին Մեծ Բրիտանիայում ավարտվեց արդյունաբերական հեղաշրջումը: Երկիրը հաջորդ փասնամասկներին դարձավ «աշխարհի արհեստանոցը»: Չարտիստական շարժումը նպաստեց պառլամենտական կարգերի զարգացմանը: 1832 և 1867թթ. այսպիսի կարարվեցին պառլամենտական բարեփոխումներ, որոնք ավելի ժողովրդավարական դարձրին պետական համակարգը:

2. XVII-XVIII դարերում աշխարհի կարևոր իրադարձություններից էին ազատագրական շարժումները: Դրանցից ամենամեծ արդյունքը Անգլիայի հյուսիս-ամերիկյան գաղութների անկախության պատերազմն էր: Անգլիայից Հյուսիսային Ամրիկա եկած վերաբնակիչները, դուրս մղելով բնիկներին՝ հնդկացիներին, այնտեղ հիմնեցին 13 անգլիական գաղութներ: Դժգոհ գաղութների նկատմամբ Անգլիայի վարած քաղաքականությունից՝ գաղութաբնակները դիմեցին զենքի: Սկսվեց անկախության համար պատերազմը, որն ի վերջո ավարտվեց գաղութաբնակների հաղթանակով: Դրա շնորհիվ ստեղծվեց նոր պետություն՝ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները: ԱՄՆ-ը ընդունեց իր սահմանադրությունը և բռնեց վերելքի ուղին:

3. XVIII դարի երկրորդ կեսից բացարձակ միապետությունը և ավատատիրական կարգերը սկսում են խանգարել Ֆրանսիայի

զարգացմանը: Ֆրանսիայում հասունանում էր հեղափոխություն: Ֆրանսիական Մեծ հեղափոխությունը քանդեց հին հասարակական հարաբերությունները և նպաստավոր պայմաններ ստեղծեց արդյունաբերական հասարակության զարգացման համար: Իրա հետևանքով ֆրանսիական ազգը ստեղծեց հզոր պետականություն և նապոլեոնյան պատերազմների ընթացքում կարճ ժամանակով նույնիսկ կարողացավ գերիշխել Եվրոպայում: Սակայն հզորանում էին նաև մյուս ազգերը: Եվրոպական ազգերի դաշնադրությունները կարողացան առժամանակ թուլացնել Ֆրանսիայի հզորությունը: Այդ գործում մեծ դեր խաղացին Մեծ Բրիտանիան և հզոր պետականություն ունեցող Ռուսաստանը:

XIX դարում Ֆրանսիան, շարունակելով մնալ հեղափոխությունների երկիր, նույնպես փնտրեապես հզորացավ: Այսպես արդյունաբերական հեղաշրջումն ավարտվեց մի փոքր ավելի ուշ՝ XIX դարի 50-60-ական թթ.: 1848-1849 թթ. հեղափոխության շնորհիվ կրկին հաստատվեց հանրապետական կարգ: Բայց դա կարճ տևեց: 1852-1870 թթ. Ֆրանսիան կրկին դարձավ կայսրություն, թվով երկրորդը: Ֆրանսիական ժողովուրդը շարունակում էր պայքարել Մեծ հեղափոխության գաղափարների իրագործման համար:

4. XVIII դարի Ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունը, որը մեծ ազդեցություն ունեցավ բազմաթիվ երկրների վրա, խթանեց համաշխարհային զարգացումը: Եվրոպան հեղափոխական հորձանուտի մեջ մնաց մինչև 1814թ.: Իտալիայում, գերմանական պետություններում, օսմանյան լծի տակ գտնվող Բալկանյան երկրներում, Լեհաստանում հեղափոխության գաղափարները խթանեցին ազգային-ազատագրական շարժումները: Իտալիայում սկսվեց վերածնության ժամանակաշրջանը, որի գլխավոր արդյունքը երկրի միավորումն էր և ազգային միասնական պետականության ստեղծումը: Նույնպիսի գործընթաց կատարվեց նաև Գերմանիայում: Բալկանյան երկրներում առաջացան նոր ազգային պետություններ՝ Հունաստան, Սերբիա, Ռումինիա:

5. Եվրոպական ազգերից իրենց զարգացմամբ ավելի հետ մնացին Ասիայի և հատկապես Աֆրիկայի ժողովուրդները: Հզոր եվրոպացիները այդ ժողովուրդների տնտեսությունը, երկրի հարստությունները, մարդկային ուժը ի սպաս դրեցին իրենց զարգացմանը: Մեծ Բրիտանիան կարողացավ ի վերջո հպատակեցնել Հնդկաստանի

ժողովուրդներին: Արևելքի մեծ ազգերից՝ չինացիները, որոնք երկար ժամանակ չէին ցանկանում գործ ունենալ Եվրոպացիների հետ, ի վերջո տեղի տվեց: Նրանց հետ կնքվեց անիրավահավասար պայմանագրեր:

Շարունակեցին թուլանալ նաև Օսմանյան կայսրությունը և Իրանը: Այդ երկրներում բարեփոխումների փորձերը ձախողվեցին: Օսմանյան պետությունը շարունակեց գոյարևել սուկ մեծ տերությունների հակասությունների շնորհիվ: Մինչ այն խաղալիք էր դարձել նրանց ձեռքին, ծավալվում էր օսմանահայապակ ժողովուրդների՝ Բալկանյան ժողովուրդների, արաբների, հայերի ազատագրական պայքարը:

6. XVII-XVIII դարերում սկզբնավորվեց գաղութային նվաճումների մեծ գործընթացը: Եվրոպական հզոր տերությունները (Անգլիան, Ֆրանսիան, Հոլանդիան և ուրիշներ) նվաճումներ կատարեցին Ասիայում և Աֆրիկայում, որտեղ ապրող ժողովուրդներին ի սպաս դրեցին իրենց տնտեսությանը, աստիճանաբար նրանց պարտադրեցին իրենց մշակույթը: 19-րդ դարում անգլիացիները, ֆրանսիացիները, ամերիկացիները, հոլանդացիները, ռուսները և մյուսները շարունակում էին զավթել թույլ զարգացած ազգերի հողերը:

7. Եվրոպական ազգերի հզորացումը մեծապես նպաստեց մշակույթի աննախադեպ զարգացմանը: Մեծ նվաճումներ ձեռք բերվեցին մշակույթի բոլոր բնագավառներում: Գիտության ու տեխնիկայի ձեռքբերումները նպաստեցին տնտեսության վերելքին:

Այսպիսով, XVII դարի երկրորդ կեսից մինչև XIX դարի 70-ական թթ. մարդկությունը փնտրեցական, քաղաքական և մշակութային բնագավառներում ձեռք բերեց այնպիսի նվաճումներ, որոնք հիմք սպեղծեցին նրա հետագա ավելի արագ զարգացման համար:

ԱՄՓՈՓԷՉ ՀԱՐՅԵՐ

1. Թվարկեք նոր պատմության առաջին շրջափուլի հիմնական արդյունքները: Ձեր կարծիքով հասարակության տնտեսական կյանքում առաջացած ինչ նոր գծեր են թույլ տալիս խոսելու կապիտալիզմի զարգացման մասին:

2. Հասըարելով իր պրոտեկտորատն Անգլիայում Կրոմվելն ասել է. «Ես ստիպված եմ իմ վրա վերցնել ոստիկանի պարտականություններ»: Ինչպես եք դուք հասկանում այս արտահայտությունը: Հիմնավորեք

Ձեր տեսակետը:

3. Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ է Լյուդովիկոս XIV-ը թագավորասպան Կրոմվելի մասին ասել է. «Նա ամենաուժեղ մարդն էր Եվրոպայում»:

4. Ի՞նչ է սահմանադրական միապետությունը: Ձեր կարծիքով ո՞ւմ տեսակետն էր իր արտացոլումը գտել կառավարման այս ձևի կազմակերպման մեջ:

5. Ձեր կարծիքով լուսավորականների ո՞ր գաղափարներն են բռնել ժամանակի քննությունը, իսկ որոնք՝ ոչ: Ապացուցեք ձեր տեսակետը:

6. Համեմատեք Անգլիական հեղափոխության, Անգլիայի հյուսիս-ամերիկյան գաղութների հեղափոխության և ֆրանսիական մեծ հեղափոխության պատճառները: Գտեք ընդհանուր գծերը և առանձնահատկությունները:

7. Մտածեք XIX դարի առաջին կեսին տնտեսական զարգացման ի՞նչ գծեր են ծառայում որպես ապացույց արդյունաբերական հասարակության հաստատման մասին:

8. Լրացրեք «Հասարակության զարգացումը նոր պատմության առաջին շրջափուլում» աղյուսակը.

Դար	Տնտեսական կյանք	Ք ա ղ ա - ք ա կ ա ն կյանք	Սոցիալական կառուցվածք	Միջազ. հարաբերություններ	Գաղափարախոսություն	Մշակույթի զարգացում
XVII						
XVIII						
XIX						

ԱՌԱՋԱՎՈՐ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԸ ԵՎ ԱՇԽԱՐՀԸ XIX ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍԻՆ ԵՎ XX ԴԱՐԻ ՍԿԶԻՆ

§ 15. ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՇՐՋԱՓՈՒԼԸ

«ԵՎՐՈՊԱ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԸՆԴՀԱՆՈՒՐԸ ԵՎ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՈՒԿԸ

Նոր ժամանակների սկզբին Եվրոպայի և մյուս աշխարհամասերի միջև գոյություն ունեցող տարբերությունները XIX դ. երկրորդ կեսին և XX դ. սկզբին առավել ակնհայտ դարձան և խորացան: Աշխարհը երկատվեց անհավասար մասերի: Եվրոպական ազգերը կապիտալիստական հասարակական հարաբերությունների հաստատման շնորհիվ կարողացան զարգացման մակարդակով առաջ անցնել և հզորանալ երկրագնդի մյուս մայրցամաքներում ապրող ժողովուրդներից:

XIX դ. վերջին և XX դ. սկզբին Անգլիայում տեղի ունեցան մի շարք կարևոր տնտեսական գործընթացներ: Արտադրությունն աստիճանաբար կենտրոնանում և խոշորանում, ստեղծվում էին մոնոպոլիաներ, մանր բանկերը միավորվում էին խոշոր բանկերի հետ, կապիտալն արտահանվում էր գաղութներ և թույլ զարգացած երկրներ:

Սակայն XX դ. սկզբներին անգլիական դրամի՝ ֆունտ ստերլինգի դերն աշխարհում բավական մեծացավ, սկսվեց տ ն տ ե ս ա կ ա ն նոր վերելք: Անգլիայի դիրքերը համաշխարհային



Խոշոր առևտրային ընկերության գրասենյակ

անևտրում զգալիորեն կայունացան: Կապիտալ ներդրումների չափերով Անգլիան աշխարհում շարունակում էր առաջին տեղը գրավել:

Անգլիայի տնտեսության մեջ բացառիկ մեծ դեր ունեին գաղութները: Մեծ Բրիտանիային էր պատկանում երկրագնդի ցամաքի գրեթե 1/5-ը: Անգլիան իր շահերին էր ծառայեցնում տասնյակ ազգերի տնտեսությունը, նյութական հարստություններն ու պաշարները, մարդկային ուժն ու կարողությունները:

Ֆրանսիայի տնտեսական զարգացումը զգալիորեն դանդաղեց ֆրանս-պրուսական պատերազմում (1870-1871 թթ.) կրած պարտության հետևանքով:



XIX դարի անգլիական դրամ

Սակայն արդեն դարավերջին Ֆրանսիայի համար սկսվեցին տնտեսական զարգացման նոր ժամանակներ: Ֆրանսիան կարողացավ

կարճ ժամանակում վերականգնել թուլացած տնտեսությունը, հզորանալ և մասնակցել աշխարհի տարածքային բաժանմանը:

Ֆրանսիական ինպերիալիզմն իր էությանը վաշխառուական էր: Բարձր տոկոսներով Ֆրանսիան ֆինանսական ներդրումներ էր կատարում տարբեր երկրներում, նրանց կառավարություններին տրամադրում միլիոնների հասնող փոխառություններ: Կապիտալի արտահանմամբ Ֆրանսիան 1914 թ. աշխարհում երկրորդ տեղում էր՝ Անգլիայից հետո: Արդյունաբերական զարգացման մակարդակով Ֆրանսիան չորրորդ տեղում էր՝ ԱՄՆ-ից, Գերմանիայից և Անգլիայից հետո:

Գերմանիան XIX դ. երկրորդ կեսից տնտեսական զարգացման տեմպերով սկսեց առաջ անցնել իր հարևաններից: Երկրի քաղաքական միավորումը, Ֆրանսիայից գանձված հսկայական ռազմատուգանքը և բռնազավթված Էլզասի ու Լոթարինգիայի երկաթահանքերի օգտագործումը նպաստեցին նրա տնտեսական արագ զարգացմանը:

XIX դ. 90-ական թվականներին Գերմանիայում ավարտվեց արդյունաբերական հեղաշրջումը: Մինչև 1914 թ. արդյունաբերական արտադրանքի ծավալով Գերմանիան գիջում էր միայն ԱՄՆ-ին: Արտադրությունը կենտրոնացավ և խոշորացավ: Տարածվեցին սինդիկատները և կարտելները, որոնցից հայտնի էին Հոենոս-Վեստֆալյան քարածխի սինդիկատը, Կրուպի, Տիսենի և այլ մոնոպոլիաներ:

Գերմանիայում արագորեն զարգանում էին կապիտալիստական հարաբերությունները գյուղատնտեսության մեջ, տարածվում էր

վարձու աշխատանքը: Լայնածավալ յունկերական կալվածքներում պարարտանյութերի, գյուղատնտեսական մեքենաների և ցանքաշրջանառության օգտագործման շնորհիվ բարձրանում էր հողի բերքատվությունը և ավելանում էր գյուղմթերքների արտադրությունը:

Իտալիայի տնտեսությունը, որը զգալիորեն հետ էր մնում Եվրոպայի առաջավոր երկրներից:

Ազգային պետության ստեղծումից սկսեց արագորեն զարգանալ: Ընդ որում Իտալիայի հյուսիսային շրջաններում արդյունաբերությունն ավելի արագ զարգացավ, քան հարավում: Հարավը երկար ժամանակ մնաց առավելապես որպես գյուղատնտեսական շրջան:



Բեռլինը XIX դարի վերջին

XIX դ. վերջին առաջացան խոշոր բանկեր, ձևավորվեց միասնական ներքին շուկան, ինչին նպաստեց երկաթուղիների կառուցումը: XX դ. սկզբին Իտալիայում արտադրությունը խոշորացավ և կենտրոնացավ արդյունաբերության նոր ճյուղերում (մեքենաշինություն, ավտոմոբիլային, էլեկտրական): Առաջացան մոնոպոլիաներ, որոնցից էին «Էդիսոնը», «Ֆիատը» և այլն:

Որոշակի առանձնահատկություններով հանդերձ՝ XIX դ. վերջին և XX դ. սկզբին եվրոպական բոլոր երկրներում կապիտալիստական հարաբերությունները բուռն զարգացում էին ապրում, ինչը հանգեցրեց եվրոպական երկրների տնտեսական գերազանցությանը աշխարհի մյուս երկրների հանդեպ:

ԱՇԽԱՐՀԻ ԱՆՀԱՎԱՍԱՐԱՉԱՓ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ

XIX դ. վերջին տասնամյակներում արդյունաբերության բուռն զարգացումն ուղեկցվում էր նոր, տեխնիկապես ավելի կատարյալ մեքենաների և տրանսպորտային միջոցների ստեղծմամբ: Սա տանում էր արդյունաբերական արտադրության ծավալների ընդլայնմանը:

Արդյունաբերական բուռն աճի պայմաններում արտադրության ծավալ-



Երկաթուղու շինարարություն

ների մեծացման և կենտրոնացման հետևանքով ուժեղանում էր նաև մրցակցությունը: Որևէ բնագավառում իրենց դիրքերն ամրապնդելու համար արդյունաբերական ձեռնարկությունների տերերը ստիպված միավորվում էին և ստեղծում մոնոպոլիաներ՝ կարտելներ, տրեստեր և սինդիկատներ, որոնք նպատակ ունեին իրենց բնագավառում գրավել միանձնյա, ղեկավար դիրք:

Արտադրության կենտրոնացումն իր հետ բերում էր նաև կապիտալի կենտրոնացում: 1909 թ. բեռլինյան 9 բանկեր վերահսկում էին երկրի ֆինանսական կապիտալի 83 %-ը: Նույն ժամանակ Անգլիայում 12 բանկեր տնօրինում էին երկրի բանկային կապիտալի 70 %-ը:

Արդյունաբերական և ֆինանսական մոնոպոլիաների միջև պայքարը ընթանում էր ոչ միայն ներքին, այլև արտաքին շուկաների համար: Այլ երկրներում կապիտալ ներդրումների ոլորտում Անգլիան և Ֆրանսիան դարասկզբին աշխարհում առաջին տեղում էին: Անգլիական բուրժուազիան գերադասում էր ֆինանսական միջոցները ներդնել գաղութացված երկրներում, քանի որ այնտեղից կարելի էր մեծ շահույթ ստանալ: Ֆրանսիան իր կապիտալն արտահանում էր՝ արտասահմանյան երկրներ՝ բարձր տոկոսներով պարտատոմսերի ձևով:

Մոնոպոլիստական ընկերությունների ձևավորումից ի վեր պայքարը նոր գաղութներ ձեռք բերելու համար էլ ավելի սաստկացավ: Գաղութների տիրելը համարվում էր որպես մոնոպոլիաների հաջողության լիակատար երաշխիքը մրցակիցների հետ պայքարում:

XX դարի սկզբին ավելի նկատելի է դառնում տարբեր երկրների անհամաչափ զարգացումը: Ավելի ուշ ինդուստրացման ուղին բռնած ԱՄՆ-ը և Գերմանիան տնտեսական ցուցանիշներով սկսեցին հասնել առաջատարներ Անգլիային և Ֆրանսիային: ԱՄՆ-ը առաջին տեղը

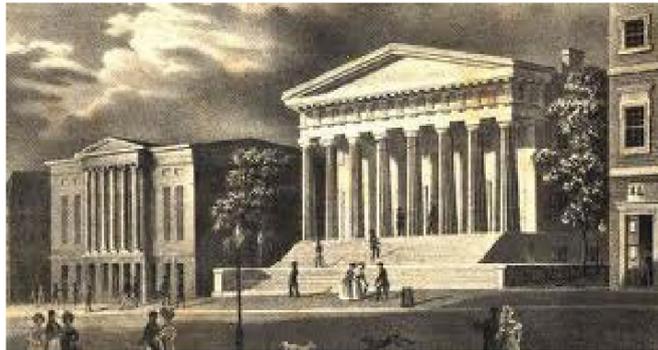
գրավեց պողպատածուլման ոլորտում, իսկ Գերմանիան գերազանցեց Անգլիային երկաթի և չուգունի արտադրությամբ:

Տնտեսական բուռն վերելքը էլ ավելի բարձրացրեց արտադրության և կապիտալի համակենտրոնացման մակարդակը: Գոյություն ունեցող մոնոպոլիստական միություններն ավելի էին ամրա-



Տեքստիլի գործարան, XIX դարի վերջ

պնդվում և հզորանում: ԱՄՆ-ում XIX դ. վերջին 5 տարիների ընթացքում տեղի ունեցավ արդյունաբերական ձեռնարկությունների 105 միաձուլում: Իսկ XX դ. սկզբին ԱՄՆ-ում արդեն կային 400 տարբեր արդյունաբերական, տրանսպորտային և այլ տրեստներ:



Բանկ ԱՄՆ-ում

Կապիտալիզմն սկսեց զարգացում ապրել նաև ավանդական հասարակությունները այն երկրներում, որտեղ կապիտալիզ ստացվող շահույթն առանձնապես բարձր էր: Ասիական երկրներից տնտեսապես սկսեց առաջ մղվել Ճապոնիան, որտեղ արդյունաբերությունը արագորեն զարգանում էր: Արագացավ անգլիական դոմինյոնների, հատկապես Կանադայի արդյունաբերական զարգացումը: Կախյալ և կիսագաղութային երկրներում արագորեն զարգանում էին թեթև ու սննդի արդյունաբերությունը:

Մոնոպոլիաների միջև շարունակվում էր կատաղի պայքարը հումքի աղբյուրների և իրացման շուկաների համար: Տեղի էր ունենում աշխարհի տնտեսական բաժանումը մոնոպոլիստական միությունների միջև:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Երբ է Գերմանիայում ավարտվել արդյունաբերական հեղաշրջումը:
2. Բնչ մոնոպոլիաներ առաջացան Իտալիայում XX դարի սկզբին:
3. Որո՞նք էին աշխարհի անհավասարաչափ զարգացման պատճառները:
4. Ինչպե՞ս են բնորոշում գիտնականները անգլիական, ֆրանսիական, գերմանական իմպերիալիզմը:
5. Բնչ ընդհանրություններ և տարբերություններ կային տնտեսության բնագավառում Եվրոպայում:
6. Ձեր կարծիքով որո՞նք էին աշխարհի անհամաչափ զարգացման պատճառները: Ձեր տեսակետը հիմնավորե՞ք փաստերով:
7. Լրացրե՞ք փոփոխություններ Եվրոպայի տնտեսական զարգացումը XIX դարի վերջին և XX դարի սկզբին աղյուսակը

Եվրոպական երկիրը	Արդյունաբերություն	Եվրոպայում առաջադարձիներու կամ հետ մնալու պատճառները
Անգլիա		
Ֆրանսիա		
Գերմանիա		
Իտալիա		

ԼՐԱՅՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Անգլիական գրող Ռիչարդ Կիպլինգի կոչը իր հայրենակիցներին աշխարհի վրա Անգլիական գերիշխանություն հաստատելու վերաբերյալ:

*Բաժակներն առեք, լցրեք լի ու լի,
Շուր խմեք ինձ հետ գինին փրփրալի...
Հանուն քարտեզի, հանուն այն ճամփի,
Որ բերեց երկիրն այս ոսկե հանքի,-
Բաժակները վեր , կենացը մեր փան,
Մեր վերջին հզոր միապետության:
Հանուն շահույթի, փողի իմ ու քո,
Հանուն մեր բանկի միապետական,
Մեր առևտրական նավաբորմի կենացն եմ խմում,
Ասրված թագուհուն երկար կյանք թող փա:
Հեռախոսայար քաշենք
Օրկնեյից մինչև Գորնա և ասպրդեր,
Ողջ հողագնդի շորջը փաթաթենք (օղակով, որ մենք աշխարհը
փիրենք)
Ողջ հողագնդի շորջը փաթաթենք (օղակով, որ մենք աշխարհը
կլանենք)*

§ 16. ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔՈՒՄ

ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏԵԽՆԻԿԱՅԻ ՆՎԱՃՈՒՄՆԵՐԸ, ԳՐԱՆՅ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ ԱՐՏԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

XIX դ. երկրորդ կեսը և XX դ. սկիզբը գիտության մեջ կարևորագույն հայտնագործությունների ժամանակաշրջան էր: Ընդլայնվեցին պատկերացումները մարդու և բնության մասին:

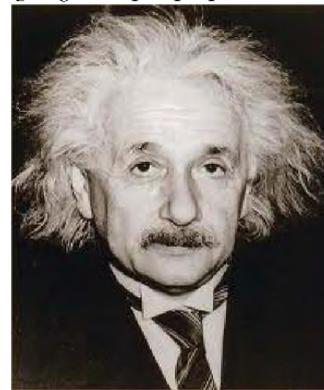
Նշանակալի էին հայտնագործությունները հատկապես ֆիզիկայի բնագավառում: XIXդ. վերջին Հենրիխ Հերցը հայտնագործեց էլեկտրամագնիսական ալիքները (ռադիոալիքներ), որոնց հիման վրա 1895թ. ռուս գյուտարար Ալ. Պոպովը ստեղծեց առաջին ռադիոընդունիչը: Վ. Ռենտգենը հայտնագործեց անտեսանելի ճառագայթներ, որոնք թափանցելով անցնում էին մարմինների միջով: Այդ էլեկտրամագնիսական ճառագայթներն այժմ անվանում են «ռենտգենյան ճառագայթներ»:

Գերմանացի ֆիզիկոս Ալբերտ Այնշտայնը ստեղծեց հարաբերականության տեսությունը, որով արմատապես փոխվեցին տարածության և ժամանակի վերաբերյալ եղած գիտական պատկերացումները:

Կենսաբանության ոլորտում անգնահատելի ներդրում ունեցավ ռուս ֆիզիոլոգ Իվան Պավլովը բժշկագիտության, հոգեբանության, իսկ քիմիայի բնագավառում համաշխարհային փառք ձեռք բերեց հայտնի գիտնական, մանկավարժ Գ. Մենդելեևը, որը ստեղծեց քիմիական տարրերի պարբերական աղյուսակը:



Ալ. Պոպովի ստեղծած առաջին ռադիոընդունիչը



Ալբերտ Այնշտայն



Բենզինային շարժիչով աշխատող առաջին ավտոմեքենան

1895թ. Փարիզում Լուի և Օգյուստ Լյումիեր եղբայրները ցուցադրեցին իրենց նոր հայտնագործությունը՝ շարժանկարների ցուցադրող սարքը՝ կինեմատոգրաֆը:

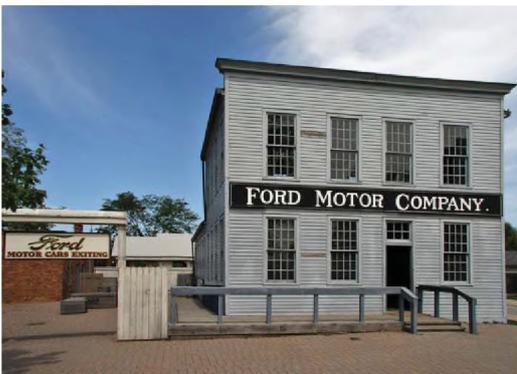
1885թ. ստեղծվեց բենզինե շարժիչով աշխատող առաջին ավտոմեքենան, որի գյուտարարն էր գերմանացի Կարլ Բենցը: Այս եռանիվ ավտոմեքենան ընթանում էր ժամում 15 կմ արագությամբ:

Ուիլբերև Օրվիլ Ռայթ եղբայրները ստեղծեցին առաջին ինքնաթիռը,

որը 1903թ. իր առաջին կարճատև թռիչքը կատարեց:

ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՐԳՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

Գիտական և տեխնիկական հայտնագործությունների լայն կիրառությունը նպաստում էր երկրների տնտեսական զարգացման տեմպերի արագացմանը: Արդյունաբերության բնագավառում ավելի կատարելագործված մեքենաների և տեխնոլոգիաների կիրառումը նպաստում էր արտադրության կազմակերպման նոր ձևերի ներդրմանը, որոնց շնորհիվ բարձրանում էր աշխատանքի արտադրողականությունը: ԱՄՆ-ում առաջինը Ֆորդի ավտոմոբիլային ձեռնարկությունում արտադրությունը կառուցվեց մեքենայացման և պրոցեսների ավտոմատացման հիման վրա: 1913թ. սկսեց կիրառվել անընդմեջ և ավտոմատացված հոսքագիծը (կոնվեյեր), որը 3-4 անգամ բարձրացրեց աշխատանքի արտադրողականությունը:



«Ֆորդ» ընկերության առաջին գրասենյակը

XXդ. սկզբին չորս անգամ ավելացավ երկաթուղային ցանցի երկարությունը աշխարհում, ինչը հնարավոր դարձավ էժան պողպատի ձուլման, շնորհիվ: Կառուցվեցին էլեկտրակայաններ, որտեղից էլեկտրական հոսանքը լարերով հաղորդվում էր մեծ հեռավորությամբ: Էլեկտրաէներգիան մուտք գործեց արդյունաբերության մեջ և մարդկանց կենցաղ:

Գիտության և տեխնիկայի նորությունները մեծ փոփոխություններ առաջացրին տնտեսության ճյուղերի կառուցվածքում: Եթե մինչև XIX դ. կեսը տնտեսության գերակշռող ճյուղը թեթև արդյունաբերությունն էր, ապա դարի երկրորդ կեսին առաջավոր կապիտալիստական երկրներում սկսեց առաջատար դառնալ ծանր արդյունաբերությունը, արտադրության միջոցները մեքենաների, աշխատանքի գործիքների, հաստոցների սարքավորումների արտադրությունը:



Հենրի Ֆորդի առաջին ավտոմեքենան

Ծանր արդյունաբերության զարգացումը պահանջում էր կապիտալ մեծ ներդրումներ: Միջակցության պայմաններում շատ արդյունաբերողներ սնանկանում էին: Մանր արդյունաբերողները սկսեցին կազմակերպել բաժնետիրական ընկերություններ:

Իրենց միջոցները միավորում էին նաև բանկերը:

Հաշվի առնելով տնտեսության մեջ կատարված փոփոխությունները և գաղութային կայսրությունների առաջացումը, XIX դ. վերջը և XX դ. սկիզբն ընդունված է անվանել արդյունաբերական քաղաքակրթության զարգացման առանձին՝ ինպերիալիզմի ժամանակաշրջան:

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՏԵՂԱՇԱՐԺԵՐԸ

XIX դ. վերջերին տեղի էին ունենում կարևոր հասարակական տեղաշարժեր: Ստեղծվում էր գերհարուստ կապիտալիստների խավը: Այս խավի ներկայացուցիչները և արդյունաբերողներ էին, և բանկիրներ, և այլ գործառնություններ կատարողներ: Դրանցից էին ամերիկացիներ Ռոկֆելլերը, Սիրզանը, Ֆորդը և ուրիշներ:

Վարձու բանվորության միջավայրում նույնպես տեղի էին ունենում էական փոփոխություններ: Արտադրության մեքենայացման համար անհրաժեշտ էր որակյալ բանվորների թվաքանակի աճ: Մեծացավ արտադրությունը սպասարկող և կատարելագործմանը նպաստող գրասենյակային աշխատողների թվաքանակը:



Ջոն Ռոքֆելլեր



Փարիզ, XX դարի սկզբին

Դեպի քաղաք գյուղացիների հոսքի պատճառով կտրուկ աճեց միլիոնանոց բնակչություն ունեցող քաղաքների թիվը: Դա հետևանք էր արդյունաբերության զարգացման, և այդ երևույթը համընդհանուր էր: Այսպես՝ 1901 թ. քաղաքներում էր ապրում Անգլիայի բնակչության 78 %-ը, Շվեյցարիայում՝ 21,5 %-ը, իսկ Ռուսաստանում քաղա-

քարնակ էր ընդամենը 15 %-ը: Զանգվածային բնույթ էր կրում մարդկանց մի երկրից մյուսը տեղաշարժը (միգրացիա)՝ աշխատանք և ապրուստի միջոցներ գտնելու նպատակով: Նման զանգվածային տեղաշարժը հնարավոր դարձավ ծովային և երկաթուղային տրանսպորտի զարգացման շնորհիվ: Վերաբնակիչների հիմնական խմբերը Արևելյան և Հարավային Եվրոպայից ուղղվում էին ԱՄՆ, Կանադա և Լատինական Ամերիկայի երկրներ: Այսպես, միայն ԱՄՆ-ը 1900-1915 թթ. ընդունեց 14,5 մլն վերաբնակիչ:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ինչ կարևոր հայտնագործություններ կատարվեցին գիտության և տեխնիկայի բնագավառում:
2. Ինչ կիրառություն գտան հայտնագործությունները արդյունաբերության մեջ և կենցաղում:
3. Բացատրեք «թեթև» և «ծանր արդյունաբերություն» հասկացությունները:
4. Ինչպե՞ս է ընդունված անվանել XIX դարի վերջը և XX դարի սկիզբը:
5. Ինչի՞ հետևանք էր քաղաքների բնակչության թվի աճը:
6. Ձեր կարծիքով, որո՞նք էին գիտության և տեխնիկայի նվաճումների արտադրության մեջ արագ ներդրման պատճառները: Հիմնավերոք ձեր տեսակետը փաստերով:
7. Լրացնել «Գիտության և տեխնիկայի նվաճումները» աղյուսակը.

Գիտության բնագավառը	Հայրնագործության թվականը	Հայրնագործության հեղինակը	Հայրնագործության բովանդակությունը և նշանակությունը

ԼՐԱՅՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՏԱԹՂԹԵՐ

Դրվագ Հենրի Ֆորդի կյանքից

Մի անգամ միլիարդատեր եղած ժամանակ Հենրի Ֆորդը գործերով ժամանում է Անգլիա: Օդանավակայանի րեղնկայրվական ծառայությունում նա հեղափոխվում է, թե որտեղ է գրնվում քաղաքի ամենաախժան հյուրանոցը: Աշխարակիցը նայում է նրա վրա, վերջինիս հայրնի էր, թե ով է իր դիմաց կանգնած: Եվ ահա այս բազմաթիվ միլիոնների երջանիկ տերը կանգնած է այստեղ մի բաձկոն հագին, որն իրենից ավելի մեծ տեսք ունի, և հարցնում է էժանագին հյուրանոցի մասին: Աշխարակիցը անվարտահ հարցրեց.

– Եթե ես չեմ սխալվում, Դոք պարոն Հենրի Ֆորդն ե՞ք:

– Այո, – պատասխանեց Ֆորդը:

Աշխարակիցը զարմանում է.

– Ես հետևում եմ նորություններին և գիտեմ, որ Ձեր որդին, որևէ քաղաք այցելելիս, միշտ իջևանում է լավագույն հյուրանոցներում և միշտ հրաշայի է հագնված: Իսկ Դոք հարցնում եք ամենաախժան հյուրանոցի տերը և կրում եք մի վերարկու, որը, կարծես թե, Ձեզանից փարիքով մեծ է: Մի՞թե Դոք գոմար եք փնտնում:

Ֆորդը նայեց աշխարակցի դեմքին, մի պահ ժպտաց և հանգիստ պատասխանեց.

– Իմ ինչին է հարկավոր իջևանել թանկարժեք հյուրանոցում: Որտեղ էլ ես ցանկանամ գիշերել, ես Հենրի Ֆորդն եմ: Էժանագույն հյուրանոցում էլ ես, միևնույն է, Հենրի Ֆորդն եմ, ոչ մի փարբերություն չկա:

§ 17. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ

ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆՆԵՐ ԵՎ ԱԶԱՏԱԿԱՆՆԵՐ (ԼԻԲԵՐԱԼՆԵՐ)

XIX դարում Արևմտյան Եվրոպայում հասարակության զարգացման վերաբերյալ ձևավորվեցին երեք հիմնական ուսմունքներ՝ պահպանողականությունն (կոնսերվատիզմը) ազատականություն (լիբերալիզմ) ու սոցիալիզմը, որոնցից յուրաքանչյուրն ուներ իր պատկերացումները հասարակության զարգացման և անհատի իրավունքների վերաբերյալ:

Ազատականության (լատ. liberum–ազատ բառից) ակունքներում կանգնած են եղել այնպիսի նշանավոր անհատներ, ինչպիսիք են լուսավորականներ Զ. Լոկը, Շ. Մոնտեսքյոն, Թ. Ջեֆերսոնը: Ազատականության հիմնական սկզբունքներն են ապրելու, ազատության, սեփականության, օրենքի առաջ բոլորի հավասարության, խոսքի ազատության, հրատարակության, ժողովների, պետական գործերին մասնակցություն ունենալու իրավունքները: Ազատականները գտնում էին, որ ազատ է այն մարդը, որն իր որոշումների համար պատասխանատվություն է կրում: Զարգացման ճանապարհը լիբերալները տեսնում էին միմիայն բարեփոխումների մեջ և ոչ երբեք հեղափոխությունների:

Այնուամենայնիվ, XIX դ. առավել գերիշխող գաղափարախոսությունը մնում էր պահպանողականությունը (լատ. conservatio–պահպանել, հսկել): Այս ուսմունքը ծագել է XVIII դարում և ձգտում էր հիմնավորել հին կարգերի և ավանդապաշտության (կրոն, միապետական կարգ, ազգային մշակույթ, ավանդական ընտանիք) պահպանման կարևորությունը: Այն գտնում էր, որ մարդու ազատությունը արտահայտվում է ավանդությունների պահպանման միջոցով:

Հետագայում, վախենալով թուլացնել իրենց հեղինակությունն ու կորցնել իրենց կողմնակիցներին, կոնսերվատիզմի գաղափարախոսները ստիպված էին ընդունել, որ հասարակությունը պետք է ավելի ազատականացնել, որի համար անհրաժեշտ է ընդլայնել բնակչության ընտրական իրավունքը, որ պետությունը չպետք է միջամտի տնտեսությանը:

ԿՈՒՍԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍՏԵՂԾՈՒՄԸ ԵՎ ԴԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔՈՒՄ

Քաղաքական կուսակցությունն ընդհանուր նպատականներով ու շահերով միավորված մարդկանց որոշակի խումբն է: Կուսակցությունները կարևոր դեր ունեն պետության ու քաղաքացիական հասարակության միջև կապ հաստատելու և քաղաքական բնագավառում բնակչության տարբեր խավերի շահերը ներկայացնելու գործում: Առաջին կուսակցությունները հանդես են եկել Արևմուտքում XIX դ. սկզբին:

XIX դարում ազատականությունը դարձավ մի շարք կուսակցությունների համար գաղափարախոսություն, ինչպես օրինակ՝ անգլիական վիգերի համար, որոնք իրենց համարում էին լիբերալ կուսակցություն, նրանց պաշտպանում էին հողատերերի մի մասը և առևտրա-արդյունաբերողների մեծ մասը: Անգլիական թորիները, որոնց պաշտպանում էին հողատեր ազնվականությունն ու անգլիկան եկեղեցու գործիչները, հետագայում դարձան պահպանողական կուսակցության հիմքը: Նրանց առաջնորդն էր նախկին թորի Բենջամին Դիզրայելին (1804-1881):



Բենջամին Դիզրայելի

Համայնքների պալատում այս երկու կուսակցություններից յուրաքանչյուրը հերթափոխով դառնում էին կամ մեծամասնություն կամ էլ ընդդիմություն: Սկզբունքային տարբերություններ այս կուսակցությունների միջև չկային: Հասարակության և տնտեսության մեջ փոփոխությունները պահանջում էին բարեփոխումներ, և երկու կուսակցություններն էլ յուրովի փորձում էին արձագանքել ժամանակի պահանջներին:

Երկկուսակցական համակարգ գործում էր նաև ԱՄՆ-ում: Հանրապետական կուսակցությանը աջակցում էին ձեռներեցները, ֆերմերները, բանվորները: Դեմոկրատական կուսակցությունը հենվում էր Հարավի խոշոր հողատերերի վրա:

Ռուսաստանում 1904թ. լիբերալ շարժման մասնակիցները ստեղծեցին «Ազատության միությունը», որի հիման վրա հետագայում կազմավորվեց սահմանադրական դեմոկրատական (կադետական) կուսակցությունը: Լիբերալ շարժումն առաջվա պես կրում էր չափավոր բնույթ և ձգտում էր Ռուսաստանը հեռու պահել հեղափոխությունից:

ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԸՆԴԱՅՆՈՒՄԸ



ԱՄՆ-ի Դեմոկրատական կուսակցության խորհրդանիշը

19-րդ դարի 20-60-ական թթ. Անգլիայում, շարունակվում էր պառլամենտական համակարգի զարգացում: Ընտրական կարգն այնպիսին էր, որ պառլամենտում ավելի շատ ապահովում էր հողատերերի, դրամատերերի և վաճառականների ներկայությունը, մինչդեռ խոշոր արդյունաբերական կենտրոններն իրենց պատգամավորներն ուղարկելու հնարավորություն չունեին: Քաղաքներում, բնակչության կուտակման հետևանքով, շատ վայրեր համարյա աննարդարնակ էին դարձել, մինչդեռ շարունակում էին պատգամավորներ ուղարկել պառլամենտ: Այդպիսի տեղերից որոնց անվանում էին «փտած վայրեր», վերացման համար համատեղ պայքարում էին արդյունաբերական բուրժուազիան, արհեստավորները և բանվորները, այսինքն՝ արդյունաբերական կենտրոնների բնակչության մեծ մասը:

1832թ. կատարվեց ընտրակարգի բարեփոխում, որի շնորհիվ վերացվեց 56 «փտած վայր», 42 նոր ընտրատարածք հաստատվեց արդյունաբերական կենտրոններում: Բարեփոխման հետևանքով մի քանի անգամ ավելացավ ընտրողների թիվը: Չնայած դրան, պահպանվեց ընտրական սահմանափակումը: Ընտրական իրավունք

ունենալու համար կամ տարեկան 10 \$ սթեռլինգ եկամուտ պետք էր ունենալ (գյուղական վայրերում), կամ պետք էր տան սեփականատեր լինել (քաղաքներում): Ահա թե ինչու բանվորները և արհեստավորների մի զգալի մասը զրկվեցին ընտրական իրավունքից: Բանվորներն աստիճանաբար եկան այն համոզման, որ իրենց կարող է օգնել միայն այն պառլամենտը, որի անդամների մեծամասնությունն իրենց դասակարգից լինի: Ահա թե ինչու



Պառլամենտական բարեփոխման ընդունումը Անգլիայում 1867 թ.

նրանք սկսեցին պահանջել ընդհանուր ընտրական իրավունք: Այսպես, 1836թ. սկսվեց Չարտիստական շարժումը: Թեև չարտիստներն անմիջական չհասան հաջողության, նրանց պահանջները աստիճանաբար իրագործվեցին հաջորդ տասնամյակների ընթացքում: 1858թ. վերացվեց ընտրական սահմանափակումը պառլամենտի պատգամավորների համար: 1867թ. նոր պառլամենտական բարեփոխումը կրկին մեծացրեց ընտրողների թիվը, իսկ 1872թ. ընտրություններում սկսեց գործել գաղտնի քվեարկության կարգը:



Իրավունքների հավասարության համար բրիտանացի կանանց պայքարը

Ազատության և անկախության ձգտումը արտահայտվում էր նաև կանանց իրավունքների հավասարության համար պայքարում: Այդ շարժման սկիզբը դրվեց Ֆրանսիական Մեծ հեղափոխության ժամանակ: Սկսվեց կանանց երկար և համառ պայքարի ընտրական իրավունքի համար, միայն 1918թ. անգլիացի կանանց հաջողվեց ձայնի իրավունք ստանալ:

Ֆրանսիայում 1848թ. հեղափոխության գլխավոր արդյունքներից մեկը եղավ ընտրական սահմանափակումների կրճատումը: Ժամանակավոր կառավարությունը տղամարդկանց համար մտցրեց ընդհանուր ընտրական իրավունք, իսկ գաղութներում վերացրեց ստրկությունը:

XIX դ. վերջին Գերմանիայում ձայնի իրավունք ուներ բնակչության 19 տոկոսը, իսկ ստորին պալատում ընտրվելու իրավունք ունեին 25 տարին լրացած տղամարդիկ, բացի զինծառայողներից:

ԲԱՆՎՈՐԱԿԱՆ ՇԱՐՃՈՒՄՆԵՐԸ և ՆՐԱՆՑ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՄՆԵՐԸ

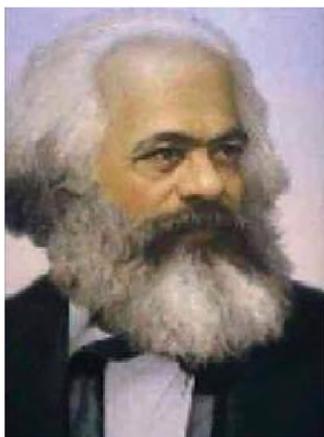
Պահպանողականության և ազատականության կողքին XIX դարում Արևմտյան Եվրոպայում մեծ հեղինակություն սկսեցին ձեռք բերել սոցիալիստական գաղափարները՝ մասնավոր սեփականության վերացման և հասարակական հայացքների պաշտպանության մասին: XIX դ.-ի սկզբին տարածվեցին Ռ. Օուենի, Մեն-Սիմոնի, Շառլ Ֆուրիեի ուսմունքները: Այս մտածողները ձգտում էին ստեղծել նոր հասարակություն և պետություն, ուր չէին լինի մասնավոր սեփականություն, աղքատություն և հասարակական թշնամանք, ուր



Գորդ Վարի Մեն-Միմոն



Շառլ Ֆարիե



Կարլ Մարքս

անհատը պաշտպանված և հարգված կլիներ: Նրանց սոցիալիստական գաղափարները ուտոպիական էին, սակայն մեծ տարածում գտան հատկապես արհեստավորների և բանվորների շարքերում:

Նոր հասարակության ստեղծման գաղափարը հետագա զարգացում ստացավ Կ. Մարքսի և Ֆ. Էնգելսի աշխատություններում: Զարգացնելով սոցիալիստական գաղափարները՝ Մարքսն ու Էնգելսը մասին նոր ուսմունք առաջ քաշեցին, որը հայտնի է մարքսիզմ անունով:

Մարքսի տեսության համաձայն, ժամանակի ընթացքում ժողովրդական զանգվածներ վրա ճնշումները կուժեղանան, իսկ բուրժուազիայի հարստությունը կավելանա, և դա կհանգեցնի դասակարգային պայքարի, որի ղեկավարումը իր վրա պետք է վերցնի սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցությունը: Զարգացած երկրներում կհաղթի սոցիալիստական հեղափոխությունը, որի արդյունքում կհաստատվի պրոլետարիատի (բանվորության) դիկտատուրա, կվերանա մասնավոր սեփականությունը:

Սոցիալական հեղափոխության, դասակարգային պայքարի, բանվոր դասակարգի պատմական դերի՝ որպես «բուրժուազիայի գերեզմանափորի», մասին ուսմունքը կազմում էր մարքսիզմի առանցքը:

XIX դարում արդյունաբերական երկրներում վերջնականապես ձևավորվեց բանվոր դասակարգը ներկայանում էր երկու ձևով՝ որակավորում: Գործարաններում և ֆաբրիկաներում մանր էր նրանց աշխատանքի, իսկ վարձատրությունը չնչին: Արտադրության մեջ տղամարդկանց հետ անհավասար պայմաններում աշխատում էին կանայք և երեխաներ: Միայն 1893թ. Անգլիայում օրենք ընդունվեց մինչև 11

տարեկան երեխաներին աշխատանքի չվերցնելու մասին (մինչ այդ ընդունում էին 8 տարեկանից):

XXI. սկզբին ԱՄՆ-ում կար տասը միլիոնից ավելի բանվոր, որոնք հաճախ գործադուլներ էին անում, որի պահանջելով մեկն էր՝ 8-ժամյա աշխատանքային օրը: 1886թ. մայիսին Չիկագո քաղաքի բանվորների գործադուլը սուր ընթացք ունեցավ: Հավաքույթներից մեկի ժամանակ ռուսը պայթեց: Դատարանը գործադուլի ղեկավար մասնակիցներից չորսին դատապարտեց կախաղանի: Այս բանվորների պաշտպանությանը հանդես եկան ԱՄՆ-ի և մյուս երկրների բանվորները: Մայիսի 1-ը հետագայում դարձավ բանվորների միջազգային համերաշխության օր:



Ֆրիդրիխ Էնգելս

1890-ական թթ. 8-ժամյա աշխատանքային օրվա համար պայքարում էին նաև ֆրանսիացի բանվորները: Նրանց հաջողվեց նույնիսկ պառլամենտում իրենց ներկայացուցիչներն ունենալ: Ֆրանսիայում 1910թ. օրենք ընդունվեց 65 տարին լրացած բանվորների և գյուղացիների կենսաթոշակի մասին, ինչը Գերմանիայում և Անգլիայում գործում էր 70-ը լրացած քաղաքացիների համար: 1911թ. Անգլիայում ընդունված օրենքով ստեղծվեց ապահովագրություն՝ հիվանդության, հաշմանդամության և գործազրկության դեպքում:

XIX դ. 70-80-ական թթ. Ռուսաստանի արդյունաբերական շրջաններում բանվորները հաճախակի էին գործադուլներ կազմակերպում իրենց իրավունքների պաշտպանության համար: Իրենց իրավունքների համար պայքարը, որն ի վերջո ինչպես արդեն գիտենք, հանգեցրեց 1905-1907թթ. ռուսական առաջին հեղափոխության: Առանձին դեպքերում բանվորները պահանջում էին հանրապետության ստեղծում, խոսքի, մամուլի, ժողովների ազատություն, որոնք քաղաքական պահանջներ էին:



Չիկագոյի բանվորների գործադուլը, 1886 թ.

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Որո՞նք էին ազատականների և պահպանողականների հիմնական գաղափարները:
2. Ի՞նչ է կուսակցությունը և ի՞նչ կարևոր դեր է կատարում:
3. Ինչո՞վ էր պայմանավորված բանվորական շարժումների ակտիվացումը:
4. Ընտրական իրավունքների ընդլայնման ինչպիսի՞ փոփոխություններ արվեցին արդյունաբերական երկրներում:
5. Որո՞նք են մարքսիստական ուսմունքի հիմնական սկզբունքները:
6. Ինչի՞ համար են պայքարում բանվորները և ի՞նչ հաջողությունների հասան:
7. Լրացնել «Հասարակական-քաղաքական ուսմունքները XIX դարում» աղյուսակը

Հասարակական-քաղաքական ուսմունքներ	Գաղափարները
Լիբերալիզմ	
Կոնսերվատիզմ	
Սոցիալիզմ	

ԼՐԱՅՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

«Ճանաչում եմ աշխարհը» հատորաշարի «Պետություն» գրքից (Մոսկվա-2003)

XIX դ. վերջում Անգլիայի գրեթե ողջ բնակչությունը ձայնի իրավունք ուներ, դրանից զուրկ էին միայն թափառաշրջիկները, իսկազարները և ...կանայք: Այդ ժամանակ նույնիսկ պարկերացնել չէր կարելի, որ կհնը կարող է ձայնի իրավունք ունենալ: Անգլիան առաջին երկիրը դարձավ, ուր կանայք պայքար սկսեցին իրենց իրավունքների համար: Իրավունքների համար պայքարող կանայք ցույցեր էին կազմակերպում, հաճախ իրենց չափազանց ագրեսիվ էին պահում և նույնիսկ լոնդոնյան հասարակական շենքերում ռումբեր էին դնում: Կանայք սկսեցին կարճ կտրել մազերը, ինչն այն ժամանակ անվայելուց վարքի գազաթնակերպ էր համարվում, ոմանք սկսեցին փաթախներ կրել, որն էլ իր հերթին առաջացրեց համընդհանուր դժգոհություն: Ամուսնացած շատ կանայք սկսեցին աշխատել, նույնիսկ այն դեպքում, երբ իրենց ամուսիններն ի վիճակի էին կերակրել ընտանիքը: Դրանով նրանք փորձում էին համոզել, որ չեն ցանկանում ողջ կյանքն անցկացնել փանք:

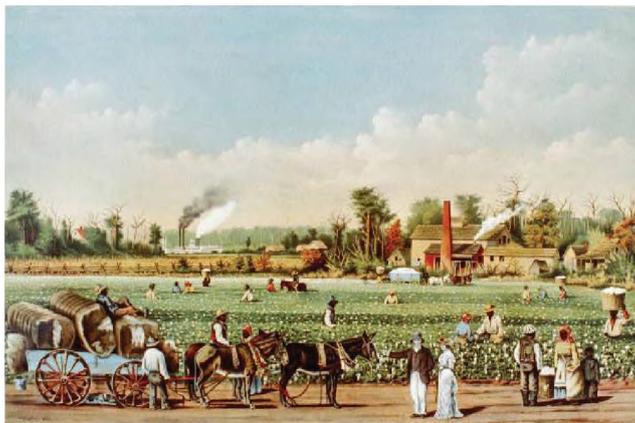
Նրանց վրա զայրանում էին, ծիծաղում, ձեռքակալում, սակայն շարժումը կասեցնել չհաջողվեց: XX դ. սկզբին նրանց հաջողվեց ձայնի իրավունք ստանալ: Նույնպիսի փոփոխություններ կատարվեցին նաև մյուս երկրներում:

§ 18-19. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎՐՈՊԱՅՈՒՄ ԵՎ ԱՄՆ- ՈՒՄ XIX ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԻՆ ԵՎ XX ԴԱՐԻ ՍԿՋԻՆ

ԱՄՆ-Ը XIX ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՍԻՆ

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներն անկախություն նվաճելուց հետո բուռն զարգացում ապրեց:

ԱՄՆ-ի հարավային նահանգներում ձևավորվել էին խոշոր պլանտացիոն տնտեսություններ, որտեղ լայնորեն կիրառվում էր նեգր ստրուկների աշխատանքը:



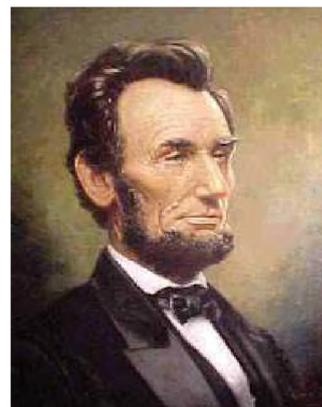
XIX դարի կեսին ստրկությունը լուրջ խոչընդոտ էր դարձել երկրի հետագա տնտեսական զարգացման համար: Ստրկության վերացման խնդիրը դարձավ հասարակական պահանջ և երկրի քաղաքական պատակտման պատճառ:

Պլանտացիա

ԱՄՆ ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ: ՍՏՐԿՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱՅՈՒՄԸ

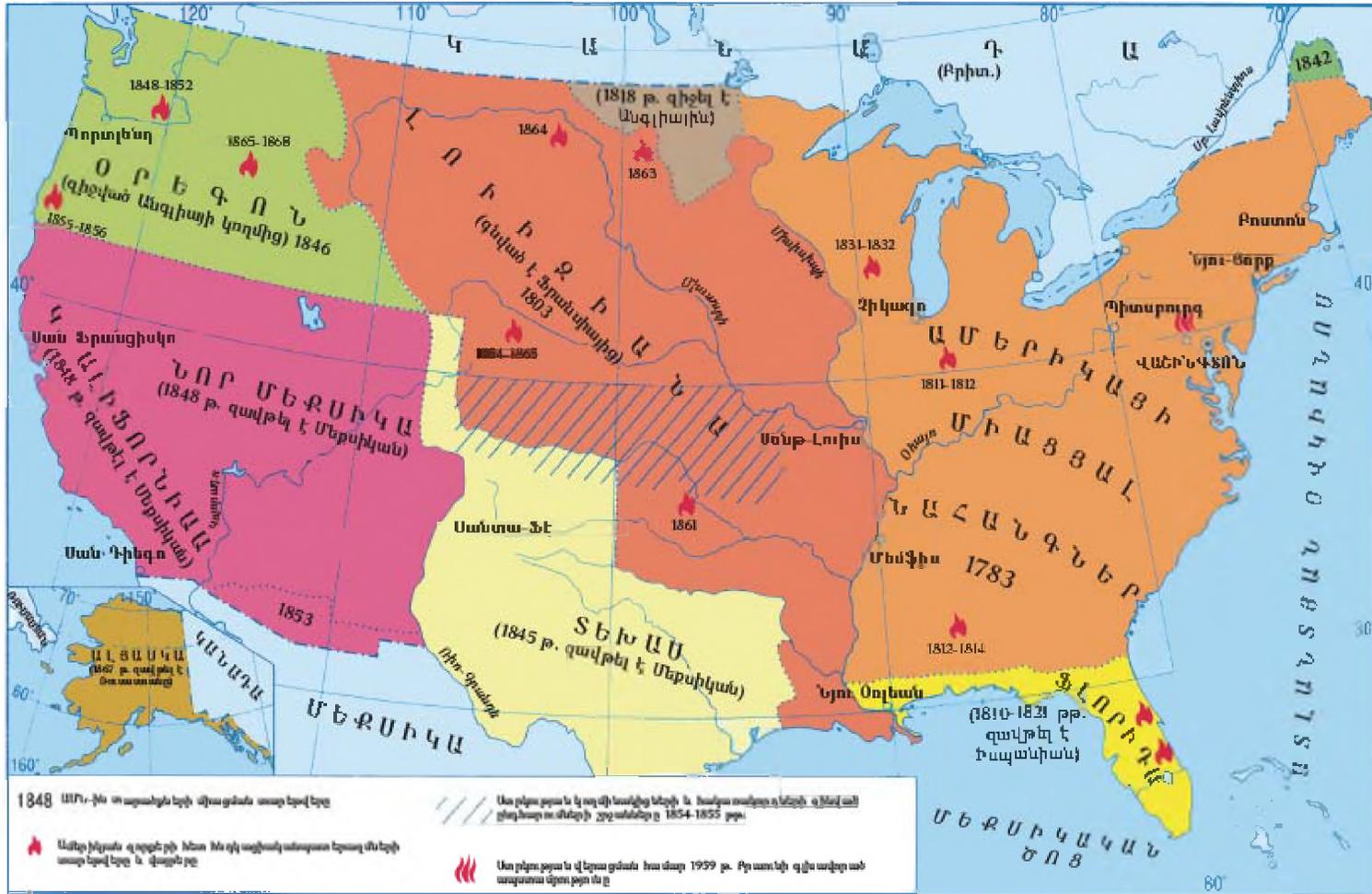
Երբ 1860 թ. ընտրություններում ԱՄՆ նախագահ ընտրված ստրկության համոզված հակառակորդ Աբրահամ Լինկոլնը (1861-1865)՝ պայքար ծավալել ստրկության վերացման համար:

Հարավային նահանգները խռովություն բարձրացրին և հայտարարեցին, որ դուրս են գալիս ԱՄՆ-ի կազմից: Հարավի նահանգները կազմեցին առանձին պետություն՝ համադաշնություն (Կոնֆեդերացիա): Բանակ կազմակերպելով՝ Կոնֆեդերացիան պատերազմ հայտարարեց ԱՄՆ-ին: Հարավային և հյուսիսային նահանգների միջև սկսվեց քաղաքացիական պատերազմ,



Աբրահամ Լինկոլն

ԱՄՆ-Ը XVII ԳԱՐԻ ՎԵՐՔԻՆ ԵՎ XIX ԳԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՍԻՆ



որը ընթացավ 1861-1865 թթ.: Ռազմական գործողությունները ծավալվեցին ԱՄՆ-ի ողջ տարածքում:



Գրվագ ԱՄՆ քաղաքացիական պատերազմից

Նախագահ Ա. Լինկոլնի կառավարությունը մի քանի կարևոր քաղաքական որոշում ընդունեց, որոնք բեկում մտցրին պատերազմի ընթացքի մեջ: 1862 թ. օրենք ընդունվեց, որով յուրաքանչյուր չափահաս քաղաքացի իրավունք էր ստանում նոր յուրացվող տարածքներում պետությունից անվճար սեփական հողաբաժին ստանալ: 1863 թ. հունվարի 1-ից ստրկությունը ԱՄՆ-ում հայտարարվեց վերացված, բոլոր ստրուկները ստացան ազատություն:

Տասնյակ հազարավոր կամավորներ համալրեցին ԱՄՆ-ի բանակի շարքերը: Պատերազմում բեկում սկսվեց հոգուտ ԱՄՆ-ի: 1865 թ. ապրիլին քաղաքացիական պատերազմն ավարտվեց հյուսիսի հաղթանակով: Կոնֆեդերացիան ցրվեց, ԱՄՆ-ի միասնությունը վերականգնվեց:

Պատերազմի ավարտին նվիրված տոնակատարությունների ժամանակ նախագահ Ա. Լինկոլնը սպանվեց: Նրա անունը և գործերը մնացին ամերիկացիների հիշողության մեջ՝ որպես ազատության և ժողովրդավարության նվիրյալի:

ՀԱՐԱՎԻ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՅՈՒՄԸ

Քաղաքացիական պատերազմի ավարտից հետո ԱՄՆ-ում կատարվեցին արմատական վերափոխումներ:

ԱՄՆ Սահմանադրության մեջ կատարվեցին 13-րդ և 14-րդ փոփոխությունները, որոնցով արգելվում էին ստրկությունը և հարկադիր աշխատանքի բոլոր ձևերը ԱՄՆ-ում: Նախկին նեգր ստրուկները ճանաչվեցին ԱՄՆ-ի քաղաքացիներ և իրավունքներով հավասարեցվեցին սպիտակամորթ բնակչությանը: Նրանք կարող էին ընտրել և ընտրվել պետական պաշտոններում:



Ուլիս Գրանտ (ԱՄՆ-ի նախագահ. 1869-1877)

ԵՐԿՐՈՐԿ ԿԱՅՄՐՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿՈՒՄԸ ՖՐԱՆՍԻԱՅՈՒՄ



Նապոլեոն III-ի անձնապորտը լինելը

XIX դարի 60-ական թվականներից սկսած՝ Նապոլեոն III-ը կառավարությունը ձգնաժամից դուրս գալու համար մեջ էր: Իր սասանվող իշխանությունը պահպանելու և հեղինակությունը բարձրացնելու համար կայսրը և արքունիքը ձգտում էին պատերազմ սկսեց: Պրուսիայի դեմ մի հաղթական պատերազմ վարել:

1870 թ. սեպտեմբերի 2-ին Սեդանի մոտ Նապոլեոն III-ը իր բանակով շրջապատվեց և անձնատուր եղավ թշնամուն: Դրանով վճռվեց II կայսրության (1852-1870թթ.) ճակատագիրը:

Ժողովրդի պահանջով Ազգային ժողովը Նապոլեոն III-ին հայտարարեց գահընկեց և կազմեց Ժամանակավոր կառավարություն:

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԸ ՖՐԱՆՍԻԱՅՈՒՄ

Կառավարության փոփոխությունը Ֆրանսիայում չկասեցրեց պատերազմը:

1870 թ. սեպտեմբերի 19-ին պրուսական զորքերը պաշարեցին Փարիզը: Փարիզի պաշտպանության համար քաղաքացիներից կազմավորվեցին Ազգային գվարդիայի ջոկատներ: Պաշարված Փարիզում



Իրադարձությունները Փարիզում, 1870 թ.

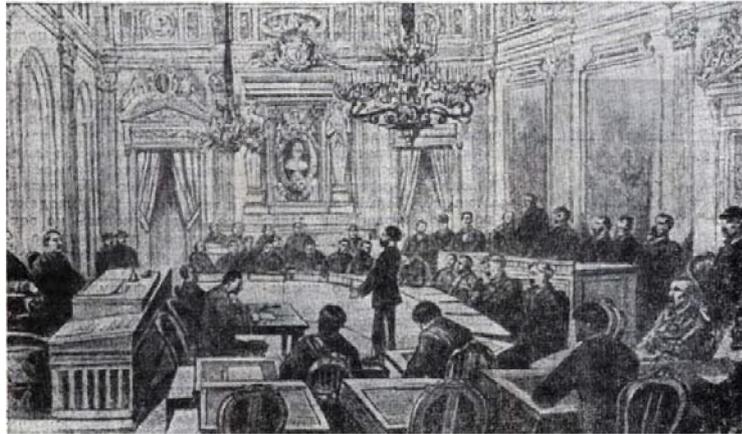
սով սկսվեց: 1871 թ. փետրվարին Ժամանակավոր կառավարությունը զինադադար կնքեց և հաշտության բանակցություններ սկսեց Պրուսիայի հետ:

Ժամանակավոր կառավարության նկատմամբ ժողովրդի անվստահությունն էլ ավելի խորացավ:

ՓԱՐԻԶԻ ԿՈՄՈՒՆԱՆ

1871 թ. մարտի 18-ին Փարիզում ժամանակավոր կառավարության ղեկն ապստամբություն սկսվեց: Կառավարությունը փախավ Վերսալ, իշխանությունը Փարիզում անցավ Ազգային գվարդիայի ձեռքը: Փարիզում հաստատված նոր իշխանությունը անվանվեց Կոմունա՝ ցանկանալով ընդգծել, որ այն արտահայտում է բնակչության բոլոր խավերի շահերը:

Փարիզի Կոմունան որոշել էր երկրում հաստատել սոցիալիստական կարգ՝ վերացնել շահագործումը, դասային արտոնությունները, հաստատել սոցիալական արդարություն: Եկեղեցին հայտարարվեց պետությունից անջատված, մտցվեց անվճար տարրական կրթություն:



Փարիզի Կոմունայի նիստը

Փարիզի Կոմունան գոյություն ունեցավ ընդամենը 72 օր: Ժամանակավոր կառավարության գորքերը ներխուժեցին Փարիզ և պարտության մատնեցին կոմունայի ուժերին: Ողջ մնացած կոմունարները գնդակահարվեցին: Արդարացի հասարակարգ ստեղծելու փորձը ձախողվեց:

1871 թ. ամռանը նորընտիր Ազգային ժողովը Ֆրանսիան հռչակեց հանրապետություն: Սա Ֆրանսիայի պատմության մեջ III հանրապետությունն էր, որը գոյատևեց մինչև 1940 թ.:

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԸ XIX ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԻՆ XX ԴԱՐԻ ՍԿԶԵԻՆ

1861թ. ճորտատիրական իրավունքի վերացումից հետո, Ռուսաստանում սկսեցին զարգանալ կապիտալիստական հարաբերությունները, որի արդյունքում ձևավորվեցին բուրժուազիան և մեծաթիվ բանվոր դասակարգը:

1905-1907 ԹԹ. ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՊԼՏՃԱՌՆԵՐՆ ՈՒ ՄԿԻԶՔԸ



Արյունոտ կիրակի

մասին խնդրագիր ներկայացնել ցարին: Չմեռային պալատի ճանապարհին ցույցը գնդակոծվեց: «Արյունոտ կիրակի» դեպքերով սկսվեց 1905-1907թթ. ռուսական հեղափոխությունը, որի ալիքը տարածվեց ամբողջ Ռուսական կայսրությունում:

1905թ. հոկտեմբեր - դեկտեմբեր ամիսների ընթացքում տեղի ունեցան հեղափոխության ամենակարևոր իրադարձությունները: Հոկտեմբերին սկսվեց համառուսաստանյան քաղաքական գործադուլը, որին մասնակցում էր երկու միլիոն մարդ: Հոկտեմբերի 17-ին հրապարակվեց ցարական մանիֆեստը, որով Նիկոլայ II-ը խոստանում էր հրավիրել Պետական դումա (օրենսդիր մարմին) և շնորհում էր

ժ ո ղ ո վ ը ղ ա վ ա ր ա կ ա ն ազատություններ:

1906թ. ընտրվեց առաջին Պետական դուման: Բուրժուազիան և մտավորականության մեծ մասը բավարարված լինելով ձեռք բերածով՝ հեռացան հեղափոխությունից: Գործադուլները և ելույթները աստիճանաբար նվազեցին և հեղափոխությունը ի



Առաջին Պետական դուման

վերջո պարտություն կրեց:

1905 – 1907 թթ. հեղափոխության արդյունքում Ռուսական կայսրությունը վերածվեց սահմանադրական միապետության:

Որոշ չափով բարձացավ բանվորների և գյուղացիների դրությունը բարելավվեց, ավելացավ նրանց աշխատավարձը, կրճատվեց աշխատանքային օրը: Վարչապետ Պյոտր Ստոլիպինը Ռուսաստանում սկսեց անցկացնել ագրարային բարեփոխումներ:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ո՞րն էր ԱՄՆ-ում սկսված քաղաքացիական պատերազմի պատճառը:
2. Ի՞նչ ելք ունեցավ ԱՄՆ քաղաքացիական պատերազմը: Որո՞նք են այդ պատերազմի արդյունքները:
3. Ինչպե՞ս էր արտահայտվում ձգնաժամը Ֆրանսիայում:
4. Ի՞նչ հետևանքներ ունեցավ Ֆրանս-պրուսական պատերազմը:
5. Ինչպիսի՞ պետություն էր Փարիզի կոմունան:
6. Որո՞նք էին ռուսական առաջին հեղափոխության պատճառները:
7. Ինչպե՞ս ավարտվեց 1905-1907թթ. հեղափոխությունը: Ի՞նչ արդյունք ունեցավ:
8. Քննարկեք ձեր դասընկերների հետ. Փարիզի Կոմունան ըմբոստություն էր, թե՛ հերոսություն:
9. Կազմեք ժամանակագրական աղյուսակը:

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Կու-կլուկս-կլան

Չսահմանափակվելով նեգրերի իրավունքների սահմանափակման «օրինականացումով», ռասիստները վաղուց ուղղակի բռնություն և բռնություն են կիրառում: Դրանում հասարակ դեր է խաղում Կու-կլուկս-կլանը, մի կազմակերպություն, որը առաջացել է 1865թ. Պյուրասկի քաղաքում (Թեննեսի նահանգ): Կու-կլուկս-կլանի նպատակն է «սանձած պահել նեգրերին», «պայքարել սպիտակ ռասայի համար, ընդդեմ նեգրերի», պայքարել նաև այն սպիտակների դեմ, որոնք պաշտպանում են նեգրերին: Ունենալով խոշոր կապեր և նյութական միջոցներ, երաշխավորելով մարդասպաններին լիակատար անպարտություն՝ Կու-կլուկս-կլանը բռնաբար էր ենթարկում նեգրերին և նրանց բոլոր պաշտպանողներին: Միայն 1882թ. Կու-կլուկս-կլանականները Լինչի դատապարտում են ենթարկեցին 235 նեգրերի: Իր առաջացման պահից Կու-կլուկս-կլանը դարձավ բռնաբարության փոխարինողը, որը հիմնականում

«մասնագիտացավ» բոլոր առաջադեմ գործիչներին, առաջին հերթին բանվոր դասակարգի ներկայացուցիչներին, բռնության միջոցով վերացնելու ուղղությամբ:

**Փարիզի կոմունան
Կոմունարների հերոսությունը
(Կոմունար ժան Ալեմանի հիշողություններից)**

Ինձ հայրնեցին, որ վերապլցիներն առաջ են շարժվում Ում փողոցով: Ես ներսվեցի այնպեղ չորս թե հինգ վերերանների հեպ, որոնք պարրասպ էին մարտնչելու մինչև վերջ: Այս ծեր ակտիվիստների մեջ էր մի գրաշար՝ քաղաքացի Ֆորթ, որը փպարաններում լավ հայրնի էր Նավե մականունով: Ֆորթ արդեն փեսեղ էր պրոլետարիատի բավականաչափ պարտությունները և այլևս չէր ուզում այն փեսանել: Նա մարտնչեղ էր Բարբեսի հեպ միասին, մարտնչեղ էր 1848թ. հունիսին, 1852թ. դեկտեմբերին և որոշեց, որ իր ժամը հնչեղ է:

Վերապլցիները դրեղ էին երկու հրանոթ և դիմահար կրակում էին բարիկադների վա: Սենք աշխատում էինք նշան բռնեղ հրեպանային սպասակազմին: Կրակելով՝ Ֆորն ինձ ասաց, որ ինքը հեռու չի գնա...

– Եթե դու փրկվես մահից, երիտասարդ բարեկամ, չմոռանաս ասեղ ընկերներիդ, որոնք կխոսեն քեզ հեպ Նավեի մասին, որ նա մեռավ, կրակելով, որպես հին հեղափոխական:

Նա խտում էր ժպտալով, այդ բարի հին բանվորը:

Էլի մի քանի հրացանային կրակոցներ, իսկ հեպո ոնց որ երկաթի մրրիկ փեղաց բարիկադի վրա: Կիսակորացած, ես աշխատում էի աչքերով փնտրեղ իմ խեղճ բարեկամին. Նրա մարմինը կորսվեղ էր արկից, գլխի երեք քառորդը պոկվեղ: Քաջարի ու անբասիր ընկերը, հին բարիկադային մարտիկը, հերոս–պրոլետարը գոհվեց:

Վրեժ լուծենք ձերունու համար, – գոռում էին կենդանի մնացածները: Եվ մարտը վերսկավեց նոր ուժով:

§ 20–21. ԱԶԳԱՅԻՆ ՆՈՐ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՌԱՋԱՅՈՒՄԸ ԵՎՐՈՊԱՅՈՒՄ

ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ՄԻԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԻ ՍԿԻԶԲԸ

XIX դարի երկրորդ կեսին եվրոպական երկրներում բուռն կերպով զարգանում էին կապիտալիստական հարաբերությունները, ձևավորվում էր ազգային բուրժուազիան: Գերմանիայում այս գործընթացները դանդաղում էին երկրի քաղաքական մասնատվածության պատճառով:

Գերմանիան մասնատված էր ավելի քան երկու տասնյակ մեծ ու փոքր պետությունների, որոնց միջև պահպանվում էին մաքսային սահմաններ, չափի, կշռի և դրամական տարբեր միավորները: Կապիտալիստական հարաբերությունների զարգացումը և ապրանքային արտադրության աճը, Գերմանիայի միավորումը դարձնում էին հրամայական անհրաժեշտություն:

Պրուսիան ավելի վճռական դեր ստանձնեց Գերմանիայի միավորման հարցում, երբ 1861 թ. Պրուսիայում գահ բարձրացավ Վիլհելմ I-ը: Պրուսիայի կանցլեր՝ վարչապետ նշանակվեց խոշոր քաղաքական գործիչ և հմուտ դիվանագետ Օտտո ֆոն Բիսմարկը (1815–1898թթ.): Հանդես գալով պրուսական պառլամենտում՝ Բիսմարկը հայտարարեց. «Դարաշրջանի մեծ հարցերը վճռվում են ոչ թե ճառերով և մեծամասնության քվեարկությամբ, այլ երկաթով ու արյամբ»:



Վիլհելմ I



Օտտո ֆոն Բիսմարկ

ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԱՎԱՏՐԻԱՅԻ ԳԵՄ

Գերմանական տարածքների միավորման ճանապարհին 1866 թ. Պրուսիան բախվեց Ավստրիայի հետ: Սաղովա գյուղի մոտ ավստրիական բանակը ծանր պարտություն կրեց: Ավստրիան ստիպված էր հաշտություն խնդրել:

Հաշտության պայմանագիրն ստորագրվեց 1866 թ. օգոստոսի 23-ին,



Սադովայի ճակատամարտը

Պրահայում, ըստ որի Ավստրիան դուրս էր գալիս Գերմանական միությունից: Դրա փոխարեն ստեղծվեց 22 պետություններից բաղկացած Հյուսիս-գերմանական միությունը՝ Պրուսիայի գլխավորությամբ: Այդ նորաստեղծ միությունն անվանեցին «հսկայի միություն գաճաճների հետ»: Միության գլուխ կանգնած էր պրուսական թագավորը:

ՖՐԱՆՍ-ՊՐՈՒՍԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Սկսած 1866 թ. Ֆրանսիայի և Պրուսիայի հարաբերությունները արագորեն սկսեցին վատանալ: Նապոլեոն III-ը Բիսմարկից պահանջում էր Ֆրանսիային հանձնել Լյուքսեմբուրգը և գերմանական այլ տարածքներ՝ ի վարձատրություն ավստրո-պրուսական պատերազմում իր պահպանած չեզոքության: 1870 թ. ամռանը Ֆրանսիան պատերազմ հայտարարեց Պրուսիային:

Պատերազմը Ֆրանսիայի համար անհաջող ընթացք ունեցավ:

Պրուսական զորքերը Սեդանի մոտ շրջապատելով Նապոլեոն III-ի բանակը:

Պրուսական զորքերը, նոր հաղթանակներ տանելով, պաշարեցին Փարիզը: Ֆրանսիայի Ժամանակավոր կառավարությունն ստիպված էր կնքել զինադադար և Պրուսիայի հետ հաշտության բանակցություններ սկսել:



Իրվագ ֆրանս-պրուսական պատերազմից

1871 թ. մայիսի 10-ին Մայնի Ֆրանկֆուրտում կնքվեց հաշտության պայմանագիրը, որով ավարտվեց Ֆրանս-պրուսական պատերազմը: Գերմանիային անցան Էլզասը և Լոթարինգիան: Ֆրանսիան, որպես պարտվող կողմ, պետք է վճարեր 5 միլիարդ ոսկե ֆրանկ ռազմատուգանք:

ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ՄԻՎՈՐՄԱՆ ԱՐԳՅՈՒՆՔՆԵՐԸ



Նսպոլեոն III-ը և Բիսմարկը, Սերան 1870 թ.



Գերմանական կայսրության հռչակումը Վերսալում

Դեռևս 1871թ. հունվարի 18-ին՝ զինադադարի պայմանագիր կնքելուց շատ առաջ, Վերսալի Հայելապատ դահլիճում, հանդիսավոր պայմաններում, Պրուսիայի թագավոր Վիլհելմ I-ը հռչակվեց Գերմանիայի կայսր: Գերմանիայի միավորումն ավարտվեց: Եվրոպայի կենտրոնում ստեղծվեց ընդարձակ և հզոր Գերմանական կայսրությունը: Նորաստեղծ կայսրությունը 22 ինքնավար պետությունների համադաշնություն էր: Ընդունվեց Սահմանադրություն:

Միավորումից հետո տնտեսական զարգացմամբ Գերմանիան սկսեց առաջանցնել հարևան երկրներից: Առաջին աշխարհամարտի նախօրեին Գերմանիան

արդյունաբերական արտադրանքի ծավալով զիջում էր միայն ԱՄՆ-ին: Կայսր Վիլհելմ II-ը (1881-1914թթ.) հայտարարում էր. «Աշխարհում այսուհետև ոչ մի խոշոր հարց չի կարող վճռվել առանց Գերմանիայի և գերմանական կայսեր համաձայնության»:

ԻՏԱԼԻԱՅԻ ՄԻՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՔՆԹԱՅԸ

XIX դարի 50-60-ական թվականներին Իտալիայի միավորման համար բարենպաստ իրավիճակ ստեղծվեց: Երկրի միավորման գործընթացը գլխավորեց իտալական պետություններից առավել զարգացածը՝ Սարդինական թագավորությունը:

1859 թ. սկսվեց Սարդինական թագավորության և Ֆրանսիայի պատերազմն ընդդեմ Ավստրիայի: Դաշնակից բանակները վճռական հաղթանակ տարան ավստրիացիների դեմ: Իտալիայի հյուսիսում

ռազմական գործողություններին իր կամավորներով մասնակցեց փառաբանված ժողովրդական հերոս Զուգեպե Գարիբալդին:



Միցիլիայի ազադագրումը Գարիբալդիի գլխավորած ապստամբների կողմից

1860թ. Միցիլիայում բռնկվեց ապստամբություն: Զ. Գարիբալդիի կոչով նրա դրոշի տակ հավաքվեց 1000 կամավոր: Նրանք կրում էին կարմիր վերնաշապիկներ, որի համար ժողովուրդը նրանց անվանեց «կարմիր շապկավորների հագարյակ», որոնք միանալով

ապստամբների հետ, կղզում տապալեցին Բուրբոնների իշխանությունը: Ապա անցան Հարավային Իտալիա և գրավեցին Բուրբոնների մայրաքաղաք Նեապոլը: Նեապոլում անցկացվեց հանրաքվե, որի արդյունքում Նեապոլիտանական թագավորության բնակչությունը թագավոր ձանաչեց Վիկտոր-Էմանուիլ II-ին: Հարավային Իտալիան, այսպիսով, միացվեց Սարդինական թագավորությանը:

ԻՏԱԼԻԱՅԻ ՄԻԱՎՈՐՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

1861 թ. հռչակվեց Իտալիայի թագավորության ստեղծումը, սակայն երկրի միավորումը դեռևս անավարտ էր : Ավստրիական լծի տակ էր Վենետիկը, իսկ Հռոմում և Պապական մարզում ֆրանսիական զորքերի օգնությամբ պահպանվում էր պապի իշխանությունը:



Վիկտոր Էմանուիլ II

1870 թ., երբ Ֆրանս-պրուսական պատերազմում պարտություն կրած Նապոլեոն III-ը գահընկեց արվեց, Վիկտոր Էմանուել II-ի զորքերը գրավեցին Հռոմը: Պապի աշխարհիկ իշխանությունը տապալվեց, Պապական մարզը վերացվեց: 1871 թ. Հռոմը հռչակվեց Իտալիայի մայրաքաղաք: Իտալիայի միավորումն ավարտվեց:

Այսպիսով՝ իտալական ազգը միասնական պետություն ստեղծելուց հետո, շուրջ կես դարի ընթացքում, զգալի նվաճումների հասավ տնտեսական և քաղաքական բնագավառներում: Իտալիան ամրապնդեց իր առաջատար տեղը եվրոպական երկրների շարքում:

ԲԱԿԱՆՅԱՆ ԺՈՂՈՎՈՐԳՆԵՐԻ ԱՆԿԱՌՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ

XIX դարի սկզբին Օսմանյան կայսրության թուլացմանը զուգընթաց ուժեղացավ նրա տիրապետության տակ գտնվող բալկանյան ժողովուրդների ազատագրական պայքարը, որի արդյունքում 1830 թ. Հունաստանը հռչակվեց անկախ թագավորություն:

Դեռ 1812 թ. սուլթանն ստիպված էր ինքնավարություն շնորհել Սերբիային, իսկ 1830 թ. այն ձանաչել Օսմանյան կայսրությունից կախյալ իշխանություն՝ սեփական կառավարությամբ: 1838 թ. Սերբիայում ընդունվեց Սահմանադրություն, երկրում անցկացվեցին բուրժուական բարեփոխումներ, արագացավ տնտեսական զարգացումը: Սերբիան իր վերջնական անկախությունը նվաճեց միայն 1878թ.:

1858 թ. Օսմանյան կայսրության կախյալ իշխանություններ Մոլդավիան և Վալախիան միավորվեցին: Այս նոր ինքնավար իշխանությունը անվանվեց Ռումինիա: Եվրոպական տերությունները 1861 թ. Ռումինիան ձանաչեցին ինքնավար թագավորություն՝ օսմանյան Թուրքիայի կազմում:

Օսմանյան տիրապետությունն առավել երկար պահպանվեց Բուլղարիայում: Սուլթանական կառավարությունը դաժանորեն ճնշում էր բուլղարների ազատագրական ապստամբությունները: Իր ազատագրության հույսը բուլղար ժողովուրդը կապում էր Ռուսաստանի օգնության հետ:

Բալկանյան ժողովուրդները լիակատար անկա-



Բուլղարիայի թագավորության հռչակումը



Բալկանյան ժողովուրդների պայքարը օսմանյան զորքերի դեմ

խությունն ձեռք բերեցին XIX դ. վերջին՝ Ռուսաստանից՝ Թուրքիայի կրած պարտության հետևանքով:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Վիլիելմ I-ը ո՞ւմ նշանակեց Պրուսիայի կանցլեր:
2. Երբ և որտե՞ղ հաշտության պայմանագիր կնքվեց Պրուսիայի և Ավստրիայի միջև:
3. Ի՞նչ է նախատեսվում Սայնի Ֆրանկֆուրտում կնքված ֆրանս-գերմանական պայմանագրով:
4. Երբ և որտե՞ղ է Վիլիելմ I-ը հռչակվել Գերմանիայի կայսր:
5. Ովքե՞ր էին գլխավորում Իտալիայի միավորման համար պայքարը: Ի՞նչ գիտեք նրանց մասին:
6. Երբ է հռչակվել Իտալիայի թագավորությունը:
7. Բալկանյան թերակղզու ո՞ր երկրներին հաջողվեց վերականգնել իրենց անկախությունը:
8. Դասարանում փորձեք քննարկել. կարո՞ղ են, արդյոք, Բիսմարկի հանրահայտ խոսքերը արդիական լինել այսօր:
9. Լրացնել աղյուսակը.

Պեպոթյունը	Միավորման արդյունքները
Գերմանիա	
Իտալիա	

ԼՐԱՅՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՎԹԵՐ

Վիլիելմ II

Ժամանակակիցները գտնում էին, որ Վիլիելմ II-ը սիրում էր անպագորգոռ արքայահայրություններ և հրապուրիչ կեցվածք ընդունել՝ ուշադրություն գրավելու համար: Պաշարականները նրա մասին ասում էին, որ նա պատրաստ է «լինել թագավոր՝ գահի համար, փեսա՝ հարսանիքին և հանգուցյալ՝ թաղման համար»: Բացի այդ, նա պաշտում էր խորրուրդներ փակն ու բոլորին դաստիարակելը: Նա ինքն իրեն նշանակեց Ֆելդմարշալ, ռազմական կաբինետի անդամներին կոչում էր «ծեր ավանակներ», սպառնում էր ցրել ռայխսպագն ու, նույնիսկ, իր արամնացավն անվանում «մեծագույն»: 17 փարվա մեջ 577 հրապարակային ելույթ ունեցավ, որոշ դեպքերում օրական 12 հանդերձանք փոխեց: Նա մի վրանգավոր կարգախոս ուներ. «Ինչպես

ուզում եմ, այնպես էլ հրամայում եմ»: «Մեծ անասնկալների փիրակալ», – այդպես էին խոսում նրա մասին ժամանակակիցները:

Գարիբալդին կրոնի և հոգևորականության մասին

Գարիբալդին, որն իր ամբողջ կյանքը փվեց ժողովրդի ազատագրության գործին, հասկանում էր, որ կաթոլիկ կրոնի համաշխարհային կենտրոն հանդիսացող Բփալիայում առանձնապես անհրաժեշտ է պայքարել եկեղեցու դեմ, որը շահագործում է իրավա-կան ժողովրդին և երկար ժամանակ պաշտպանում օտարերկրյա կեղեքիչներին:

– Այն ամենը, ինչ ես գրել եմ, ես հարկապես պայքարել եմ հոգևորականության դեմ, քանի որ նրա մեջ ես միշտ փեսել եմ ամեն փեսակի բռնակալություն, ամեն փեսակի արարներ, ամեն փեսակի դժբախտություններ: Քահանան սրի մարմնացումն է, բայց սրախոսից հետո չէ գողը, գողից հետո չէ մարդասպանը, և ես կարող էի հոգևորականության մեջ գտնել նաև նման այլ հարկություններ: Շատերը, այդ թվում և ես, ենթադրում են, որ կրթության աճի շնորհիվ մարդկությունը կազատագրվի հոգևորականության խոցից: Բայց այն արտոնյալները, ովքեր կառավարում են աշխարհը, մի՞թե կրթված չեն: Այնուամենայնիվ, նրանք աշխարհը թողնում են կեղեքման մեջ... Լինելով գահերի հենարանը՝ նա (կաթոլիկ եկեղեցին) բարգավաճում է այնպեղ, որ իշխում է բռնապետությունը, որն իրեն է ենթարկում ստրուկների սոված ամբոխները:

§ 22. ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ԲԱԶՄԱԶԳ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

ԲԱԶՄԱԶԳ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Նոր ժամանակների պատմության գլխավոր երևույթներից մեկը ազգային, ժողովրդավարական պետությունների ստեղծումն է ու դրանց հզորացումը: Սակայն բոլոր ազգերին չէ, որ վիճակված էր հասնել ինքնիշխանության: Ժողովրդի ինքնիշխանությունը նրա իրավունքն է ինքնուրույն որոշել ու կերտել իր ճակատագիրը:

Եվրոպան դարձավ այն աշխարհամասը, որտեղ ապրող ազգերի մի մասը (անգլիացիներ, ֆրանսիացիներ, հոլանդացիներ, գերմանացիներ և ուրիշներ) կարողացավ հզորանալ, մինչդեռ

Ասիայի և հատկապես Աֆրիկայի ժողովուրդները շարունակում էին ապրել հին՝ դարերով հաստատված կյանքով: Արագ հզորացումը եվրոպացիներին հնարավորություն տվեց յուրացնել հսկայական տարածաշրջաններ, իրենց ենթարկելով տասնյակ ազգերի, կործանել բազմաթիվ պետություններ, թուլացնել դարավոր կայսրություններ:

Բազմազգ Կայսրություններում, որոնք իրենցից ներկայացնում էին բռնի միավորված բազմազգ պետությունների ամբողջություն, արդեն XVIII-XIX դարերում գնալով ուժեղանում էր պետական ինքնուրույնության, ազգային անկախության համար պայքարը:

Բացարձակ միապետությունների փոխարեն աստիճանաբար ձևավորվում էին երկմիասնական պետություններ: Եթե բացարձակ միապետությունում չկար Սահմանադրություն և խորհրդարան, իշխանությունների բաժանում, ամբողջ իշխանությունը կենտրոնացված էր միապետի ձեռքում, ապա երկմիասնական իշխանությունը բաժանվում էր միապետի կողմից նշանակվող կառավարության և օրենսդիր խորհրդարանի միջև: Կառավարությունը կազմվում էր միապետի կողմից և պատասխանատու էր միայն նրա առջև:



*Ռուսական զորքերի արշավանքը
հունգարների դեմ*

Եվրոպայում բազմազգ պետության բնորոշ էին Ավստրո-հունգարական երկմիասնական տերությունը, Ռուսական տերությունը:

ԱՎՍՏՐՈ-ՀՈՒՆԳԱՐԱԿԱՆ ԵՐԿՄԻԱՍՆԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԱՅՈՒՄԸ



Ֆրանց Յոզեֆ

Ավստրիան բազմազգ պետություն էր: XIX դարի 30-40-ական թ. նրա սահմանները տարածվում էին Ռուսաստանից մինչև Բալկաններ, իր մեջ ներառելով տարբեր ազգերից բաղկացած 50 մլն-անոց բնակչություն: Նրա կազմի մեջ էին մտնում Ավստրիան, Հունգարիան, Չեխիան, Սլովակիան, Սլովենիան, Խորվաթիան, ինչպես նաև տարածքներ ժամանակակից Ռումինիայից, Լեհաստանից, Իտալիայից և Ուկրաինայից:

Այդ երկրամասերում գնալով ուժեղանում էին պետական ինքնուրույնության, ազգային անկախության ձգտումները:

Ավստրիական կայսր Ֆրանց Յոսեֆը (1830-1916) ստիպված էր զիջումների գնալ՝ կայսրության ամբողջականությունը պահպանելու համար: 1867 թ. ստորագրվեց ավստրո-հունգարական համաձայնագիր, որով Հարսուրդների կայսրությունը վերածվեց երկմիասնական միապետության՝ բաղկացած ներքին հարցերում իրարից անկախ երկու պետություններից՝ Ավստրիայից և Հունգարիայից:

Հունգարիայում վերահաստատվեց դեռևս 1848թ. ընդունված Սահմանադրությունը, հսկ Ավստրիայում ստեղծվեց նորը: Ընդհանուր



Ֆրանց Յոզեֆի թագադրվելը որպես Հունգարիայի թագավոր

էին դրոշը, բանակն ու ֆինանսական համակարգը: Ավստրիայի և Հունգարիայի միջև չկար մաքսային սահման, սակայն յուրաքանչյուրն ուներ իր խորհրդարանն ու կառավարությունը: Հունգարիայի կազմում ի ն ք ն ա վ ա ր ո յ յ ո լ ն ստացավ Խորվաթիան:

Ա վ ս տ ր ո -

հունգարական կայսրության ստեղծումը նպաստեց տնտեսական զարգացման արագ աճին, որը նկատելի էր արդեն 80-ական թվականների վերջին, իսկ 20-րդ դարի սկզբին կայսրությունում արդեն արագ տեմպերով զարգանում էր մոնոպոլիստական կապիտալիզմը: Արդյունաբերության հիմնական ճյուղերը՝ մեքենաշինությունը, քիմիականը, պատկանում էին «Կրուպա», «Միմենս» և այլ գերմանական ընկերությունների:



Նիկոլայ I

Հին ազնվականության և նոր բուրժուազիայի հետ դաշինքը դարձել էր կայսրությունում իշխող ուժ:

Երկմիասնական տերության ստեղծումը ոչ միայն չվերացրեց կայսրության ներսում ծագած անջատողական ձգտումները այլև ավելացրեց նորերը: Որքան Ֆ. Յոզեֆը ավելացնում էր առանձին երկրամասերի ինքնավարությունը, այնքան ավելի ակտիվանում էին տերությունից դուրս գալու ձգտումները: Կայսերական արքունիքը կարծում էր, որ միայն հաղթական պատերազմները կարող են կասեցնել տերության տրոհումն ու կործանումը:

ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

XIX դ. Ռուսական պետության արտաքին քաղաքականությունը, որի գլխավոր նպատակը նոր տարածքների նվաճումն էր և իր ազդեցության տարածումը: Այն ընթանում էր մի քանի ուղղություններով՝ Բալկաններ և Սև ծովի ավազան, Կովկաս և նրանից դեպի հարավ, Միջին Ասիա և Հեռավոր Արևելք: Իր քաղաքականությունն իրագործելու համար նա, ժամանակ առ ժամանակ, պատերազմում էր իր բոլոր հարևանների դեմ:

Հաղթելով Իրանին և Թուրքիային Ռուսաստանը իր կայսրությունը միացրեց Արևելյան Հայաստանին և որոշ տարածքներ Արևմտյան Հայաստանից: Մեծ դժվարությամբ



Թուրքմենչայի պայմանագրի կնքումը



Դրվագ 1877-78 թթ. ռուս-թուրքական պայերագմից

Ռ ու ս ա ս տ ա ն ի ն
հաջողվեց նվաճել
Հյուսիսային Կովկասը:

XIX դ. 50-60-ական
թթ. ռուսները, կանխելով
անգլիացիների առաջ-
խաղացումը, նվաճեցին
Միջին Ասիայի ընդարձակ
տ ա փ ա ս տ ա ն ն եր ը :
Ռուսաստանի սահմանը
հասավ մինչև Տյան Շան
և Աֆղանստան:

Հսկայական նվաճումների շնորհիվ Ռուսական կայսրության կազմում հայտնվեցին գարգացման տարբեր մակարդակներում գտնվող ժողովուրդներ:

XIX դ. երկրորդ կեսին նաև հետագա տասնամյակներում Ռուսաստանի ծավալապաշտական քաղաքականությունը շարունակվում էր: 1877-1878թթ. Օսմանյան կայսրության դեմ մղած պատերազմի արդյունքում Ռուսաստանը ստացավ Հարավային Բեսարաբիան, Բաթումը, Կարսի մարզը: Առաջացավ նորանկախ պետություն Բուլղարիան, հաստատվեցին Չեռնոգորիայի, Սերբիայի, Ռումինիայի անկախությունները:

Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության գլխավոր արդյունքներից մեկը 1891-1893թթ. ֆրանս-ռուսական դաշինքի կնքումն էր, որն ուղղված էր Գերմանիայի և նրա դաշնակիցների դեմ: Պատրաստվելով



Դրվագ 1904-05 թթ. ռուս-ճապոնական պայերագմից

պ ա տ եր ա գ մ ի '
Ռ ու ս ա ս տ ա ն ը
շ ա ր ու ն ա կ ու մ
էր ընդլայնել իր
ա գ դ ե ց ու թ յ ա ն
ուրրտները: Այդպիսի
տարածաշրջան էր
Հեռավոր Արևելքը,
որտեղ մեծ ազգերը
ձգտում էին միմյանց
միջև բաժանել թույլ
Չինաստանը: Հզորացած
Ճապոնիան ձգտում էր

արգելակել Ռուսաստանի ազդեցության տարածումը: 1904–1905թթ. երկու պետությունների միջև տեղ ունեցած պատերազմն ավարտվեց Ռուսաստանի ծանր պարտությամբ: Ճապոնիային անցան Կորեան, Սախալին թերակղզու հարավային մասը:

Եվրոպայում Ռուսաստանը ձգտում էր ամրապնդել ռուսֆրանսիական դաշինքը: Այսպես ձևավորվեց Անտանտը, որը կարևոր դեր խաղաց Առաջին աշխարհամարտի նախապատրաստման գործում:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Որո՞նք էին բացարձակ միապետությունների և երկմիասնական պետությունների միջև տարբերությունները:
2. Ինչո՞ւ Հարբուրգների կայսրությունը վերածվեց երկմիասնական պետության:
3. Երբ է ստեղծվել Ավստրո-հունգարական երկմիասնական պետությունը:
4. Ինչ տիտղոսներ էր կրում Ֆրանց Յոզեֆը:
5. Ինչ դրական և բացասական հետևանքներ ունեցավ Ավստրո-հունգարական երկմիասնական պետության ստեղծումը:
6. Տարածքային ի՞նչ ձեռքբերումներ ունեցավ Ռուսաստանը XIX դ. երկրորդ կեսին:
7. Ինչ կորուստներ ունեցավ Ռուսաստանը Հեռավոր Արևելքում:
8. Լրացրեք «Ավստրո Հունգարական և ռուսական բազմազգ կայսրությունները» աղյուսակը

Կայսրություն	Նմանություններ	Տարբերություններ
Ռուսաստան		
Ավստրո Հունգարիա		

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Ֆրանս-ռուսական դաշինքը (1892թ. օգոստոսի 5 (17)-ի ռազմական կոնվենցիան)

Խաղաղությունը պահպանելու համար միատեսակ ձգտումներով րոզորված՝ Ֆրանսիան և Ռուսաստանը, ունենալով միայն մեկ պաշտպանողական պատերազմի պահանջներին նախապարտաստվելու նպատակ, պատերազմ, որն առաջ կգար երկուսից մեկի դեմ Եռյակ միության զորքերի հարձակումով, համաձայնեցին հերկյալ հարցերում:

1. Եթե Ֆրանսիան հարձակման ենթարկվի Գերմանիայի կամ Գերմանիայից աջակցություն սրացող Իտալիայի կողմից, Ռուսաստանը կօգտագործի իր տրամադրության փակ գրնավող բոլոր զորքերը Գերմանիայի վրա հարձակվելու համար:

Եթե Ռուսաստանը ենթարկվի Գերմանիայի կամ Գերմանիայից աջակցություն սրացող Ավստրիայի հարձակմանը, Ֆրանսիան գործի կղնի իր տրամադրության փակ գրնավող բոլոր զորքերը Գերմանիայի վրա հարձակվելու համար:

2. Եռյակ միության կամ նրա մեջ մյուսող որևէ տերության զորքերի մոբիլիզացիայի դեպքում Ֆրանսիան և Ռուսաստանը, այդ մասին տեղեկություն սրանալով, չսպասելով նախնական որևէ համաձայնության, անհապաղ և միաժամանակ մոբիլիզացնում են իրենց բոլոր ուժերը և շարժում, որքան կարելի է, իրենց սահմանները:

§ 23–24. ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՅՄԱՆ ՓՈՐՁԵՐԸ

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՈՒՄՆԵՐԻ ՁԱԽՈՂՈՒՄԸ

Ռազմաավատատիրական Օսմանյան կայսրությունը XIX դարում հայտնվել էր քաղաքական և տնտեսական խոր ճգնաժամի մեջ, և փորձեր էին կատարվում կայսրությունում բարեփոխումների իրականացնելու ուղղությամբ: Սուլթան Աբդուլ Մեջիդի «Հաթիի հումայունը»՝ հրովարտակով, հիմք էր դրվում թանգիմաթի բարեփոխումների առաջին փուլին (1839–1856թթ.:) Սուլթանական ֆերմանը կամ հրովարտակը հռչակում էր Օսմանյան կայսրության բոլոր հպատակների՝ թե՛ մուսուլմանների և թե՛ քրիստոնյաների կյանքի, պատվի և գույքի անձեռնմխելիություն, հարկերի գանձման ու բաշխման և գինակոչի կարգավորում և այլն: Սակայն սուլթանական ֆերմանի նորամուծությունները հանդիպեցին Օսմանյան կայսրության հետադիմական ուժերի, ինչպես նաև գինվորականության մի մասի խիստ դիմադրությանը և ձախողվեցին:

Բարեփոխումների ուղղությամբ հաջորդ փուլը սահմանադրական շարժումն էր Օսմանյան կայսրությունում, որը սկսվեց 1870–ականներին և ավարտվեց 1876թ. դեկտեմբերի 23–ին Օսմանյան կայսրության առաջին Սահմանադրության ընդունումով: Սահմանադրության հեղինակը Միդհատ փաշան էր: Այդ գործում նրան մեծապես օգնել էր հայ հասարակական և քաղաքական գործիչ Գրիգոր Օտյանը: Բավականին լարված մթնոլորտում նոր իշխանության եկած Աբդուլ Համիդը հարկադրված ընդունեց Սահմանադրությունը: Բայց դա ժամանակավոր բնույթ էր կրում: Նախ սուլթանի հրամանով լսելդամահ արվեց Միդհատ փաշան, ապա նա 1878թ.



Թանգիմաթի բարեփոխումների հայտարարումը



Միդհատ փաշա

փետրվարին՝ անորոշ ժամանակով ցրեց մեջլիսը՝ ինչը նշանակում էր Սահմանադրության կանխում:

ԵՐԻՏԹՈՒՐ-ՔԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ. 1908 Թ. ՀԵՂԱՇՐՋՈՒՄԸ:



Փարիզի համաժողովում հոչակագրի ընդունումը

Հակահամիդյան պայքարի հաջորդ փուլը Երիտթուրքական շարժում էր, որ սկիզբ է առել XIX դարի վերջերին: Երիտթուրքերը միավորվեցին «Իթիհադ վեթերակի»՝ «Միասնություն և առաջադիմություն» գաղտնի կազմակերպության մեջ, որի առաջին համագումարը կայացավ 1902թ. Փարիզում: 1907թ. դեկտեմբերի 27-ին

Փարիզում գումարվեց սուլթանից դժգոհ ուժերի մի համաժողով, որին բացի երիտթուրքերից մասնակցում էին նաև մի քանի ոչ թուրքական կազմակերպություններ՝ արաբական «Հայֆեթ» ազգայնական, մակեդոնական հեղափոխական կազմակերպությունները, Հայ հեղափոխական դաշնակցությունը, հրեական «Լավարա» կոմիտեն և այլն: Համաժողովում ընդունված հոչակագրի գլխավոր պահանջներն էին Սահմանադրության վերականգնում, մեջլիսի գումարում, խոսքի, մամուլի ազատություն և ազգային մշակույթի զարգացում: Որոշվեց նաև, որ հարվածային ուժը բանակն է, որը և պետք է իրականացներ ապստամբությունը:



Արդուլ Համիդ II

Երիտթուրքական զինվորական հեղաշրջումը սկսվեց 1908թ. հուլիսի 3-ին, Մակեդոնիայում: Հուլիսի 23-ին ապստամբական կոմիտեն, սպառնալով շարժվել մայրաքաղաք Ստամբուլի վրա, սուլթանից պահանջեց վերականգնել Սահմանադրությունը: Սարսափահար սուլթան Արդուլ Համիդը կատարեց նրանց պահանջը և հուլիսի 24-ին հայտարարեց Սահմանադրության վերականգնման մասին: Այսպես հաղթանակեց երիտթուրքական հեղաշրջումը Կայսրության ժողովուրդները՝ արաբները, հայերը, հույները, ասորիները, բալկանյան ժողովուրդները խանդավառությամբ ընդունեցին կատարված

հեղաշրջումը: Նրանք հավատացած էին, որ նոր էջ է բացվում կայսրության պատմության մեջ, մանավանդ որ օգտագործվում էին 1789թ. Ֆրանսիական հեղափոխությունից վերցված «ազատություն, հավասարություն և եղբայրություն» կարգախոսները: Արդույ Համիդը դժվար էր հաշտվում իրեն պարտադրված պահանջների հետ և հարմար առիթի էր սպասում երիտթուրքերից ազատվելու համար: 1909թ. ապրիլի 27-ին, պետական հեղաշրջման անահաջող փորձից հետո, Արդույ Համիդը գահընկեց արվեց և օսմանների գահին բազմեց Մեհմեդ V Ռաշադը: Իշխանությունն անցավ երիտթուրքերի ձեռքը:

Իշխանությունը զավթած բացահայտեց երիտթուրքերը իսկական դեմքն ու էությունը: Նրանք հրաժարվեցին իրենց հռչակած կարգախոսներից և սուլթանական կառավարման գինանոցից վերցրեցին բռնությունների, հալածանքների, ջարդերի և կոտորածների քաղաքականությունը, որն այնուհուստ վերածվեց ցեղասպանության քաղաքականության: Նրանց հիմնական նպատակներից մեկը ներքին քաղաքականության բնագավառում դարձավ թուրքիզմի քաղաքականությունը՝ Օսմանյան կայսրությունը էթնիկապես զուտ թուրքական պետության վերածելու ձգտումը: Իսկ դա հնարավոր էր կամ ոչ թուրք ժողովուրդների կամավար ձուլման, կամ նրանց ֆիզիկական ոչնչացման միջոցով: Իսկ արտաքին քաղաքականության բնագավառում երիտթուրքերը որդեգրեցին պանթուրքիզմի քաղաքականությունը, որի նպատակն էր աշխարհի բոլոր թուրքալեզու ժողովուրդների համախմբումը Թուրքիայի հովանավորության ներքո, թուրքական վիթխարի, մեկ միասնական պետության ստեղծումը, որը Փոքր Ասիայից ձգվելու էր մինչև Ալթայ և Հեռավոր Արևելք:

1905–1911 ԹԹ. ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ

Իրանը արևելյան տիպի ամբողջատիրական բռնապետություն էր, որի գլուխ կանգնած էր միահեծան շահը: XIX դարի վերջին քառորդում և XX դարի սկզբներին բավականին ուժեղացել էր Անգլիայի և Ռուսաստանի ազդեցությունն Իրանում: Երբեմնի հզոր այդ երկիրը հայտնվել էր կիսաազադության վիճակում: 1905 թ. ամենուր աճում էր դժգոհությունը, որը վերածվեց հակակառավարական շարժումների: 1903–1904թթ. Իրանում սով սկսվեց, և երկրում ծայր առան սովյալների երթերը: Մոզաֆար էդ-Դին շահը պաշտոնանկ արեց մեծ վեզիր Ամիր էս-Սալթանեին: 1906թ. շարժումները նոր թափով սկսվեցին, և օգոստոսի 5-ին Մոզաֆար էդ-Դին շահի հրամանով հռչակվեց Իրանի



1905-11 թթ. հեղափոխության մասնակիցներ
(կենտրոնում Սաթար և Աղիբ խաները)

առաջին Սահմանադրությունը, ստեղծվեց խորհրդարան՝ մեջլիսը, որը ձեռնամուխ եղավ Սահմանադրության մշակմանը: 1906թ. դեկտեմբերի 30-ին շահը հաստատեց Սահմանադրությունը և Իրանը վերածվեց սահմանադրական միապետության: Սակայն հեղափոխությունը շարունակվում էր, որի ղեկավարներն էին Սաթար խանը, Բաղիբ խանը և հայազգի Եփրեմ խանը՝ 1909թ. գարնան սկզբներին



Եփրեմ խան

հեղափոխականները Գիլանից շարժվեցին Թեհրան և հուլիսին նրանք մտան Թեհրան: Այի շահը, որը փոխարինել էր մահացած հորը, գահընկեց արվեց, իշխանությունն անցավ լիբերալ կալվածատերերի ձեռքը, որոնք գինաթափեցին հեղափոխականներին: Հեղափոխության առաջնորդներ Սաթար խանը և Բաղիբ խանը պանվեցին:

Իրանում 1905-1911թթ. ծավալված իրանական հեղափոխության ճնշման գործում իրենց մասնակցությունն ունեցան Մեծ Բրիտանիան և ցարական Ռուսաստանը:

1905-1911թթ. հեղափոխությունը մեծ հետք է թողել Իրանի պատմության մեջ:

ՃԱԿՈՆԻԱՅԻ ՆՈՐԱՅՈՒՄԸ և ՀՁՈՐԱՅՈՒՄԸ

Ճապոնիայի նորացումը և նրա «բացումը», ինչպես նաև նրա հետագա արդիականացումն ու հզորացումը կապված են «Մեյձիի հեղափոխության» հետ, որն իրականացվեց 1868թ.: Ճապոներեն «Մեյձի» բառը թարգմանվում է որպես «լուսավորյալ», ինչը կապված է այն իրողության հետ, որ 1868թ. կայսր դարձած 15-ամյա Մուցուհիտոն հռչակվեց որպես Մեյձի կայսր, այսինքն «լուսավորյալ» կայսր: Մեյձիի բարեփոխումները վերջ տվեցին Ճապոնիայի մոտ 200-ամյա մեկուսացմանը, եվրոպացիների առաջ «փակ» լինելու կարգավիճակին, և նա

բացվեց արևմտյան քաղաքկարթությունների առջև:

Բարեփոխումներն ընդգրկեցին բոլոր բնագավառները: Վարչական բարեփոխման արդյունքում վերջ տրվեց իշխանների՝ սյոգունների, կառավարմանը, իշխանությունը վերադարձվեց միկադոյին: Երկրում մտցվեց ընդհանուր զինապարտություն, սամուրայները գրկվեցին փակ կաստայի արտոնություններից և նվազեց նրանց դերը երկրում: Իրականացվեցին նաև դատական բարեփոխումներ, և վերացվեցին դասերը: Շատ կարևոր էին ագրարային բարեփոխումները:

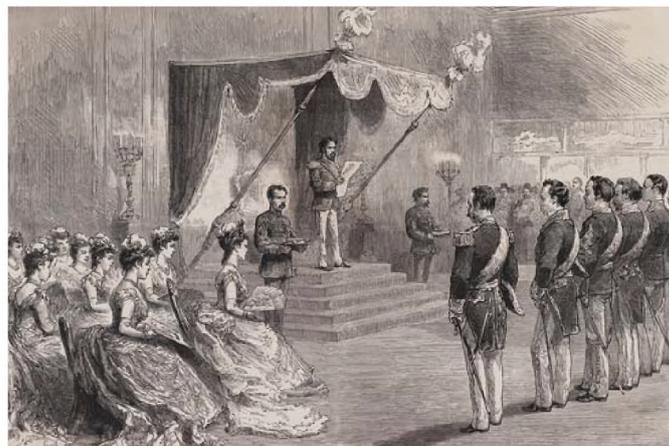


Հողը Մեյձի կայսր դարձավ մասնավոր սեփականություն, որը կարող

էր գնվել և վաճառվել: 1889թ. Ճապոնիայում, միկադոյի ղեկրետով մտցվեց Սահմանադրություն, և Ճապոնիան դարձավ սահմանադրական միապետություն, երկպալատանի խորհրդարանով:

Լայն հնարավորություններ ստեղծվեցին մասնավոր ձեռներեցության, գործարանների կառուցման և երկաթուղային ուղիների շինարարության համար, զարգացավ ֆինանսական համակարգը, և որպես ազգային արժույթ մտցվեց ենան: Ճապոնիան աստիճանաբար վերածվում էր արդյունաբերական զարգացած երկրի:

Արդիականացումից չլուսափեց ճապոնացիների ապրելաձևը: Պահպանելով իրենց ավանդական շատ սովորույթներ, Ճապոնացիները սկսեցին հագնել եվրոպական զգեստներ, մտցվեց եվրոպական տոմար, հարդարանքը նույնպես դարձավ եվրոպական և այլն:



Բարեփոխումների հրապարակումը Մեյձի կայսեր կողմից

ՉԻՆԱՍՏԱՆԻ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՈՒՄՆԵՐԻ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ

Չինաստանը, ինչպես Ճապոնիան, «փակ էր» եվրոպացիների առջև, և հարկադրված բացվեց եվրոպական երկրների ճնշման ներքո: Նա թույլ զարգացած ավանդական երկիր էր, որը ձգտում էր

արդիականացնանք արեփոխուների միջոցով: Արևմտյան զարգացած երկրները կարիք ունեն շուկաների և արդյունաբերական հումքի: Բնականաբար նրանք չէին կարող անտեսել մի այնպիսի վիթխարի երկիր, ինչպիսին Չինաստանն էր: Եվ XIX դ. կեսերից սկսվեց



Չինաստանի հանրապետության հռչակումը Սուն Յաթսենի կողմից

Անգլիայի, Ֆրանսիայի, ապանաս Գերմանիայի, ԱՄՆ-ի և Ռուսաստանի ներթափանցումը Չինաստան, որոնց դարավերջին միացավ նաև Ճապոնիան: Չինաստանը բաժանվեց ազդեցության գոտիների: Չինաստանում սկսվեցին բարեփոխումները գործողություն, որը ընթանում էին շատ դանդաղ: Հիմք դրվեց անհատական ձեռներեցությանը, և ստեղծվեցին զարգացած արդյունաբերական տարբեր ձյուղեր, կառուցվեցին երկաթուղիներ, բարեփոխումներ կատարվեցին բանակում, դատական և կրթական համակարգերում և այլն: Երկիրը գգում էր լուրջ բարեփոխումների կարիք: Ազգային գործիչներից շատերը հանդես էին գալիս Չինաստանը պառլամենտական միապետության, իսկ ոմանք էլ ընդհանրապես միապետությունը վերացնելու պահանջներով: Ի վերջո հաղթեց վերջին ուղղությունը: 1911-1912թթ. չինական հեղափոխությունը տապալեց վերջին կայսր Գու Իին և Չինաստանը հռչակեց հանրապետություն: Դրանում մեծ էր չինական հայտնի քաղաքական գործիչ Սուն Յաթսենի դերակատարումը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Երբ է հրապարակվել «Հաթթի հումայուն» սուլթանական հրովարտակը կամ Ֆիրման և ինչ էր նրանով նախատեսվում:
2. Ինչպե՞ս էր կոչվում երիտթուրքական գաղտնի կազմակերպությունը:
3. Երբ է սկսվել երիտթուրքական զինվորական հեղափոխությունը և որտե՞ղ:
4. Բնութագրեք թուրքիզմի և պանթուրքիզմի քաղաքականությունը: Ձեր կարծիքով ներկայիս Թուրքիան առաջնորդվում է պանթուրքիզմի գաղափորներով:

5. Երբ է տեղի ունեցել իրանական հեղափոխությունը, և ովքեր էին նրա ղեկավարները:
6. Երբ է հռչակվել Իրանի առաջին Սահմանադրությունը:
7. Երբ է տեղի ունեցել «Մեյձիի հեղափոխությունը»:
8. Ինչ բարեփոխումներ իրականացվեցին Մեյձի կայսեր կողմից:
9. Երբ է տեղի ունեցել Չինական հեղափոխությունը և ի՞նչ հետևանքներ ունեցավ:
10. Լրացրեք «Արևելյան հասարակությունների արդիականացման փորձը» իրադարձությունների ժամանակագրական աղյուսակը:

<i>Երկրներ</i>	<i>Բարեփոխումներ</i>	<i>Հետևանքներ, նշանակություններ</i>
<i>Թուրքիա</i>		
<i>Իրան</i>		
<i>Ճապոնիա</i>		
<i>Չինաստան</i>		

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Երիտթուրքերի գաղտնի խորհրդակցություններից մեկում դոկտոր Նազըմի ելույթից:

... Ես ձեր ընկերը, զինակիցը և եղբայրն եմ դարձել, որ վերածնունք թրքությունը: Ուզում եմ, որ այս հողի վրա ապրի ողջ լիակատար փեր ու փնտրեն լինի թուրքը և միայն թուրքը: Թող անհետանան բոլոր ոչ թուրք փարրերը. ինչ ազգության և կրոնի էլ որ նրանք պարկանելիս լինեն: Մեր երկիրը պետք է մաքրել ոչ թուրք փարրերից: Կրոնն ինձ համար իմաստ ու նշանակություն չունի: Իմ կրոնը Թուրանն է:

«Ռուսկոյե սլովո» թերթի թղթակցի կողմից Չինաստանում բռնկված հեղափոխության նկարագրությունը

«Կենտրոնական Չինաստանը բռնկված է գեղջկական հեղափոխությամբ: Քաղաքներում բոլոր կողմերից եկել խոնավել են շինականներ, հող-ուրագներով զինված երկրագործները պաշաչներ են բերում հեղափոխականներին, միանում են ջոկարներին, ձիեր և սայլեր փայխ փեղափոխության համար: Փոքր քաղաքի զինանոցները դափարկվել են, զենքը բնակչությանն է բաժանվել: Հեղափոխականների կողմից գրավված քաղաքներում կազմակերպվում էին հայրենասիրական երթեր՝ «Չինաստանի ազափագրումը» մակագրությամբ դրոշներով»:

§ 25. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ XIX ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԻՆ ԵՎ XX ԴԱՐԻ ՍԿԶԲԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ԳԱՂՈՒԹԱՅԻՆ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԱՎԱՐՏԸ

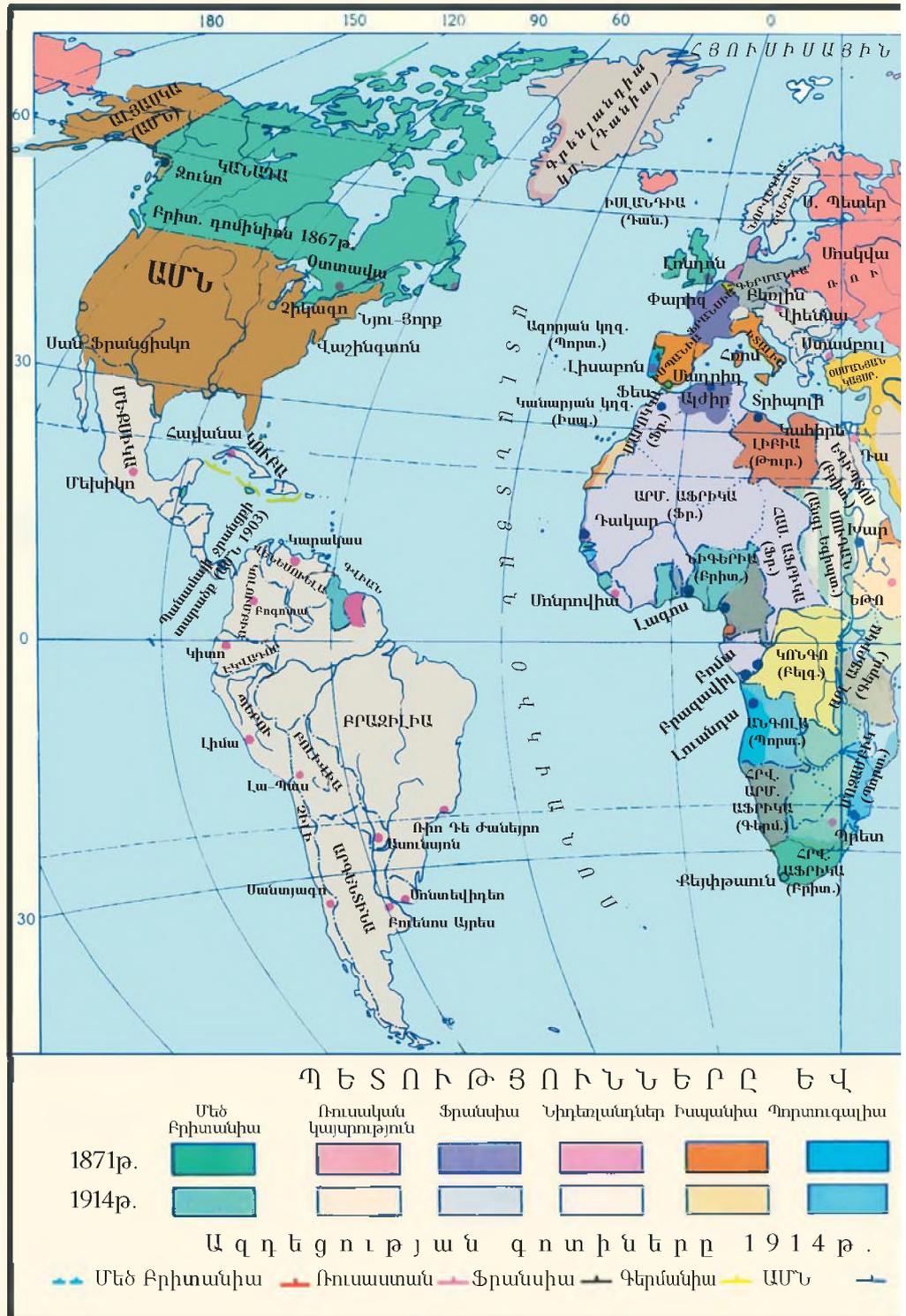
Համաշխարհային գաղութային համակարգը ձևավորվել է աստիճանաբար, դարերի ընթացքում, եվրոպական պետությունների նվաճողական քաղաքականության արդյունքում: Նրա առաջացման հիմքերը դրվել են դեռևս XVII դարում և ավարտվել XIX դ. վերջերին– XX դ. սկզբներին: Այդ համակարգի կազմավորման առաջատարներն էին Անգլիան և Ֆրանսիան, որոնց հետագայում միացան Պորտուգալիան, Իսպանիան, ապա նաև Գերմանիան, Բելգիան, Հոլանդիան, Իտալիան, ԱՄՆ-ը և Ճապոնիան:

Գաղութացման ենթակա երկրները և ժողովուրդները աշխարհագրականորեն տեղակայված էին Ասիայում, Լատինական Ամերիկայում և Աֆրիկայում, որոնցից շատերը, ինչպես հնդկացիները, արաբները և ուրիշներ, դեռևս վաղնջական ժամանակներում ունեցել էին իրենց պետականությունը և ստեղծել բարձրակարգ ազգային մշակույթ: Գաղութացման համաշխարհային գործընթացի ծավալումն կապված էր ուղիղ եվրոպական երկրների արդյունաբերական զարգացմանը: Որքան նրանք զարգանում էին, այնքան ավելի էին սրվում արդյունաբերական ապրանքների վաճառահանման շուկաների, կապիտալի արտահանման, հումքի ձեռքբերման և էժան բանվորական ուժի հարցերը: Եվրոպական երկրներն այդ հարցերը լուծեցին նորանոր գաղութներ ձեռք բերելով: Սկզբնական շրջանում գաղութացվեցին ասիական, ապա լատինաամերիկյան մայրցամաքների տարբեր երկրներ, իսկ հետո հերթը հասավ Աֆրիկային:

Աֆրիկյան երկրները որոնց գաղութացումն ավարտվեց XX դարի



Հանդիպում գաղութային բնակչության հետ



սկզբներին, այս անգամ արդեն Գերմանիայի մասնակցությամբ, որի գաղութները դարձան Հարավ-Արևմտյան Աֆրիկան, Տոգոն, Կամերունը:

Գաղութային համակարգի մեջ մտնում էին նաև այսպես կոչված կիսագաղութները, որի դասական օրինակն էր Չինաստանը. ապա՝ նաև ենթահովանավորյալ երկրները՝ պրոտեկտորատները: Անգլիական պրոտեկտորատներ էին Քուվեյթը, Եգիպտոսը, Սվազիլենդը, Հյուսիսային Ռոդեզիան և այլն, ֆրանսիական՝ Թունիսը, Մարոկկոն:

Այսպիսով ավարտվեց գաղութային համակարգի կազմավորման համաշխարհային գործընթացը: Գաղութները դարձան վերոնշյալ երկրների ոչ միայն արդյունաբերական զարգացման խթանիչներ, այլև նրանց բարեկեցության, բարգավաճման և գերշահույթների կայուն աղբյուր՝ ի հաշիվ գաղութացված երկրների հարստահարման ու աղքատացման:

ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՆՈՐ ՓՈՐՁԵՐԸ

XX դարի սկզբներին սուր բնույթ ստացան պատերազմի և խաղաղության հարցերը, որոնք ալեկոծել էին մասնավորապես ողջ Եվրոպան: Այդ հարցը քննարկվում էր Ֆրանսիայի, Գերմանիայի, Մեծ Բրիտանիայի և այլ երկրների խորհրդարաններում, մամուլը ողողված էր այդ խնդիրների արծարծումով, գումարվում էին տարաբնույթ ժողովներ և հավաքներ: Սկիզբ առավ պացիֆիստական՝ խաղաղապահական շարժումը, որի կարկառուն ներկայացուցիչներից էր ֆրանսիական սոցիալիստ և խորհրդարանի անդամ Ժան Ժորեսը, որը սպանվեց հակապացիֆիստի ձեռքով:



II Ինտերնացիոնալի մասնակիցների կոնգրեսը Ամստերդամում, 1904 թ.

Խաղաղապահական դիրքերից և ընդդեմ պատերազմների էին հանդես գալիս եվրոպական ռադիկալ, լիբերալ և սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցությունները: Այդ շարժման կենտրոններից էր II Ինտերնացիոնալը: Հակապատերազմական

շարժումը նոր թափ ստացավ, երբ նրանց միացան կանայք, որոնք միաժամանակ պայքարում էին իրենց իրավունքները ընդլայնման համար:

Պատերազմի և խաղաղության հարցերը մտահոգում էին ոչ միայն հասարակական



Հասագայի ստաջին միջազգային կոնգրեսը, 1889 թ.

քաղաքական կազմակերպություններին, այլև առանձին սթափ և հեռատես պետական գործիչների և պաշտոնյաների, որոնք հիանալի էին պատկերացում այն բոլոր ծանր հետևանքները, որ կարող էր ունենալ նոր եվրոպական պատերազմի սանձազերծումը: Այս շարժումն անհրաժեշտ հող նախապատրաստեց պատերազմի և խաղաղության հարցերը իրավական դաշտ տեղափոխելու համար:

Դրա արտահայտությունը հանդիսացան Հոլանդիայի մայրաքաղաք Հասագայում 1889թ. և 1907 թ. գումարված միջազգային համաժողովները, որը իրավական տեսանկյունից քննարկեց խաղաղության պահպանման, պատերազմների սանձազերծման և դրա նց հետևանքների հարցերը, որն իր բնույթով առաջին դեպքն էր միջազգային պրակտիկայում: Իսկ 1907թ. դարձյալ Հասագայում հրավիրվեց միջազգային համաժողով: Երկու համաժողովներում ընդունված որոշումները իրավական հարցերի շրջանակի մեջ դրեցին և քննարկելով որպես մեկ ամբողջություն, հետևյալ հիմնախնդիրներին՝ մարդասիրարար վարմունք պատերազմի վիրավորների և գերիների հետ, թունավոր զենքի օգտագործման արգելում, ուժի կիրառման շրջանակների կոնկրետացում, ընդգծելով նրա անթույլատրելիության հանգամանքները, պատերազմում ներգրավված երկրի խաղաղ բնակչության իրավունքների հարգում՝ նրանց անվտանգության տեսանկյունից, պատերազմի ժամանակ պաշտոնապես չեզոքություն հայտարարած երկրների իրավունքների հարգում, սահմանելով նաև նրանց պարտականությունները և այլն:

Հաստատվեցին պատերազմի մեջ ներգրավված երկրների պարտականությունները՝ հարգել դեռևս 1863թ. ստեղծված «Միջազգային

Կարմիր խաչի» ընկերության իրավունքները, մանավանդ նրա այն մասով, որը վերաբերում էր վիրավորներին, հիվանդներին և գերիներին օգնություն և օժանդակություն ցուցաբերելու հարցերում:

Իհարկե, չպետք է ենթադրել, որ պատերազմող կողմերը խստորեն հետևել և հետևողականորեն կիրառել են այդ դրույթները: Այդուհանդերձ, Հաագայի որոշումները կարևոր նշանակություն ունեցող երևույթ էին, որոնց մի շարք դրույթներ մինչև օրս չեն կորցրել իրենց կարևորությունը:

ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍՐՈՒՄԸ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ. ՌԱԶՄԱՔԱՎԱՔԱԿԱՆ ԴԱՇԻՆՔՆԵՐԻ ԱՌԱՋԱՅՈՒՄԸ



Ֆրանս-բրիտանական համաձայնության կնքման նշանը

XIX դարի վերջերին և XX դ. սկզբներին մեծ տերությունների ցանկի մեջ մտնում էին Մեծ Բրիտանիան, Ֆրանսիան, Ռուսաստանը, Գերմանիան, Ավստրո-Հունգարիան և ԱՄՆ-ը: Քաղաքական, տնտեսական և ռազմական հակասությունները ձևավորվեցին հիմնականում նրանց միջև, որոնք սակայն դրանք իրենց ոլորտի մեջ

աստիճանաբար ներգրավեցին նաև ԱՄՆ-ը, Ճապոնիան, Թուրքիան, Իտալիան և այլ երկրներ: Նրանց բաժանող խնդիրների մեջ հարկ է նշել նաև գաղութների հարցը: Պայքարի տրամաբանությունն ի վերջո հանգեցրեց Եվրոպայում երկու հակադիր ռազմաքաղաքական դաշինքների՝ Եռյակ դաշինիքի և Անտանտի ձևավորմանը:

Եռյակ դաշինքը ձևավորվեց 1879-1882թթ., որի մեջ մտնում էին Գերմանիան, Ավստրո-Հունգարիան և Իտալիան: Նրա առաջատար և ոգեշնչող ուժը կայգերական Գերմանիան էր:

Երկրորդ դաշինքն Անտանտն էր, որի ձևավորումը բավականին երկար տևեց: Նրա հիմքը դրվեց 1883թ. Ֆրանս-ռուսական փոխօգնության դաշնակցային պայմանագրի ստորագրումով, ապա 1904թ. Ֆրանս-բրիտանական համաձայնությամբ, որին 1907թ. միացավ ցարական Ռուսաստանը: Դրանով ավարտվեց Անտանտի կամ Եռյակ միության կազմավորումը: Հետագայում այդ դաշինքներից

յուրաքանչյուրին միացան եվրոպական, ասիական և ամերիկյան այլ երկրներ: Հարկ է նշել, որ ոչ միայն դաշինքներից յուրաքանչյուրը, այլև դաշինքների մեջ մտնող յուրաքանչյուր երկիր ուներ իր նախընտրելի ուղղությունները և հետամուտ էր իր սեփական քաղաքական, տնտեսական և տարածքային շահերին:

Դաշինքների ձևավորման գործընթացի ավարտումից յոթ տարի անց սկսվեց Առաջին համաշխարհային պատերազմը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Երբ է ավարտվել աշխարհի գաղութային բախանումը:
2. Ինչպե՞ս էր կոչվում հակապատերազմյան շարժման կենտրոններից մեկը:
3. Երբ են Հաագայում տեղի ունեցել միջազգային կոնգրեսներ և ինչ հարցեր են քննարկվել նրանցում:
4. Երբ է ձևավորվել Եռյակ դաշինքը, և ո՞ր պետություններն էին մտնում այդ դաշինքի մեջ:
5. Ինչպե՞ս էր կոչվում Եռյակ դաշինքին հակադիր դաշինքը և երբ է ավարտվել նրա կազմավորումը:
6. Ինչ եք կարծում, եթե չստեղծվեին ռազմաքաղաքական այդ դաշինքները հնարավոր էր կանխել Առաջին աշխարհամարտը: Ձեր տեսակետը հիմնավորեք փաստերով:
7. Լրացրեք «Ռազմաքաղաքական դաշինքների առաջացումը» աղյուակը:

Դաշինքներ	Անդամ երկրներ	Դրսևորման փարեթվերը	Նպատակները
Եռյակ միություն			
Անդամներ			

ԼՐԱՅՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Անգլիացի նշանավոր գաղութարար Մեսիլ Ռոդսը Մեծ Բրիտանիայի գաղութային քաղաքականության մասին

Փողը և եռանդը պետք է ուղղել գաղութի ընկերության սրտեղծմանը և զարգացմանը, որի ճշմարիտ ուղղությունը և նպատակը պետք է լինի բրիտանական տիրապետության տարածումն աշխարհում... բոլոր երկրների՝ բրիտանական հպատակներով գաղութարնակեցումը..., հարկապես բրիտանական վերաբնակիչներով Աֆրիկա մայր ցամաքի ներսի, Սուրբ հողի, Եփրատի հովիտների, Կիպրոս և Կանադա

կղզիների, Հարավային Ամերիկայի, Խաղաղ օվկիանոսի կղզիների...., Մալայան կղզիների, Չինաստանի և Ճապոնիայի առափնյա գոյրիների թնակեցումը, ի վերջո՝ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների միացումը՝ որպես Բրիտանական կայսրության մի մաս...

**Բիսմարկը Ռուսաստանի դեմ պատերազմի երկյուղի մասին
(հատված 0. Բիսմարկի նամակից)**

Դրա մասին (Ռուսաստանի վրա հարձակվելու մասին) կարելի էր վիճել այն դեպքում, եթե այդպիսի պատերազմը իսկապես հասցներ Ռուսաստանի ջախջախմանը: Բայց այդպիսի արդյունքը նույնիսկ ամենափայլուն հաղթանակից հետո էլ ամենայն հավանականությամբ դուրս է: Պատերազմի նույնիսկ ամենանպաստավոր ելքը երբեք չի հասցնի Ռուսաստանի հիմնական ուժերի քայքայմանը, որը իսարսիված է միլիոնավոր բուն ռուսների վրա... Այս վերջինները, նույնիսկ եթե նրանց անդամահատեն միջազգային տրակտատներով, նորից արագ կմիանան միմյանց, ինչպես կտրուրված սնդիկի մասնիկներ: Դա ռուս ազգի անխորտակելի պետությունն է:

§ 26. ԱՌԱՋԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՐՏԸ 1914– 1918 ԹԹ. |

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ, ՍԿԻՋԲԸ

Երկու միմյանց հակադիր խմբավորումների ստեղծումը պատերազմը տեսական ոլորտից տեղափոխեց գործնական հարթություն:

Մեծ Բրիտանիան ձգտում էր պահպանել իր տիրապետող համաշխարհային դիրքերը, գաղութային տիրապետությունը, կանխել Գերմանիայի հետագա ուժեղացումը, հասնել նրա ռազմական պարտությանը և վերացմանը:

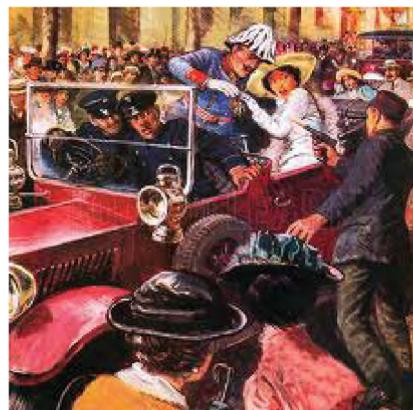
Ֆրանսիան ձգտում էր հասնել փոխվրեժի (ռևանշի) 1870թ. Ֆրանս-պրուսական պատերազմում կրած ծանր պարտության համար, հետ վերադարձնել այդ պատերազմում կորցրած տարածքները՝ Էլզասը և Լոթարինգիան, կործանել կայզերական Գերմանիան և տիրանալ գերմանական գաղութներին:

Ռուսաստանի նպատակներն էին՝ տիրանալ Բոսֆորի և Դարդանելի նեղուցներին, Ստամբուլին և Արևմտյան Հայաստանին, ազատ ելք ունենալ դեպի Միջերկրական ծով: Այդ ծրագրերի իրագործման պարագայում Օսմանյան կայսրությունը պետք է տրոհման ենթարկվեր:

Եռյակ դաշինքը կամ գերմանական խմբավորումը նույնպես հետապնդում էր գավթողական նպատակներ, ինչպես Անտանտը: Գերմանիան ծրագրել էր պարտության մատնել իր ամենագլխավոր հակառակորդին՝ Մեծ Բրիտանիային, գրկել նրան իր գաղութներից և տիրանալ նրանց, իր հեգեմոնիան հաստատել Եվրոպայում:

Ինչ վերաբերում էր Օսմանյան կայսրությանը, որը միացել էր գերմանական խմբավորմանը, ապա նրա նպատակն էր կայսրությանը միացնել Կովկասը, Դրիմը, Իրանական Ատրպատականը, Միջին Ասիան, և Ուրալից արևելք ընկած թուրքալեզու ժողովուրդների տարածքները: Ըստ էության դա այն է, ինչ պատմագիտության մեջ հաստատվել է որպես պանթուրքական ցնորամիտ երազանք:

Առաջին համաշխարհային պատերազմը սկսվեց 1914թ. օգոստոսի 1-ին: Պատերազմի



Ավստրիական թագածառանգ Ֆրանս Ֆերդինանդի սպանությունը



Ավսրո-Հունգարիայում պատերազմի հայրադարձներ

անմիջական առիթ ծառայեց 1914թ. հունիսի 28-ին ավստրիական թագաժառանգ Ֆրանց Ֆերդինանդի և նրա կնոջ սպանությունը սերբ հայրենասեր Գավրիլ Գրինգիպի կողմից:

Իտալիան ստանալով գայթակղիչ ֆինանսական և տարածքային խոստումներ Անգլիայից, լքեց գերմանա-

կան խմբի իր նախկին դաշնակիցներին և 1915թ. մայիսի 23-ին անցավ Անտանտի կողմը:

Գերմանական խմբավորմանը միացան Թուրքիան և Բուլղարիան, որի արդյունքում Եռյակ դաշինքը վերածվեց Քառյակ դաշինքի:

Գերմանական խմբավորման դեմ, Անտանտի կողմից, 1917թ. ապրիլի 6-ին պատերազմի մեջ մտավ ԱՄՆ-ը:

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ՌԱԶՄԱՃԱԿԱՏՆԵՐԸ

Առաջին համաշխարհային պատերազմում գլխավոր ռազմաձևակատները երկուսն էին: Մեկը Արևմտյան ռազմաձևակատն էր Եվրոպայում: Այստեղ միմյանց դեմ հանդիման կանգնած էին ֆրանսիական և գերմանական զորքերը: Սակայն ֆրանսիական զորքերի կողքին մարտնչում էին նաև բելգիական, հոլանդական, բրիտանական դաշնակցային այլ զորքեր: Մյուս գլխավոր ռազմաձևակատը Արևելյան ռազմաձևակատն էր: Այստեղ միմյանց դեմ կանգնած էին մի կողմից ռուսական, իսկ մյուս կողմից գերմանական և ավստրիական զորքերը:

Գերմանական դաշինքի կողմից 1914 թ. հոկտեմբերին Օսմանյան կայսրության պատերազմի մեջ մտնելուց հետո ձևավորվեց Կովկասյան ձևակատը: Այստեղ պատերազմական գործողությունները ծավալվում էին Արևմտյան Հայաստանի տարածքում: 1916թ. սկսվեց Արաբական ձևակատը և նրա մի մաս կազմող նաև Եգիպտական ձևակատը: Կար նաև Բալկանյան ձևակատը:

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ՀԱՆՐԱԳՈՒՄԱՐՆԵՐԸ

Գերմանական կողմը պատերազմի սկզբնական փուլում նախապատվությունը տվեց Արևմտյան ռազմաձևակատին: Նա գրավեց



Մասնի ձակապատմարտ

ջեցին: Չախտովեց Փարիզը գրավելու գերմանական ծրագիրը:

Արևելյան կամ ռուսական ռազմաձակատում ռուսական զորքերը պարտություն կրեցին Քյոնիգսբերգի մոտ, սակայն կարողացան պարտության մատնել ավստրիական զորքերին Կարպատներում: Ռուսական զորքերը հաջողության հասան նաև Կովկասյան ձակատում, 1914թ. դեկտեմբեր–1915թ. հունվար ամիսներին գլխավոր ջախջախեցին թուրքական զորքերին Սարիղամիշի ձակատամարտում: Հետագայում ռուսական զորքերը գրավեցին Վանը, Էրզրումը, Բիթլիսը և Արևմտյան Հայաստանի այլ տարածքներ:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի Արևմտյան ձակատում մարտերը ծավալվեցին նոր թափով: 1916թ. տեղի ունեցավ Վերդենի ձակատամարտը, որտեղ երկու կողմերից զոհվեց մոտ մեկուկես միլիոն



Ռուսական զորքերի դիրքերը Սարիղամիշի ձակապատմարտում

Բելգիան, ներխուժեց Ֆրանսիա և գերմանական զորքերը սեպտեմբերին մոտեցան Փարիզին: Սակայն Մառնի մոտ տեղի ունեցած ձակատամարտում ֆրանսիական և անգլիական զորքերը կարողացան կանգնեցնել գերմանացիների առաջխաղացումը և գերմանական զորքերը նահանջեցին:

Մարդ և այդ պատճառով պատմության մեջ մտել է «Վերդենյան մսաղաց» անունով: Կողմերից ոչ մեկին չհաջողվեց հասնել հաջողության: Ռուսական զորքերը 1916թ. հունիսին նոր հաջողությունների հասան ավստրիացիների դեմ Գալիցիայում, որը հայտնի է «Բրուսիլովյան ձեղքում» անվանումով: Բայց պատերազմի հետագա

ընթացքում ռուսական կողմն ունեցավ ծանր կորուստներ: Լեհաստանը, Մերձբալթիկայի մեծ մասը, Արևմտյան Բելառուսիան և այլն:

Պատերազմական գործողությունները վերսկսեցին ճապոնացիները Չինաստանում, գրավելով նորանոր տարածքներ: Իսկ Գերմանիան կորցրեց համարյա իր բոլոր գաղութները:



Առաջին աշխարհամարտի ցանկ

ԱՌԱՋԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՐՏԻ ԱՎԱՐՏԸ ԵՎ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ

1916 թ. արդեն զգացվում էր գերմանական խմբավորման թուլանալը, նրա մարդկային և ռազմանյութական ռեսուրսների մեծ պակաս: 1918թ. ամռանը կայացավ Մառնի երկրորդ ճակատամարտը, որն ավարտվեց գերմանացիների պարտությամբ: Պարտություններ էին կրում նաև Ավստրո-Հունգարիան և օսմանյան Թուրքիան: Պատերազմը թևակոխեց իր ավարտական փուլը, սկսվեց Բառայակ դաշինքի փլուզումը: 1918թ. սեպտեմբերին Անտանտը հարձակողական գործողությունների անցավ բոլոր ռազմաճակատներում: Սկսվեց Գերմանիայի դաշնակիցների զինադադարի կնքման և պատերազմից դուրս գալու գործընթացը: 1918թ. հոկտեմբերի 30-ին զինադադար ստորագրեց Օսմանյան կայսրությունը: Բուլղարիան և Ավստրո-Հունգարիան նույնպես իրենց պարտված ճանաչեցին: Այդ գործընթացի վերջին ակորդը հանդիսացավ Գերմանիայի կողմից զինադադարի կնքումը 1918թ. նոյեմբերի 11-ին՝ Կոմպենյան անտառում:

Պատերազմի կարևոր հետևանքներից մեկը Օսմանյան, Ավստրո-հունգարական, Ռուսական կայսրությունների ու կայզերական Գերմանիայի կործանումը և աշխարհի քաղաքական քարտեզից նրանց անհետանալն էր՝ որ-



Կոմպենյան անտառում զինադադարի կնքումը (մարշալ Ֆոշի վագոնը), 1918 թ. նոյեմբերի 11

պես միապետություններ: Նրանց փլատակների վրա Եվրոպայում հայտնվեցին մոտ մեկ տասնակ նոր պետություններ:

Անգլիան և Ֆրանսիան կարողացան իրականացնել իրենց ծրագրերի հիմնական կետերը՝ իրենց դիրքերի պահպանումը և ուժեղացումը, իրենց գլխավոր մրցակից կայզերական Գերմանիայի կործանումը, նրա գաղութների գրավումը և վերաբաժանումը:

Առաջին համաշխարհային պատերազմում մասնակցեցին 33 պետություն՝ մոտ 1,5 մլրդ ազգաբնակչությամբ: Պատերազմող երկրների զորքերի թիվը հասնում էր 74 միլիոնի, զոհերի թիվը՝ 10 միլիոնի, իսկ վիրավորներինը՝ 20 միլիոնի: Հիվանդություններից, համաճարակներից և սովից մահացավ ևս 10 միլիոն: Պատերազմին մասնակից բոլոր երկրների ընդհանուր ռազմական ծախսերը կազմեցին 208 մլրդ դոլար:

Այսպես ավարտվեց Առաջին համաշխարհային պատերազմը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Երբ է սկսվել Առաջին համաշխարհային պատերազմը, և ո՞րն էր այդ պատերազմի անմիջական առիթը:
2. Ո՞ր պետություններն էին մտնում Քառյակ դաշինքի մեջ:
3. Որո՞նք էին Առաջին աշխարհամարտի գլխավոր ռազմաձակատները: Ուրիշ ի՞նչ ռազմաձակատներ ձևավորվեցին:
4. Ի՞նչ ձակատամարտեր են տեղի ունեցել Առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքում: Բնութագրեք դրանք:
5. Ո՞րն էր Քառյակ միության թուլացման պատճառը:
6. Երբ և որտեղ է զինադադար կնքվել Գերմանիայի հետ:
7. Որո՞նք են Առաջին աշխարհամարտի հետևանքները:
8. Լրացնել աղյուսակը.

<i>Երկրները</i>	<i>Հերապնդած նպատակները</i>
<i>Մեծ Բրիտանիա</i>	
<i>Ֆրանսիա</i>	
<i>Ռուսաստան</i>	
<i>Գերմանիա</i>	
<i>Օսմանյան կայսրություն</i>	

ԼՐԱՅՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Արևելյան Պրուսիայում և Արևմտյան Ուկրաինայում ռուսական հարձակման հաջողության վերաբերյալ Ֆրանսիայի հույսերը (Ֆրանսիական հանրապետության պրեզիդենտի հիշողություններից)

1914թ. օգոստոսի 30, կիրակի

... Իսկ Եվրոպայի արևելքում նորից առկայծում է նույն լույսի թույլ ձառագայթը. Գեներալ Դը Լագիշը հեռագրում է, որ ռուսների վերջին հաջողությունները նրանց ձեռքը հանձնեցին Արևելյան Պրուսիան: «Ամրոցների առջև ոչ մեծ թվով կանտոնավոր զորք և պահեստայիններ առաջակալ թողնելով՝ բանակի կորիզը արագ շարժում են Արևմուտք, ընդ որում ավելի եռանդուն է կայարարվում հարձակումը Բեռլինի ուղղությամբ: Գայիցիայում շարունակվում է մեծ ճակատամարտը, որն սկսվել էր մի քանի օր առաջ: Հիանալի են արդյունքները Արևելքում, բայց Արևմուտքում դեռ չկան վերջնական արդյունքներ: Համենայնդեպս, ռուսական բանակների այդ հարձակումը կթելթևացնի մեր դրությունը»:

Գերմանիայի կապիտուլյացիան

(1918թ. նոյեմբերի 11-ին Կոմպենյան անպատում կնքված զինադադարի համաձայնագրից)

Հոդված 1. Ռազմական զործողությունների դադարեցումը ցամաքում և օդում՝ զինադադարի ստորագրումից հետո 6 ժամվա ընթացքում:

Հոդված 2. Գրաված երկրների՝ Բելգիայի, Ֆրանսիայի, Լյուքսեմբուրգի, ինչպես նաև Էլզաս-Լոթարինգիայի անհապաղ էվակուացում, այնպես, որ դա իրականացվի 15 օրվա ընթացքում...

Հոդված 5. Գերմանական բանակի էվակուացումը Հռենոսի ձախ ափի վայրերից:

Հռենոսի ձախ ափի վայրերը ղեկավարվելու են տեղական իշխանությունների կողմից, բայց դաշնակիցների և Միացյալ Նահանգների օկուպացիոն զորքերի վերահսկողությամբ...

Հոդված 12. Բոլոր գերմանական զորքերը, որոնք այժմ գտնվում են այն տերիտորիաներում, որոնք մինչև պայտերագմը գտնվում էին Ռուսաստանի կազմում, պետք է նույնպես վերադառնան Գերմանիայի սահմանները... հենց որ դաշնակիցները գտնեն, որ դրա համար հասել է ժամանակը, նկատի առնելով այդ տերիտորիաների ներքին դրությունը...

Հոդված 23. Դաշնակիցներին և Միացյալ Նահանգներին հանձնել այժմ գոյություն ունեցող բոլոր սուզանավերը (ներառյալ՝ ստորջրյա հաճանավերն ու սկանակիրները)՝ իրենց սպառազինությամբ

ու հանդերձանքով, այն նավահանգիստներում, որ կնծվեն դաշնակիցների և Միացյալ Նահանգների կողմից...

Հոդված 23. Վերջրյա գերմանական ռազմանավերը... անհապաղ կզինաթափվեն, այնուհետև կներկայվեն...

Հոդված 23. Գերմանիայի կողմից Սև ծովի բոլոր նավահանգիստների էվակուացումը և գերմանացիների կողմից Սև ծովի զավթած բոլոր ռուսական ռազմանավերի հանձնումը դաշնակիցներին և Միացյալ նահանգներին

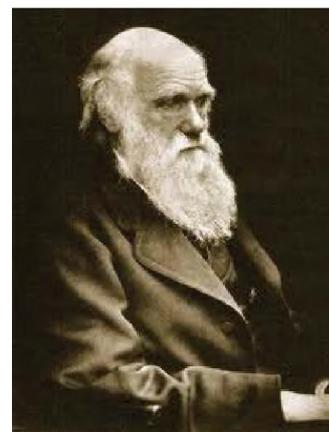
§ 27. ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱՎՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ XIX ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍԻՆ ԵՎ XX ԴԱՐԻ ՍԿԶԲԻՆ

ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ

Մշակույթի և գիտության զարգացման հիմքը վերջին հաշվով կրթությունն է, և եվրոպական պետությունները մեծ ուշադրություն են դարձրել այդ ոլորտի զարգացմանը: Գերմանիայում, նրա միավորումից և կայսրության վերածվելուց հետո, պարտադիր տարրական ուսուցումն ամրագրվել էր երկրի Սահմանադրության մեջ: Իսկ ԱՄՆ-ում, Ֆրանսիայում և Մեծ Բրիտանիայում նշված ժամանակաշրջանում անցում կատարվեց ընդհանուր պարտադիր և անվճար ուսուցման: Այնուհետև հիմնվեցին տեխնիկական ուսումնարաններ և բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ: Դա լավ հիմք էր գրագիտության զարգացման և գրագետ մարդկանց թվի ավելացման համար, որոնց նկատմամբ խիստ պահանջը մեծացավ՝ պայմանավորված գիտության և տեխնիկայի առաջընթացով: Ստեղծվեցին հաստոցներ, դազգահներ և սարքավորումներ: Սկսվեց արտադրության ավտոմատացումը և ներդրվեց հոսքագիծը: Կատարվում էր նաև գիտական հայտնագործություններ և գյուտեր, որոնց արդյունքները ներդրվում են տնտեսության մեջ: Անգլիական, ֆրանսիական, ամերիկյան, ռուսական, իտալական, ճապոնական գիտնականների հետազոտությունների և հայտնագործությունների արդյունքում հարստացան և խորացան մարդկանց պատկերացումներն իրենց շրջապատող աշխարհի վերաբերյալ: Դա փոխեց մարդկանց մտածելակերպը և հոգեբանությունը:

ՀԻՄՆԱԲԱՐ ԵՎ ՀՈՒՄԱՆԻՏԱՐ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Արագ թափով զարգացան բնական կամ հիմնարար գիտությունները և գիտության այնպիսի ճյուղեր, ինչպես ֆիզիկան և մաթեմատիկան, քիմիան և կենսաբանությունը, որոնք կապված էին Ա. Էյնշտեյնի, Է. Ռեզերֆորդի, Ն. Բորի 2. Դարվինի, Գ. Մենդելևի, Գ. Մենդելի, Լ. Պաստյորի և այլոց անունների հետ: Իտա-



Չարլզ Դարվին



Բեյլի հեռախոսը, ԱՄՆ 1890 թ.

լացի Գ. Մարկոնին և ռուս Ա. Պոպովը հայտնաբերեցին ռադիոն, ամերիկացի Ա. Բելլը հեռախոսը, շվեդացի Ա Նորելը դինամիտը, գունավոր հեռուստատեսությունը՝ հայ Հ. Ադամյանը: Կարևոր հայտնագործությունների թվին էին պատկանում ներքին այրման շարժիչների հայտնաբերումը, որի հեղինակը Գ. Դայվերն էր, էլեկտրականության,

էլեկտրամագնիսական ալիքների և էլեկտրականների հայտնագործությունը, որի հեղինակներն էին Մ. Ֆարադեյը, Ջ. Մաքսվելը, Է. Էդիսոնը: Լուրջ հետազոտություններ կատարվեցին ռադիոակտիվության ոլորտում, որի համար մարդկությունը պարտական է նաև Վ. Ռենտգենին: Այդ բոլորի արդյունքում խիստ բարձրացավ գիտնականների և ճարտարագետների հեղինակությունը:

Զգալի տեղաշարժեր եղան հումանիտար գիտությունների բնագավառում, մասնավորապես պատմության, գրականագիտության, լեզվաբանության և փիլիսոփայության ոլորտներում: Թե՛ ժամանակակից գիտությունների և փիլիսոփայական խնդիրների և ուղղությունների, համեմատական լեզվաբանության, հասարակությանների զարգացումների օրինաչափությունների և այլ հատույթների շուրջ: Մեծ զարգացում



Զիգմունդ Ֆրեյդ

ապրեց հնագիտությունը, հատնաբերվեցին սեպագիր արձանագրությունների վերծանման և ինաստագրերի (հիերոգլիֆների) ընթերցման գաղտնիքները, որի արդյունքում առաջացան նոր գիտական ուղղություններ, ինչպես ասուրագիտությունը, ուրատագիտությունը, խեթագիտությունը, եգիպտագիտությունը, ճշգրտվեցին հազարամյա հնություն ունեցող պատմական իրադարձությունները, նրանց տարեթվերը, ականավոր պատմական դեմքերի գործունեության հետ կապված հարցերը: Լուրջ ուսումնասիրություններ կատարվեցին հոգեբանության բնագավառում, որի արդյունում միստիկայից, «այնկողմնային» երևույթից վերա-

ծվեց ուսումնասիրության ենթակա գիտական ուղղության: Մեծ տարածում ստացավ Զիգմունդ Ֆրեյդի հիմնած պսիխոանալիզը՝ հոգեվերլուծությունը, որի միջուկը կազմում է լիբիդոյի ուսմունքը, որով հրապուրվողների թիվն անգամ մեր օրերում քիչ չէ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԹԱՏՐՈՆԸ ԵՎ ԿԻՆՈՆ

Աննախընթաց վերելք ապրեց գրականությունը ոչ միայն Արևմտյան Եվրոպայում, այլև համայն աշխարհում, Ամերիկայի և Ասիայի տարբեր երկրներում: Այս փուլում գրականությունը սահուն անցում կատարեց արդյունաբերական հասարակությունը ժխտող ժողովրդագրից, ռեալիզմ, որի գլխավոր ուղղությունը դարձավ քննադատական ռեալիզմը: Նա գտնում էր, որ պատկերել այնպես, ինչպես որ կա, ցույց տալով ն սովորոտ կողմերը, բացասական երևույթները: Ինդուստրիալ հասարակությամբ, բայց փորձում նրա էությունը, այն բոլոր լավն ու գնահատելին, որ բերել: Երկրների մեծ մասում քննադատական ռեալիզմը ակնավոր ներկայացուցիչներին, ինչպես Օ. Գ. Ֆլոբերը, Գ.Մոպասանը, Է.Զոլան Ֆրանսիայում, Թեկկերին, Գոլսուորսին Անգլիայում, Մարկ Թվենը ԱՄՆ-ում, Ֆ. Դոստևսկին, Լ. Տոլստոյը Ռուսաստանում, Գ. Բրիտանիա, Զ. Լոնդոնին՝ ԱՄՆ, Թ. Մանին՝ Գերմանիա, և բազմաթիվ այլ գրողների աշխարհի տարբեր երկրներում:



Գի դե Մոպասան



Օսկար Յոլսոն



Վեռնիկ Բուրյուսկի

Իր գոյությունն էր պահպանում և ծաղկում թատրոն փնտրտուքի մեջ էր խաղացանկի, խաղառձի և դերասանների հարցում: Նրանք զարգանում էին բնական և բեմադրական արվեստի կատարելագործման Դասական բեմադրական ցանկի հետ միասին ներք համարձակորեն դիմում էին այնպիսի դաստիարակություններին, որոնք համեմտաբար ներկայումս թատերական աշխարհում, ինչպես Ա. Չեխովը, Հ. Իբսենը և Բ. Պոլստոյը Ռուսաստանում հիմնադրվեցին մի շարք ինչպես Մոսկվայի Գեղարվեստական թատրոնը, որը հիմնադրվեց 1898 թվականին, իսկական հայտնի էին Կ. Ստանիսլավսկին և Վ. Նեմիրովիչ-Ռանչենսկոն, իսկական հայտնի էին:



Աւարոն Չեխով

նություն եղավ Եվգենի Վախթանգովը, որի հիմնած թատրոնը մինչև օրս պահպանում է իր առաջատար դիրքերը թատերական աշխարհում: Իրենց սքանչելի խաղով հանդիսատեսին հիացնում էին Էլեոնորա Դուզեն, Սարա Բերնարը, Պետրոս Ադամյանը, Սիրանույշը և այլք:

Քննարկվող դարաշրջանում, 1895թ. թատերական արվեստը հարստացավ մի նոր տեսակով, որը ստացավ կինո անվանումը: Նրա հիմնադիրներն էին ֆրանսիացի Լուի և Օգյուստ Լյումիեր եղբայրները: Սկզբնական շրջանում դա համր կինո էր, որը հետագայում դարձավ հնչունային:

**ԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԿԵՐՊԱՐՎԵՍՏԸ,
ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Երաժշտության բնագավառում շարունակում էին տիրապետող հանդիսանալ օպերային և սիմֆոնիկ ժանրերը: Օպերայի բնագավառում իտալացի հանձարեղ կնպոզիտոր Զուզեպե Վերդիի կողքին ստեղծագործում էին նորերը՝ Ռ. Վագները (Գերմանիա), Ժ. Բիզեն (Ֆրանսիա), Պ. Չայկովսկին (Ռուսաստան), Զ. Պուչինին (Իտալիա) և այլք: Օպերային արվեստի ասպարեզում հայտնվեց Տ. Չուխաջյանը՝ սքանչելի «Արշակ Երկրորդ» օպերայի հեղինակը:

Կերպարվեստի բնագավառում ասպարեզ իջան զանազան «իզմերը», բայց տիրապետող դարձավ իմպրեսիոնիզմը, որի կարկառուն ներկայացուցիչներն էին Մոնեն, Մանեն, Դեգան, Ռենուարը: Այդ ուղղությանը փոխարինելու եկան պոստիմպրեսիոնիստները՝ Կիրիկոն, Սեզանը, Մատիսը և շատ ուրիշներ: Այդ դարաշրջանի մեծանուն նկարիչների շարքում իր մնայուն տեղն է գրավում ծովանկարիչ Հովհաննես Այվազովսկին: XX դարասկզբին շոնդալից եղավ Սարտիրոս Սարյանի մուտքը համաշխարհային գեղանկարչության մեջ:



Պյոտր Չայկովսկի



Օգյուստ Բոդեն

Քանդակագործության
բնագավառում տիրա-
պետող դարձավ Օգյուստ
Ռոդենը: Իր ինքնատիպ
քանդակներով հայտնի
դարձավ Հովհաննես
Գյուրջյանը:



Իններորդ ալիք. Հովհաննես Այվազովսկի

Մեծ փոփոխություն-
ներ եղան ճարտարապե-
տության բնագավառում:
Ավանդական ձևերի պահ-
պանման հետ մուտք գոր-
ծեցին նորարարական

ժանրեր, հատկապես ԱՄՆ-ում վեր խոյացած երկնաքերների նորա-
գույն ոճը, որն այնուհետև տարածվեց աշխարհով մեկ: Ճարտա-
րապետությունը հրաժեշտ տվեց միջնադարում տիրապետող շքե-
ղություններին և դարձավ ավելի գուսպ, նախապատվությունը տրվեց
կիրառական կողմին: Շինարարության ոլորտ մուտք գործեցին
մետաղական կոնստրուկցիաները, ոչ միայն բնակելի շենքերի,
այլև կամուրջների և ճանապարհների կառուցման մեջ: Բոլորովին
նորություն էր մեծ և խիտ բնակեցված քաղաքներում ստորգետնյա
ուղիների՝ մետրոների շինարարությունը:

Նոր շրջանում արվեստի և մշակույթի բնագավառներում եղան նաև
այլ նորամուծություններ, որոնք իրենց հետագա բուռն զարգացումն
ունեցան Նորագույն շրջանում՝ Արդյունաբերական հասարակության
երրորդ շրջափուլում:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ տեղաշարժեր կատարվեցին կրթության ոլորտում XIX դարի
վերջին և XX դարի սկզբին:
2. Ո՞վ է հոգեբանության ոլորտի նշանավոր ներկայացուցիչը և
ինչպե՞ս էր կոչվում նրա հիմնած ուսմունքը:
3. Նշեք XIX դարի վերջի և XX դարի սկզբի գրականության
բնագավառի ներկայացուցիչներին:
4. Ո՞ր ուղղությունները տիրապետող դարձան կերպարվեստի
բնագավառում XIX դարի վերջին և XX դարի սկզբին: Նշեք այդ
ուղղությունների ներկայացուցիչներին:
5. Ի՞նչ փոփոխություններ տեղի ունեցան ճարտարապետության
բնագավառում XIX դարի վերջին և XX դարի սկզբին:

6. Լրացրեք աղյուսակը.

Մշակութային գործիչը	Գյուրը կամ սրբեղծագործությունը

ԼՐԱՅՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Մարկ Տվենի «Ոսկեգոծ դարը» վեպից

Այդ վեպի հերոսներից մեկը հերկյալ կերպ է հաշվում, թե ինչ գնով է վաճառվում կոնգրեսի այս կամ այն անդամը: Օրենսդրական միջոցառումը փող արժե: Բնքներդ մրաժեք: Այն անցկացնելու համար ձեզ ամենից առաջ Ներկայացուցիչների պալատի հանձնաժողովում մեծամասնություն է պետք: Դա արժե, ասենք, մի մարդու համար փաստը հազար դոլար: Մենապական հանձնաժողովում մեծամասնության համար հաշվեցեք նոյնքան ևս՝ էլի քառասուն հազար: Ոչ մեծ գումար էլ հանձնաժողովների նախագահներին, ոչ պակաս, քան փաստական հազար, ահա ձեզ ևս քսան հազար և հարյուր հազարը կարծես թե չի եղել:... Ներկայացուցիչների պալատի և Մենապի փաստը բարձր բարոյական անդամներին՝ յուրաքանչյուրին 3-ական հազար, ընդամենը երեսուն հազար: Բարձր բարոյականները թանկ արժեն, քանի որ նրանք միջոցառմանը կրան հնարավորություն...:

Գրվազ Կլոդ Մանեի կյանքից

Այլ կերպ դասավորվեց Կլոդ Մանեի (1840–1926թթ.) ճակատագիրը: «Վիճակս գնալով ծանրանում է,– գրում էր նկարիչը 1875թ. աշնանը: Արդեն երկու օր է, որ ես ոչ մի սանյրիմ չունեմ, այլևս ոչ մասգործ ոչ էլ հացավաճառ ապառիկ մթերք չեն փայլիս: Թեև ես հավատում եմ ապագային, բայց ինքներդ էլ փեսնում եք, որ ներկայումս իմ կյանքը շար ծանր է»: Աղքատությունը գերեզման իջեցրեց Կլոդի ջերմագին սիրած կնոջը՝ Կամիլիային, նկարչի վրա մնաց երկու որդիների հոգար: Ընտրած ճանապարհի ճիշտ լինելու կասկածները ծփարում էին նրան, բայց Մոնեն աշխատում էր: Նա ձգարում էր գրնեյ սրվերի և լոյսի միջև եղած կայրը, հաստատելով, թե՛ քանի որ սրվերը լոյսից է ծնվում, ապա ուրեմն լոյսի հեղ միասին փոխվում է և որոշակի լոյս արբացողում: Չգրելով բնությունը պարկերել այնպես, ինչպես կա իրականում, Կլոդը մյուս ինպրեսիոնիստների նման աշխատում էր դրսում, բաց երկնքի փակ:

II. ԲԱԺՆԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1. Եվրոպայում և Ամերիկայում XIX վերջին տասնամյակներին և XX դարի սկզբներին առժամանակ դադարեցվեցին պատերազմները և հեղափոխությունները: Շուրջ կեսդարյա ազատ անկաշկանդ զարգացումը տվեց վիթխարի արդյունքներ: Կապիտալիստական (դրամատիրական) տնտեսությունը բոլոր երկրներում թևակոխեց զարգացման նոր փուլ: Ավարտվեց «ազատ մրցակցության կապիտալիզմի» ժամանակաշրջանը: Գիտության և տեխնիկայի բնագավառի հայտնագործություններն ու գյուտերը արտադրության մեջ ներդնելու անհրաժեշտությունը վերափոխեց նրա կազմակերպման բնույթը: Դրանք արտադրության մեջ ներդրվում էին մեծ արագությամբ: Բոլոր երկրներում՝ արտադրության հիմնական ճյուղերում, ընթանում էր կենտրոնացում և խոշորացում: Արտադրությանը անհրաժեշտ էր խոշոր կապիտալ, իսկ այդպիսին բոլոր կապիտալիստները չէ, որ ունեին: Ահա թե ինչու, տնտեսության հիմնական ճյուղերում առաջացան մոնոպոլիստական միություններ (սինդիկատներ, կարտելներ, տրեստներ), որոնք հնարավորություններ տվեցին մեծ, աննախադեպ չափերի հասցնել նյութական բարիքների արտադրությունը: Առավել քան երբևէ, մեծացավ խոշոր բանկերի դերը, որտեղ պահվող հսկայական դրամական միջոցները դրանց տերերի կողմից ներդրվում էին արտադրության մեջ: Մանր ու միջին բանկերի թիվը նվազեց: Այս գործընթացն ուղեկցվում էր ձգնաժամերով, որոնք ամեն անգամ խթանում էին արտադրությունը, նպաստում նրա վերակառուցմանը՝ նոր պայմանների համեմատ: Հարյուր հազարավոր կապիալիստներ, չդիմանալով մրցակցությանը և արտադրության լարված առաջընթացին, սնանկանում էին, դառնում վարձու աշխատողներ:

2. Եվրոպական ազգերի տնտեսական զարգացումը հանգեցրեց մի նոր երևույթի՝ կապիտալի արտահանման: Խոշոր դրամատերերը կախյալ և գաղութային երկրներում կառուցում էին գործարաններ, երկաթուղիներ, ճանապարհներ, արդյունահանում հանքանյութեր, ինչը նրանց հեքիաթային հարստություն էր բերում: Այս բոլորը մի քանի անդամ ընդլայնեցին համաշխարհային առևտուրը: Եկան այն ժամանակները, երբ աշխարհի ոչ մի զարգացած ազգ չէր կարող բարգավաճել առանց մյուս երկրների հետ տնտեսական կապերի: Բոլոր երկրները միմյանց հետ սկսեցին հաղորդակցվել երկաթուղային,

շոգենավային և հեռագրական կապերով: Մինչև 20-րդ դարի սկզբները առաջացավ կապիտալիստական հարաբերությունների համաշխարհային համակարգ: Տնտեսական զարգացման մեծ թռիչքն անհնարին կլիներ առանց ազգային պետականության ամրապնդման: Եվրոպական ազգերը, ԱՄՆ-ը, Ճապոնիան այս բնագավառում ձեռք բերեցին մեծ նվաճումներ: Վրա հասավ ազգային համերաշխության մի ժամանակաշրջան, որի պայմաններում ձևավորվեցին և ամրապնդվեցին ժողովրդավարական կարգերը: Նախորդ ժամանակաշրջանի համեմատությամբ՝ բարձրացավ հասարակության միջին և ստորին խավերի կենսամակարդակը, առաջացավ սոցիալական օրենսդրություն, ամրապնդվեցին խոսքի, մամուլի, ժողովների ու այս կարգի մյուս ազատությունները:

3. Եվրոպական ազգերի, ԱՄՆ-ի և Ճապոնիայի տնտեսական թռիչքը և ազգային պետականությունների հզորացումն էլ ավելի հեշտացրեցին Ասիայի և հատկապես Աֆրիկայի ժողովուրդների գաղութացումը: Պարարտ հող ստեղծվեց ինպերիալիստական գաղափարների արմատավորման համար, որը վերածվեց ազգային բացահայտ գաղափարախոսության և քաղաքականության: Մեծ թափով շարունակվեց թույլ ազդերի տնտեսական ու քաղաքական հպատակեցումը: Մինչև 19-րդ դարի վերջն ավարտվեց աշխարհի տարածքային բաժանումը Աֆրիկայում, Ասիայում, Խաղաղ օվկիանոսում և այլուր: Ավելի խորացավ արևելքի թույլ, անկում ապրող պետությունների (Չինաստանի, Իրանի, Օսմանյան կայսրության) կախյալ վիճակը: Սյուս կողմից, այդ ժողովուրդները, ներքաշվելով կապիտալիստական հարաբերությունների մեջ, աստիճանաբար ստեղծում էին սեփական ազգային տնտեսություն, ձգտում ազատվել օտարների հսկողությունից: Ահա թե ինչու, այդպիսի երկրներում հեղափոխությունները և ազատագրական շարժումները շարունակվեցին: Այդպիսիք էին 1905–1907 թթ. ռուսական, 1908 – 1909 թթ. օսմանյան, 1905 – 1911 թթ. իրանական, 1911 թ. չինական հեղափոխությունները և մյուս շարժումները: Կայսրությունների քայքայումը և ազգային պետությունների ստեղծումը այս դարաշրջանում դարձան անխուսափելի:

4. Այս շրջանում առանձնակի ուժով սրվեցին հակասությունները հզոր ազգերի միջև: Մինչև 20-րդ դարի սկիզբը Եվրոպայում առաջացան երկու ռազմաքաղաքական դաշինքներ (Եռյակ դաշինք և Անտանտա), որոնց միացած երկրները տենդագին զինվում էին և պատրաստվում պատերազմի: Այս գործընթացն ուղեկցվում էր պատերազմներով, թաղաքական ճգնաժամերով և սպառնալիքներով:

Աշխարհի բոլոր անկյուններում տիրում էր ազգայնականությունը, ազգային շահերի առաջնայնությունը մնացյալ ամեն ինչի նկատմամբ: Ծավալապաշտական այս քաղաքականությունը հանգեցրեց համաշխարհային պատերազմի: Առաջին աշխարհամարտը (1914 – 1918 թթ.) մեծ աղետներ բերեց աշխարհի ժողովուրդներին, հատկապես նրանց, ովքեր ձգտում էին ձեռք բերել անկախություն և ազգային պետականություն իրենց պատմական հողերում:

5. Այս շրջանում ծաղկում ապրեց նյութական և հոգևոր մշակույթը: Լուրջ նվաճումներ ձեռք բերվեցին գիտության և տեխնիկայի բնագավառում: Գիտությունները դարձան ավելի բազմաճյուղ ու բազմաբնույթ: Կատարվեցին մարդկության համար բախտորոշ բազմաթիվ հայտնագործություններ, որոնցից են ռադիոակտիվները, ռենտգենյան ճառագայթները, էլեկտրոնները, ռադիոակտիվությունը և այլն: Սրանցով հիմք դրվեց ատոմի կառուցվածքի ուսումնասիրմանը:

Վիթխարի նվաճումների հասավ տեխնիկան, որն արագորեն ներդրում էր արտադրության բազմաթիվ ոլորտներում: Ամենակարևոր նվաճումները ձեռք բերվեցին մեքենաշինության բնագավառում, որը հանգեցրեց զանգվածային, անընդմեջ և ավտոմատացված արտադրության ստեղծմանը: Մարդու մեծագույն նվաճումների թվին է դասվում էլեկտրաէներգիայի ստացումը ու կիրառումը արդյունաբերության, փոխադրամիջոցների և կենցաղի մեջ:

Ստեղծվեցին էլեկտրական վառարանները, որոնց շնորհիվ հետագայում էլ ավելի կատարելագործվեցին մետաղի արտադրությունը և մշակումը:

Հսկայական հաջողություններ ունեցան գրականությունը և արվեստը: Ստեղծվեցին գրականության, երաժշտության, թատրոնի, կերպարվեստի և ճարտարապետության հրաշալի կոթողներ: Գրականության և արվեստի մեջ առաջ եկան զանազան ուղղություններն ու դպրոցները (սատուրալիզմ, սիմվոլիզմ, ռեալիզմ, ժոմանտիզմ և այլն), իրենց ընդհանրություններով հանդերձ, խորապես ազգային երանգ ունեին և արտացոլում էին յուրաքանչյուր ազգի յուրահատուկ հոգեբանությունը և զարգացման առանձնահատկությունը: Համաշխարհային մշակույթի զարգացման գլխավոր դարբնոցը Եվրոպան և Ամերիկան էին, որոնց կամա թե ակամա հետևում էին մյուս աշխարհամասերի ժողովուրդները:

Ամփոփիչ հարցեր և առաջադրանքներ

1. Նշեք արդյունաբերական հասարակության հիմնական գծերը: Փորձեք դրանք կենտրոնացնել Եվրոպական առաջատար երկրներից մեկի օրինակով: Թվարկեք այն երկրները, որոնցում արդյունաբերական զարգացումը ընթացել է արագ և կայուն:

2. Ձեր կարծիքով ինչ ազդեցություն է ունեցել XIX 2-րդ կեսի XX դարի սկզբի տեխնիկական առաջընթացը մարդկանց կյանքի վրա: Բերեք փաստարկներ փեր տեսակետի օգտին:

3. Բնակության ինչ նոր խավեր, ինչ նոր հիմնախնդիրներ և նոր արժեքներ են առաջացել արդյունաբերական հասարակության 2-րդ շրջանում: Դրանցից որո՞նք եք դուք ընդունում, և որոնք են արդիական:

4. Հասարակական-քաղաքական ինչ ուսմունքներ են զարգանում XIX դարում և XX դարի սկզբներին: Ինչո՞վ էր պայմանավորված դրանց առաջացումը: Ձեր կարծիքով այդ ուսմունքներից որոնք կարողացան գործնականորեն ապացուցել իրենց կենսունակությունը:

5. Ինչո՞վ են պայմանավորված XIX դարի և XX դարի սկզբների հեղափոխությունները: Ինչ դեր են խաղացել դրանք սոցիալական հակասությունների լուծման գործում: Հակասությունների լուծման դր ուղին եք համարում նախընտրելի: Հիմնավորե՞ք ձեր տեսկետը փաստերով:

6. Ինչպե՞ս է միավորվել Եվրոպայի քաղաքական գործերը XIX դարում և XX սկզբներին: Ինչ իրադարձություններ են ընկած այդ գործընթացի հիմքում: Ձեր կարիսքիով ինչ նշանակություն ունեցավ այդ փոփոխությունները:

7. Կազմել «Եվրոպան, ԱՄՆ-ը և Արևելքի երկրները» համաժամանակյա աղյուսակը:

Տարթեիվը	Եվրոպա	ԱՄՆ	Արևելքի երկրներ
	Իրադարձություններ		
1860-1880թթ.			
1880-1900թթ.			
1900-1910թթ.			

Տերմինների բառարան

(տերմինները բացատրված են այն իմաստով, ինչ դրանք ունեն դասագրքում)

Ազգային գվարդիա (իտալերեն՝ պահակ)– Միապետի անձնական թիկնագործ: Հետագայում ազգային գվարդիա կամ գվարդիա էին անվանում գործի լավագույն, առավել մարտունակ զորամասերը:

Ազգային կոնվենտ– Առաջին հանրապետության օրենսդիր և գործադիր բարձրագույն մարմին 1792–1795 թթ. Ֆրանսիայում:

Ակադեմիա– Գիտական, ուսումնական և այլ մշակութային հիմնարկների անվանումը: Ակադեմիա էին անվանում Աթենքում Ք.ա IV դ. Պլատոնի ստեղծած դպրոցը:

Ահաբեկչությունը (տեռոր, լատ.՝ վախ, սարսափ)–Մարդկանց ահաբեկումը (սպանությունը, հետապնդումը, բանտարկումը և այլն) քաղաքական համոզմունքների և գաղափարների համար: Այն ավելի մեծ չափեր է ընդունում հեղափոխությունների ժամանակ:

Անգլիկան եկեղեցի– XVI դ. կաթոլիկ եկեղեցուց անջատված և Հռոմի պապից անկախ Անգլիայի պետական եկեղեցին անվանումը:

Ավանդական հասարակություն– Ավանդույթների վրա հիմնված հասարակություն, որտեղ ամեն ինչ ուղղված է ավորույթների և արժեքների պահպանմանը և մարդիկ ապրում են չխախտելով իրենց նախնիների օրենքները,

Ավանդույթ (լատ.՝ տրադիցիա–փոխանցել)– Հոգևոր արժեքների փոխանցում սերնդեսերունդ:

Արդյունաբերական (ինդուստրիալ) հասարակություն– Հասարակություն, որին բնորոշ են աշխատանքի բաժանումը, ապրանքների գանգվածային արտադրությունը, արտադրության մեքենայացումը և ավտոմատացումը, քաղաքների բուռն վերելքը, պետության կարգավորիչ դերի բարձրացումը:

Արդյունաբերական հեղաշրջում–Անցումը ձեռքի աշխատանքից մեքենայական աշխատանքի, որի ընթացքում առաջանում են արդյունաբերական բուրժուազիան և բանվորությունը:

Բանկ (լատ.դրամավոլյի աթոռ)– Կապիտալիստական ձեռնարկություն, որն իրականացնում էր դրամական կապիտալի առուծախ՝ ընդունում է ավանդներ և տրամադրում վարկեր: Բանկի միջոցով ազատ կապիտալը մտնում է շրջանառության մեջ, նպաստում տնտեսության զարգացման:

Բարիկադ–Գերաններից, ավագով լցված պարկերից, քարերից պատրաստված արգելափակոց, որը կիրառվում է փողոցային մարտերի ժամանակ:

Բարոկկո (իտալ.՝ տարօրինակ)–XVI դ. վերջին–XVIII դ. առաջին կեսին եվրոպական արվեստում տարածված ոճ, որին հատուկ են վիթխարի չափերը, ճոխությունը, շարժունությունը, հզոր ներգործությունը և այլն:

Բացարձակ միապետություն (լատ.՝ արքայուտ–անկախ)–Պետություն, որտեղ միապետն ունի անսահմանափակ և բացարձակ, անկախ իշխանություն:

Բիլլ– Օրինագիծ, որը պառլամենտի քննարկմանն է ներկայացվում Մեծ Բրիտանիայում, ԱՄՆ–ում և մի քանի այլ երկրներում:

Բլոկադա (շրջափակում)– Տնտեսական կամ քաղաքական բնույթի բռնի միջոցառումների համակարգ, որն ուղղված է որևէ պետության (տարածքի) մեկուսացմանը, նրա հետ արտաքին կապերի խզմանը:

Բուրժուազիա (լատ. Բուրգ՝ քաղաք-ամրոց, քաղաքացի)– Կապիտալիստների դասակարգը:

Գաղութ– Կապիտալիստական որևէ պետության իշխանության տակ գտնվող երկիր, որը գրկված է ինքնուրույնությունից և ազատ զարգացման հնարավորությունից:

Գաղութացում– Որևէ տարածքի բռնազավթում և բնակեցում, որն ուղեկցվում է տեղական բնակչության թալանով և ոչնչացմամբ:

Գեպարտամենտ– Ֆրանսիայի վարչական բաժանման միավորի անվանում: Մի շարք երկրներում նախարարությունների անվանումը:

Դիկտատուրա (լատ.՝ դիկտատոր՝ պատվիրել, կարգադրել)– Բռնության վրա հիմնված, մեծ իրավունքներ ունեցող իշխանություն: Այն կարող է իրականացնել մեկ անձ (օրինակ՝ Օ. Կրոմվելը), կուսակցությունը (օրինակ՝ Յակոբինյան դիկտատուրան) և այլն:

Դիրեկտորիա– Առաջին հանրապետության կառավարությունը Ֆրանսիայում 1795–1796 թթ.:

Ենիշերի (թուրք.՝ նոր գործ)– Օսմանյան հետևակ զորամասեր: Դրանք ստեղծվում էին քրիստոնյաների երեխաներից, որոնց փոքր հասակում բռնությամբ խլում էին ծնողներից, դաստիարակում և դարձնում մոլի մահմեդականներ:

Երկմիասնական (դուալիստական) պետություն– Այսպես էր անվանում 1867թ. Ավստրիական կայսրության փոխարեն ստեղծված Ավստրո-Հունգարիան: Ավստրիան և Հունգարիան ունեին իրենց տարածքները, բարձրագույն օրենսդիր իշխանությունը: Պետության գլուխ կանգնած էր կայսրը՝ Հաբսբուրգների արքայատոհմից:

Թանգիմաթ (արաբ.՝ կարգավորում)– Բարեփոխումների դարաշրջան Օսմանյան կայսրությունում, որը ընդգրկում է XIX դ. 40–60–ական թթ.: Բարեփոխումները, որոնք նպատակ ունեին փրկել անկում ապրող օսմանյան պետությունը, ձախողվեցին:

Թեթև արդյունաբերություն– Արդյունաբերության այն ճյուղերը, որոնք արտադրում են առաջին սպառման ապրանքներ՝ հագուստ, սնունդ և այլն:

Թորի– Քաղաքական կուսակցություն Անգլիայում, որն առաջացավ XVII դ. վերջին: XIX դ. ստացավ պահպանողական անվանումը:

Թրեյդ-յունիոն– Արհմիության անվանում Մեծ Բրիտանիայում:

Ժողովրդավարություն (հուն.՝ դեմոկրատիա)– Քաղաքական համակարգի ձև, որտեղ ժողովուրդը հաստատված օրենքներով մասնակցում է իշխանության ստեղծմանը: Դրա համար սահմանվում են քաղաքացիների իրավահավասարությունը, ընդհանուր ընտրական իրավունքը, ինչպես նաև խոսքի, ժողովների և այլ ազատություններ, որոնք հաստատվում են սահմանադրությամբ:

Իմպերիալիզմ (լատ.՝ իշխանություն բառից)– Կապիտալիզմի զարգացման նոր փուլ, որը ձևավորվեց XIX դ. վերջին և XX դ. Սկզբին: Այդ փուլին հատուկ են արտադրության և կապիտալի խոշորացումը, մոնոպոլիաների առաջացումը, կապիտալի արտահանումը և այլն:

Ինդուստրիա (լատ.՝ գործունեություն)– Արդյունաբերությունը՝ գործարանների ֆաբրիկաների, հանքերի, էլեկտրակայանների և այլ արտադրական հիմնարկների ամբողջությունն է: Այն իր մեջ ներառում է արտադրության միջոցների և սպառման առարկաների արտադրությունը:

Ինքնակալություն– Նույն է՝ բացարձակ միապետություն:

Լիբերալիզ (լատ.՝ ազատ)– Քաղաքական և գաղափարական հոսանք, որն առաջացավ XIX դարի սկզբին: Այն դեմ էր հասարակության հեղափոխական վերափոխմանը, կողմ՝ աստիճանական բարեփոխումներին: Պահանջում էին սահմանադրական կարգի ստեղծում և ժողովրդավարություն: «Լիբերալ» անվանումով կուսակցություններ կան Անգլիայում և այլ երկրներում:

Լուսավորության դար (լուսավորականություն)– Այդպես են անվանում XVIII դարը, երբ Ֆրանսիայում և մյուս երկրներում առաջադեմ մտավորականները հանդես եկան հին կարգերի դեմ: Նրանք պահանջում էին մարդու բնական իրավունքների պաշտպանություն, հասարակարգի բնական վերակառուցում առանց կրոնական նախապաշարումների, սահմանադրական կարգի ստեղծում և այլն:

Խարտիա (հուն.՝ թուղթ)– Հրովարտակ, քաղաքական փաստաթուղթ: Խարտիա են անվանում նաև առանձին միջազգային փաստաթղթերը և համաձայնագրերը:

Խղճի ազատություն– Մարդու իրավունքը՝ դավանելու ցանկացած կրոն կամ չդավանելու ոչ մեկը:

Ծանր արդյունաբերություն– Արդյունաբերության այն ճյուղերը, որոնք արտադրում են արտադրության միջոցներ՝ մեքենաներ, սարքավորումներ, գործիքներ, մետաղ և այլն:

Կապիտալ (լատ.՝ գլխավոր, գերմ և ֆրանս.՝ գլխավոր ունեցվածք, գումար) – Հարստություն, ունեցվածք, որը նրա տիրոջը՝ կապիտալիստին (ձեռներեցին, գործարարին), շահույթ է բերում:

Կապիտալիզմ– Հասարակարգ, որը հիմնված է մասնավոր սեփականության և շուկայական տնտեսության վրա:

Կուլիցիա–Պետությունների քաղաքական և ռազմական դաշինք միջազգային հարաբերություններում այս կամ այն համատեղ գործողությունները իրականացնելու համար:

Կողերս– Օրենքների համակարգված ժողովածու:

Կոնսուլություն–Ֆրանսիայում կառավարման ձև 1790-1804 թթ.: Իշխանությունն անվանապես 10 տարով ընտրված 3 կոնսուլներին:

Կոնցենս–Տարբեր ճյուղերի ձեռնարկությունների միավորման ձև, որը բնութագրվում այդ ձեռնարկությունների կառավարման ինքնուրույնությամբ, մատակարարման և կապիտալի կենտրոնացման բարձր ծավալով:

Կոնֆեդերացիա– Պետական միավորման ձև, որի կազմի մեջ մտնող պետություններն ավելի շատ իրավունքներ ունեն, քան միութենական ղեկավար մարմին:

Կուսակցություն– Ընդհանուր քաղաքական նպատակներ և գաղափարներ ունեցող համախոհ մարդկանց կազմակերպություն: Կուսակցությունը արտահայտում է հասարակության կամ նրա մի մասի շահերը: Իր նպատակները իրագործելու համար կուսակցությունը ձգտում է իշխանության:

Հանրապետություն–Պետական կառավարման ձև, որում բարձրագույն իշխանությունը պատկանում է որոշակի ժամկետով ժողովրդի կողմից ընտրված մարմիններին:

Հեղափոխություն– (լատ.՝ ուղուցիա՝ թռիչք, հեղաշրջում)– Այստեղ՝ հասարակարգի արմատական, միանգամից վերափոխում:

Մանուֆակտուրա– Կապիտալիստական ձեռնարկություն, որտեղ գոյություն ունեն աշխատանքի բաժանում և կիրառվում էր ձեռքի աշխատանքը:

Մեջիս (արաբ.՝ ժողով)– Իրանում և մի քանի այլ երկրներում պառլամենտի անվանումը:

Մետրոպոլիա (հուն.՝ մայր և քաղաք)– Այսպես էին անվանվում այն պետությունները, որոնք ունեին գաղութներ:

Մոնոպոլիա (հուն.՝ մեկ և վաճառում եմ բառերից)– ա) թագավորի կողմից որևէ մեկին տրված մենաշնորհ առանձին ապրանքների առևտուր կատարելու համար, բ) ինպերիալիզմի դարաշրջանում առաջացած կապիտալիստների միավորում, որոնք իրենց մենաշնորհ են դարձնում որևէ արտադրաձյուղ:

Ցակոբիններ– Ֆրանսիական մեծ հեղափոխության ժամանակ Ցակոբինյան ակումբի անդամները և նրանց հետևորդները, որոնք փաստացի, կազմելով քաղաքական կուսակցություն, պահանջում էին արմատական բարեփոխումներ և հեղափոխության խորացում:

Ցունկեր– Ազնվական հողատեր, կալվածատեր նախկին Պրուսիայում:

Նոր ազնվականություն– Հողատեր ազնվականության այն մասը, որը տնտեսությունը վարում է նոր կապիտալիստական ձևով՝ կիրառելով վարձու բանվորների աշխատանքը:

Նրջափակում (բլոկադա)– Բռնի, ռազմական միջոցառումների համակարգ, որի նպատակն է տվյալ տարածքը մեկուսացնել աշխարհից:

Չարտիզմ (խարտիա բառի անգլ. անվանումից)– Հասարակական-քաղաքական գանգվածային շարժում Անգլիայում, որի հիմնական պահանջն էր ընդհանուր ընտրական իրավունքը և պետական կարգի ժողովրդավարացումը:

Պանթոփիզմ– Թուրքական ազգայնական գաղափարախոսություն, որն Առաջին աշխարհամարտի նախօրյակին դարձավ տիրապետող: Այն նախատեսում էր մեկ պետության մեջ միավորել թյուրքալեզու ժողովուրդներին և ոչնչացնել այդ գործին խանգարող ազգերին:

Պանհայնոդականություն (կոնսերվատիզմ)– Գաղափարաքաղաքական հոսանք, որը հենվում հասարակության ավանդական արժեքների և հին կարգերի պահպանման գաղափարի վրա:

Պետիցիա (լատ.՝ խնդրանք)– Կոլեկտիվ խնդրանք, հանրագիր կամ դիմում իշխանություններին:

Պրոտեկտորատ– Կառավարման ձև, երբ հանրապետության գլուխ կանգնում է ցմահ լորդ–պրոտեկտորը:

Պուրիտաններ– Անգլիկան եկեղեցու բարեփոխման հետևողական կողմնակիցներ Անգլիայում XVI–XVII դդ., որոնց նպատակն էր եկեղեցին մաքրել շռայլություններից և ճոխ ծիսակատարություններից:

Ռիտորիանտո (իտալ.՝ վերածություն)– Հասարակական-քաղաքական և մշակութային շարժում Իտալիայում (XVIII դ. վերջ–XIX դ. երկրորդ կես), որը նպատակ ուներ վերածնել միասնական պետությունը, ազատագրվել օտար լծից:

Սահմանադիր ժողով– Իշխանության ժամանակավոր մարմին, որը մշակում ու հաստատում է սահմանադրությունը և ինքնալուծարվում:

Սահմանադրական (սահմանափակ) միապետություն– Պետություն, որտեղ թագավորի կամ միապետի իշխանությունը սահմանափակված է օրենքով, սահմանադրությամբ:

Սահմանադրություն– Պետության հիմնական օրենքը:

Սինդիկատ– Ձեռնարկությունների միավորման ձև, որը արտադրական ինքնուրույնության պահպանման պայմաններում իրականացնում է ընդհանուր առևտրական գործունեություն (գների սահմանում, հումքի գնում, արտադրանքի արտահանում և այլն):

Սիփահի (պարսկ. Ջինվոր, մարտիկ բառից)– Հնդիկ վարձկան զինվոր անգլիական բանակում:

Սոցիալ–դեմոկրատիա– Բանվորների շահերը պաշտպանող կուսակցությունների ընդհանուր անվանումը Եվրոպայում և այլ երկրներում:

Սոցիալիզմ (լատ. և ֆրանս հասարակական բառից)– Ուսմունք, որում որպես նպատակ առաջ է քաշվում, սոցիալական արդարության, ազատության և հավասարության սկզբունքները:

Վիզի– Քաղաքական կուսակցություն Անգլիայում, որն առաջացավ XVII դ. վերջին: XIX դ. երկրորդ կեսին ստացավ լիբերալ անվանումը:

Տեխնոլոգիա–Նյութի, հումքի մշակման մեթոդներ ամբողջություն արտադրության գործընթացում:

Տրեստ (անգլ.՝ վստահություն, հավատ)– Կապիտալիստական մոնոպոլիայի ձև, որի դեպքում ձեռներեցները միավորվում են, ստեղծում արտադրական կենտրոն:

Փարիզի կոմունա– Համաշխարհային պատմության մեջ պետության նոր տիպ՝ բանվոր դասակարգի ընտրովի իշխանություն՝ հիմնված ժողովրդավարական սկզբունքներ վրա:

Օմնիբուս– Քաղաքային երթևեկության համար օգտագործվող ձիաքարշ մեծ ծածկակառք:

Օսմանիզմ– Թուրք ազգայնականների շարժում XIX դ. 60-70-ական թթ.: Շարժման մասնակիցները՝ «նոր օսմանները», պայքարում էին թուրքացնելու Օսմանյան կայսրության ժողովուրդներին, ստեղծելու մեկ օսմանյան ազգ:

Ֆեդերացիա (լատ.՝ միություն, միավորում)– Դաշնություն: Այնպիսի դաշնային միություն, որի դեպքում ստեղծվում է մեկ միասնական պետություն: Այդպիսի պետության լիազորություններն ավելի մեծ են քան միության մեջ մտնող անկախ պետությունների իրավունքները: Իրավունքների չափը որոշվում է դաշնային սահմանադրությամբ:

Ֆերմեր–Գյուղատնտեսական ձեռնարկության տեր, ագարակատեր:

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

1587-1629թթ. 1600թ.	Շահ Աբասի գահակալումը: Անգլիական Արևելահնդկական ընկերության ստեղծումը:
1628-1649թթ. 1640-1660թթ. 1640թ. 1645թ. 1653թ.	Չարլզ I-ի գահակալումը: Անգլիական բուրժուական հեղափոխությունը: Երկարատև պառլամենտի հրավիրումը: Նեյգբիի ճակատամարտը: Օլիվեր Կրոմվելի կողմից Երկարատև պառլամենտի ցրումը:
1688թ. 1725թ.	Վիլիելմ Օրանացու հռչակվելը Անգլիայի թագավոր: Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի հիմնադրումը:
1740-1786թթ. 1757թ. 1765թ. 1765-1790թթ. 1771թ. 1773թ. 1776թ. հուլիսի 4 1777թ. 1783թ.	Ֆրիդրիխ II-ի գահակալումը: Պելսսիի ճակատամարտը: «Ջեննի» ճախարակի հնարումը: Յոզեֆ II-ի գահակալումը: Աշխարհում առաջին ֆաբրիկայի կառուցումը: «Բոստոնյան թեյախմությունը»: ԱՄՆ-ի «Անկախության հռչակագրի» ընդունումը: Սարագոտայի ճակատամարտը: Անգլիայի կողմից ԱՄՆ-ի անկախության ճանաչումը:
1787թ. 1789-1808թթ. 1789թ. հուլիսի 14 1789թ. օգոստոսի 26	ԱՄՆ-ի Սահմանադրության ընդունումը: Սելիմ III-ի գահակալումը: Ֆրանսիական մեծ հեղափոխության սկիզբը: «Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հռչակագրի» ընդունումը Ֆրանսիայում:
1792թ. սեպտեմբերի 22 1796թ. 1799թ. 1804թ. 1805թ. 1807թ.	Ֆրանսիայի հռչակվելը հանրապետություն: Ադա Սահմեդ խանի հռչակվելը շահ: Նապոլեոնի կողմից հեղաշրջման իրականացումը: Նապոլեոնի հռչակվելը կայսր: Աուստերլիցի ճակատամարտը: «Բլերմոն» անվավոր շոգենավի կառուցումը: Տիլզիտի պայմանագրի կնքումը:
1812թ. ամառ	Նապոլեոնի ներխուժումը Ռուսաստան:

1813թ.	Լայպցիգի ճակատամարտը:
1814–1815թթ.	Վիեննայի վեհաժողովը:
1815թ.	«Սրբազան դաշինքի» ստեղծումը:
1825թ.	Վիրջինիայի համալսարանի հիմնադրումը:
1826–1828թթ.	Ռուս–պարսկական պատերազմը:
1828–1829թթ.	Ռուս–թուրքական պատերազմը:
1830թ.	Հունաստանի հռչակվելը անկախ թագավորություն:
1836թ.	Չարտիստական շարժման սկսումը:
1837թ.	Միրզեի այբուբենի ստեղծումը:
1839թ.	Առաջին լուսանկարչական սարքի՝ դեգերատիպի ստեղծումը: Թանգլիմաթի բարեփոխումների առաջին փուլի սկիզբը:
1840–1842թթ.	«Ափիոնական պատերազմը»:
1848–1849թթ.	Ժողովրդական և ազգային հեղափոխությունները Եվրոպայում:
1848թ. մայիս	Առաջին համազերմանական պառլամենտի բացումը:
1848–1852թթ.	Երկրորդ հանրապետությունը Ֆրանսիայում:
1851թ.	Լուի Նապոլեոնի կողմից պետական հեղաշրջման իրականացումը:
1852–1870թթ.	Երկրորդ կայսրությունը Ֆրանսիայում:
1861թ.	Իտալիայի թագավորության հռչակումը: Ռումինիայի ձանաչվելը ինքանավար թագավորություն:
1861–1865թթ.	Քաղաքացիական պատերազմը ԱՄՆ–ում:
1863թ. հունվարի 1	Մտրկության վերացված հայտարարվելը ԱՄՆ–ում:
1866թ. օգոստոսի 23	Ավստրո–պրուսական հաշտության պայմանագրի կնքումը:
1867թ.	Ավստրո–հունգարական երկմիասնական պետության ստեղծումը:
1868թ.	«Մեյձիի հեղափոխությունը» Ճապոնիայում:
1870–1871թթ.	Ֆրանս–պրուսական պատերազմը:
1870թ. սեպտեմբերի 2	Նապոլեոն III–ի անձնատուր լինելը:
1871թ. հունվարի 18	Վիլհելմ I–ի հռչակվելը Գերմանիայի կայսր:
1871թ. մարտի 18	Փարիզի կոմունայի ստեղծումը:
1877–1878թթ.	Ռուս–թուրքական պատերազմը:
1879–1882թթ.	Եռյակ դաշինքի ձևավորումը:
1885թ.	Բենգլինային շարժիչով աշխատող առաջին ավտոմեքենայի ստեղծումը:

1889թ.	Հետագայում միջազգային կոնգրեսի գումարումը:
1886թ. մայիս	Չիկագոյի բանվորների գործադուլը:
1895թ.	Առաջին ռադիոընդունիչի ստեղծումը:
1904-1905թթ.	Ռուս-ձապոնական պատերազմը:
1905թ. հունվարի 9	«Արյունոտ կիրակին» Ռուսաստանում:
1905-1911թթ.	Հեղափոխության իրականացումը Իրանում:
1906թ.	Առաջին Պետական դումայի ընտրվելը Ռուսաստանում:
1907թ.	Անտանտի կազմավորման ավարտը:
1908թ. հուլիսի 3	Երիտթուրքական զինվորական հեղաշրջման սկիզբը:
1909թ. ապրիլի 27	Աբդուլ Համիդ II-ի գահընկեց արվելը:
1911-1912թթ.	Հեղափոխության իրականացումը Չինաստանում:
1914թ. հունիսի 28	Ավստրիական գահաժառանգ Ֆրանց Ֆերդինանդի սպանությունը:
1914թ. օգոստոսի 1	Առաջին համաշխարհային պատերազմի սկիզբը:
1914թ դեկտեմբեր -1915թ. հունվար	Սարիղամիշի ճակատամարտը:
1916թ.,	Վերդենի ճակատամարտը:
1917թ. ապրիլի 6	ԱՄՆ-ի մտնելը Առաջին համաշխարհային պատերազմի մեջ:
1918թ. հոկտեմբերի 30	Օսմանյան կայսրության հետ զինադադարի կնքումը:
1918թ. նոյեմբերի 11	Կոմպենյան անտառում Գերմանիայի հետ զինադադարի կնքումը:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	3
ՆՈՐ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՊԱՐԲԵՐԱՑՈՒՄԸ	3
ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՇՐՋԱՓՈՒԼԸ	3
ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՇՐՋԱՓՈՒԼԸ.....	5

ԲԱԺԻՆ I ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՇՐՋԱՓՈՒԼԸ (XVIII ԴԱՐ- XIX ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՍ)

§ 1. ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ ՏԵՂԱՇԱՐԺԵՐ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ	7
ՏԵԽՆԻԿԱՅԻ ԱՌԱՋԸՆԹԱՑԸ.....	7
ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱՋԻՆՈՒՄԸ	8
ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՀԵՂԱՇՐՋՈՒՄԸ	9
§ 2. ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ.....	13
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔՈՒՄ	13
ՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ	14
ՄԱՐԳԿԱՆՑ ԿԵՆՍԱՊԱՑՄԱՆՆԵՐԻ ԲԱՐԵԼԱՎՈՒՄԸ.....	15
§ 3. ԼՈՒՍԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԸ.....	18
ԼՈՒՍԱՎՈՐԱԿԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ	18
ԼՈՒՍԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՆԳԼԻԱՅՈՒՄ	19
ԼՈՒՍԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՖՐԱՆՍԻԱՅՈՒՄ	20
ԼՈՒՍԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՄՆ-ՈՒՄ.....	21
ԼՈՒՍԱՎՈՐՅԱԼ ԱՐՔԱՆԵՐԻ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԸ	22
§ 4-5. ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՅՄԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆ ..	26
«ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ	26
ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ	26
ՍԱՀՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ ՄԻԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄԸ	
ԱՆԳԼԻԱՅՈՒՄ.....	29
ՀՅՈՒՍԻՍԱՄԵՐԻԿԱՆ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԻ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ	
ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՎ ԱՄՆ-Ի ԶԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ.....	32
§ 6. ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ՄԵԾ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	37
ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ ԵՎ ՍԿԻՋՐԸ	37
ՄԻԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿՈՒՄԸ.....	40
ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՇՐՋԱՓՈՒԼԸ	
(1792-1799 ԹԹ.)	41

§ 7. ՆԱԳՈՒԼԵՆՆԻ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԸ	44
ՆԱԳՈՒԼԵՆՆԻ ՎԱՐՉԱԿԱՐԳԸ, ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԸ	44
ՆԱԳՈՒԼԵՆՆԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԸ	45
ԿԱՅՍՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ	
ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐԻ ՏԱՐԱԾՈՒՄԸ ԵՎՐՈՊԱՅՈՒՄ	47
ԿԱՅՍՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՐԾԱՆՈՒՄԸ	48
§ 8. ՀԵՏԱԴԻՄՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ... ՓՈԽՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎՐՈՊԱՅՈՒՄ (1815-1850)	51
ՎԻԵՆԱՅԻ ՎԵՀԱԺՈՂՈՎԸ	51
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՈՒՂԻՆ	
ԱՆԳԼԻԱՅՈՒՄ	54
§ 9. ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎՐՈՊԱՅՈՒՄ 1848-1849 ԹԹ.	58
1848-1849 ԹԹ. ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ՖՐԱՆՍԻԱՅՈՒՄ	58
1848-1849 ԹԹ. ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԻՐԱԳԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	
ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ	60
ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎՐՈՊԱՅՈՒՄ	62
§ 10-11. ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (XVII դարից մինչև - XIX դարի առաջին կեսը)	66
«ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՄԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ	66
ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅՈՒՆԸ XVII - XIX ԴԴ. ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՍԻՆ	67
ԻՐԱՆԸ XVII-XIX ԴԱՐԵՐՈՒՄ	68
ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԸ	70
ՉԻՆԱՍՏԱՆԸ	72
§ 12. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (XVII-XIX ԴԴ. ԿԵՍԵՐ) ..	75
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	75
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	76
ԳԱՂՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՉԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՍԿԻՋԲԸ	77
ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ XVII ԴԱՐԻՑ- XIX ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՍԸ	80
§ 13. ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ	80
ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ. ԳՊՐՈՑՆԵՐ ԵՎ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՆԵՐ	80
ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ	81
ՀՈՒՄԱՆԻՏԱՐ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ	83
§ 14. ԱՐՎԵՍՏՆ ՈՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	86
ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	86
ԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅՈՒՆ, ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ,	
ԳԵՂԱՆԿԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆ	88

ԲԱԺԻՆ II

ԱՌԱՋԱՎՈՐ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԸ ԵՎ ԱՇԽԱՐՀԸ

XIX ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍԻՆ ԵՎ XX ԴԱՐԻ ՍԿՋԲԻՆ

§ 15. ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՇՐՋԱՓՈՒԼԸ 95
«ԵՎՐՈՊԱ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵՎ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՈՒԿԸ..... 95
ԱՇԽԱՐՀԻ ԱՆՀԱՎԱՍԱՐԱՉԱՓ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ..... 98

**§ 16. ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ
ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔՈՒՄ**..... 102
ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏԵԽՆԻԿԱՅԻ ՆՎԱՃՈՒՄՆԵՐԸ, ԴՐԱՆՑ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ
ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ 102
ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ 103
ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՏԵՂԱՇԱՐԺԵՐԸ 104

§ 17. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ..... 107
ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆՆԵՐ ԵՎ ԱԶԱՏԱԿԱՆՆԵՐ (ԼԻԲԵՐԱԼՆԵՐ)..... 107
ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍՏԵՂԾՈՒՄԸ ԵՎ ԴԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ԿՅԱՆՔՈՒՄ..... 108
ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՄԸ 109
ԲԱՆՎՈՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԸ և ՆՐԱՆՑ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՄՆԵՐԸ .. 111

§ 18-19. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎՐՈՊԱՅՈՒՄ
ԵՎ ԱՄՆ-ՈՒՄ XIX ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԻՆ ԵՎ XX ԴԱՐԻ ՍԿՋԲԻՆ 115
ԱՄՆ-Ը XIX ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՍԻՆ 115
ԱՄՆ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ: ՍՏՐԿՈՒԹՅԱՆ
ՎԵՐԱՑՈՒՄԸ..... 117
ՀԱՐԱՎԻ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՈՒՄԸ 118
ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿՈՒՄԸ ՖՐԱՆՍԻԱՅՈՒՄ 118
ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԾԳՆԱԺԱՄԸ ՖՐԱՆՍԻԱՅՈՒՄ 119
ՓԱՐԻՋԻ ԿՈՄՈՒՆԱՆ 120
ՈՒՆՍԱՍՏԱՆԸ XIX ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԻՆ XX ԴԱՐԻ ՍԿՋԲԻՆ 121
1905-1907 ԹԹ. ՀԵՂԱՓՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐՆ ՈՒ ՍԿԻՋԲԸ..... 121
ՀԵՂԱՓՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔԸ, ՊԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՎ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ..... 122

**§ 20-21. ԱԶԳԱՅԻՆ ՆՈՐ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՌԱՋԱՑՈՒՄԸ ԵՎՐՈՊԱՅՈՒՄ**..... 125
ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ՄԻԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ՍԿԻՋԲԸ..... 125
ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԱՎՍՏՐԻԱՅԻ ԴԵՄ..... 125
ՖՐԱՆՍ-ՊՐՈՒՍԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ..... 126
ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ՄԻԱՎՈՐՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ 128

ԻՏԱԼԻԱՅԻ ՄԻԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ.....	129
ԻՏԱԼԻԱՅԻ ՄԻԱՎՈՐՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ.....	131
ԲԱԼԿԱՆՅԱՆ ԺՈՂՈՎՈՒՐԳՆԵՐԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ	132
§ 22. ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ԲԱԶՄԱԶԳ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ	136
ԲԱԶՄԱԶԳ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ	136
ԱՎԱՏՐՈՆ-ՀՈՒՆԳԱՐԱԿԱՆ ԵՐԿՄԻԱՄՆԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԱՑՈՒՄԸ	136
ՈՒՒՄԱԿԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	139
§ 23-24. ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՅՄԱՆ ՓՈՐՁԵՐԸ	143
ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՄՈՒՄՆԵՐԻ ՁԱԽՈՂՈՒՄԸ	143
ԵՐԻՏՈՒՐԻՔԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ. 1908 Թ. ՀԵՂԱՇՐՋՈՒՄԸ	144
1905-1911 ԹԹ. ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈՒՄՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	146
ՃԱՊՈՆԻԱՅԻ ՆՈՐԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ՀԶՈՐԱՑՈՒՄԸ	147
ՉԻՆԱՍՏԱՆԻ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՄՈՒՄՆԵՐԻ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ	150
§ 25. ՄԻԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ XIX ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԻՆ ԵՎ XX ԴԱՐԻ ՍԿԶԲԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ԳԱՂՈՒԹԱՅԻՆ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԱՎԱՐՏԸ	153
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՆՈՐ ՓՈՐՁԵՐԸ.....	156
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍՐՈՒՄԸ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ. ՈՒԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԴԱՇԻՆՔՆԵՐԻ ԱՌԱՋԱՑՈՒՄԸ	158
§ 26. ԱՌԱՋԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՐՏԸ 1914-1918 ԹԹ.	161
ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ, ՍԿԻՋԲԸ	161
ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ՈՒԱԶՄԱՃԱԿԱՏՆԵՐԸ.....	162
ՈՒԱԶՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ՀԱՆՐԱԳՈՒՄԱՐՆԵՐԸ	164
ԱՌԱՋԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՐՏԻ ԱՎԱՐՏԸ ԵՎ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ.....	165
§ 27. ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱՎՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ XIX ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍԻՆ ԵՎ XX ԴԱՐԻ ՍԿԶԲԻՆ	169
ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ	169
ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԵՎ ՀՈՒՄԱՆԻՏԱՐ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	170
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԹԱՏՐՈՆԸ ԵՎ ԿԻՆՈՆ	171
ԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԿԵՐՊԱՐՎԵՍՏԸ, ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ...	173